

T.C.

TOKAT GAZİOSMANPAŞA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**SULTAN MELİKŞAH DÖNEMİ BÜYÜK SELÇUKLU
İMPARATORLUĞU DIŞ POLİTİKASI**

Hazırlayan

Türkan DİZER KARAOSMAN

Tarih Anabilim Dalı

Ortaçağ Tarihi Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Murat SERDAR

TOKAT- 2019

**SULTAN MELİKŞAH DÖNEMİ BÜYÜK SELÇUKLU
İMPARATORLUĞU DIŞ POLİTİKASI**

Tezin Kabul Ediliş Tarihi: 05 / 07 / 2019

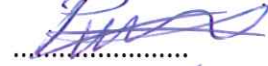
Jüri Üyeleri (Unvanı, Adı Soyadı)

Başkan : Doç. Dr. Pınar ÜLGEN

Üye : Doç. Dr. Abdullah KAYA

Üye : Dr. Öğretim Üyesi Murat SERDAR

İmzası

Bu tez, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun 01/06/2019 tarih ve 3442 sayılı oturumunda belirlenen jüri tarafından kabul edilmiştir.

Enstitü Müdürü: Prof. Dr. İlhan EROĞLU

Mühür
İmza

BİLİMSEL ETİK SAYFASI

Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tez yazım kılavuzuna göre, Dr. Öğr. Üyesi Murat SERDAR danışmanlığında hazırlamış olduğum “Sultan Melikşah Dönemi Büyük Selçuklu İmparatorluğu Dış Politikası” adlı Yüksek Lisans tezimin bilimsel etik değerlere ve kurallara uygun, özgün bir çalışma olduğunu, aksinin tespit edilmesi halinde her türlü yasal yaptırımını kabul edeceğimi beyan ederim.

... / ... /**2019**

Türkan DİZER KARAOSMAN

TEŞEKKÜR

“Sultan Melikşah Dönemi Büyük Selçuklu İmparatorluğu Dış Politikası” adlı bu tez çalışmasını hazırlarken gerek tez konusunun belirlenmesi gerekse çalışmanın her aşamasında yardımlarını esirgemeyen ve değerli mesailerini ayıran danışman hocam sayın Dr. Öğretim Üyesi Murat SERDAR’a sonsuz teşekkürlerimi arz ederim.

Ayrıca yüksek lisans tezimi bitirmem konusunda her daim beni teşvik eden, destekleyen, yardım eden kıymetli arkadaşım Fatma DUMAN’a ve maddi-manevi varlığından güç aldığım sevgili eşim Dr. Öğretim Üyesi Muhammet KARAOSMAN’a sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

TOKAT-2019

Türkan DİZER KARAOSMAN

ÖN SÖZ

Büyük Selçuklu Devleti tarihte kurulan önemli Türk-İslam devletlerinden biridir. Bu cihanşümul devleti yaklaşık olarak 17 yıl idare eden Sultan Melikşah, kısa süren saltanat dönemine önemli başarılar sığdırmıştır. Devletin sadece sınırlarını genişletmekle kalmamış aynı zamanda teşkilatlanması, ilim ve kültür seviyesinin artması konusunda da önemli çalışmalar yapmıştır. Ünlü veziri Nizâmülmülk de döneme damgasını vurmuş, ikisinin arka arkaya ölümleri bir devrin kapanmasına neden olmuştur.

Bu çalışmanın yapılmasındaki maksat Büyük Selçuklu Devleti Sultanı Melikşah'ın dış politikada yaptığı askeri, siyasi faaliyetleri ortaya koymak, Melikşah dönemi devletin dış politikasına etki eden etmenleri toplu bir bakış açısı ile ele almaktır.

Çalışmamız bir giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde Büyük Selçuklu Devleti'nin genel dış politikasından, Abbâsî Halifeliği ile olan münasebetlerinden bahsedilmiştir. Ayrıca bölümler hakkında genel bilgiler verilmiştir. Araştırmanın konusu, önemi, amacı, sınırları ve kullanılan yöntemler üzerinde durularak giriş bölümü tamamlanmıştır.

Çalışmanın bölümlerinde sırası ile Melikşah öncesi siyasi gelişmeler, Melikşah öncesi dış politikadaki gelişmeler ve Melikşah dönemi Büyük Selçuklu Devleti'nin dış politikası hakkında bilgiler verilmiştir.

SULTAN MELİKŞAH DÖNEMİ BÜYÜK SELÇUKLU İMPARATORLUĞU DIŞ POLİTİKASI

ÖZET

Bu çalışmada Sultan Melikşah dönemi Büyük Selçuklu Devleti'nin dış politikası ele alınmıştır. Büyük Selçuklu Devleti, Sultan Melikşah döneminde dış politikada önemli başarılar elde etmiş, devletin sınırları bir hayli genişlemiştir. Selçuklular kuruluşlarından itibaren fetih politikalarını batı yönünde devam ettirmişler, buna bağlı olarak da devletin sınırları sürekli olarak batıya doğru genişleme göstermiştir. Devletin doğu sınırlarındaki devletler ile olan münasebeti daha çok hudutların korunması ve batıya sefer düzenlerken arkada sorun ve meşguliyet bırakmayacak şekilde hareket etmek olmuştur. Bu nedenlerle zaman zaman Karahanlılar ve Gazneliler ile Selçuklu Devleti karşı karşıya gelmiştir. Doğudaki sorunlar siyasi evlilikler yoluyla akrabalık bağı tesis edilerek de giderilmeye çalışılmıştır. Melikşah öncesinde olduğu gibi Melikşah döneminde de dış politikada önemli yer tutan devlet, aynı zamanda Türk-İslam devletlerinin dini bir otorite olarak tanıdıkları Sünnî Abbâsî Halifeliği olmuştur. Melikşah'ın saltanatının ve ömrünün son dönemlerinde Abbâsî halifesi ile aralarının bozulması Melikşah'ı farklı bir şekilde hareket etmeye sevk etmiştir. Devletin merkezini Bağdad'a taşıma düşüncesi ortaya çıkmıştır. Ayrıca Abbâsî halifesine Bağdad'ı terk etmesi için çok kısa bir süre tanımıştır. Ancak daha bu tanınan mühlet bitmeden Melikşah'ın ölümü Abbâsî halifesinin yerinde kalmasına imkân tanımıştır. Sultan Melikşah'ın ölümünden sonra Büyük Selçuklu Devleti taht kavgaları ile başlayan fetret dönemine girmiş ve bu süreç devleti bir hayli meşgul etmiştir.

Anahtar Kelimeler: Selçuklular, Melikşah, Dış Politika, Abbâsîler, Cihan Hâkimiyeti

INTERNATIONAL POLITICS OF THE GREAT SELJUKS IN THE TIME OF SULTAN MELİKŞAH

ABSTRACT

In this study, the foreign policy of the Great Seljuk State in the reign of Sultan Melikshah is discussed. During the reign of Sultan Melikshah, the Great Seljuk State gained significant successes in foreign policy, and the borders of the state expanded considerably. The Seljuks continued their policies of conquest to the west since their establishment, and the boundaries of the state constantly, accordingly, expanded to the West. The relationship of the state with the states in the eastern borders was mostly to protect the borders and to act in a way that would not leave any problems and occupations behind while organizing campaigns to the west. For these reasons, the Seljuk State came across with the Karahanlılar and Ghaznavids from time to time. The problems in the east were tried to be solved by establishing kinship ties through political marriages. The state, which had an important place in foreign policy during the period of Melikshah, as well as before Melikshah, also became Sunni Abbasid Caliphate, known as a religious authority of Turkish-Islamic states. In the last period of Melikshah's reign and his life, being at odds with the Abbasid caliphs led Melikshah to act in a different way. The idea of moving the center of the state to Baghdad came up. It was also given to the Abbasid caliph a very short time to leave Baghdad. However, before this given deadline was over, Melikshah's death enabled the Abbasid caliph to remain in place. After the death of Sultan Melikshah, the Great Seljuk State entered into a period of the interregnum, which began with the fights for the throne, and this process kept the state occupied.

Key words: The Seljuks, Melikshah, Foreign Policy, The Abbasid, Cihan Domination

İÇİNDEKİLER

Bilimsel Etik Sayfası	ii
Teşekkür.....	iii
Ön Söz.....	iv
Özet.....	v
Absract	vi
İçindekiler	vii
Kısaltmalar.....	x
GİRİŞ	1
BÖLÜM 1: BÜYÜK SELÇUKLU DEVLETİ’NİN SULTAN MELİKŞAH’A KADAR GENEL SİYASİ GELİŞMELERİ VE SULTAN MELİKŞAH	8
1.1. BÜYÜK SELÇUKLU DEVLETİ’NDE SİYASİ GELİŞMELER	8
1.1.1. Cend ’den Dandanakan’a Kadar Selçuklular.....	8
1.1.2. Cend Bölgesine Geliş	10
1.1.3. Samanoğulları Devleti’ne Yardım ve Karahanlılar ile Temaslar	11
1.1.4. Tuğrul ve Çağrı Beylerin Oğuzların Başına Geçmesi	13
1.1.5. Selçukluların Horasan’a Geçışı	15
1.1.6. Yeni Bir Devletin Doğuşu: Dandanakan Savaşı.....	17
1.1.7. Tuğrul Bey Dönemi	18
1.1.8. Tuğrul Bey’in Anadolu’ya Sefer Düzenlemesi	21
1.1.9. Tuğrul Bey’in Bağdat’a Seferi	22
1.1.10. Tuğrul Bey’in Halifenin Kızı Seyyide Hatun ile Evlenmesi	24
1.1.11. Alp Arslan Dönemi.....	25
1.2. MELİKŞAH’IN HAYATI	31
2.1.1. Sultan Melikşah	31
2.1.2. Sultan Melikşah’ın Ailesi ve Eşi Terken Hatun	32
2.1.3. Sultan Melikşah’ın Tahta Çıkışı ve Sonrası Gelişmeler.....	33
2.1.4. Sultan Melikşah’ın Vefatı.....	36

BÖLÜM 2: MELİKŞAH ÖNCESİ BÜYÜK SELÇUKLU DEVLETİ’NİN DIŞ POLİTİKASI VE MELİKŞAH DÖNEMİNE ETKİLERİ..... 39

2.2. MELİKŞAH ÖNCESİ BÜYÜK SELÇUKLU DEVLETİ’NİN DIŞ POLİTİKASI	39
2.2.1. Büyük Selçuklu Devleti’nin Doğu Politikası	39
2.2.2. Büyük Selçuklu Devleti’nin Batı Politikası.....	41
2.2.3. Siyasi Evlilikler	42
2.2.4. Melikşah Öncesi Büyük Selçuklu Devleti’nin Sınırları	44
2.3. BÜYÜK SELÇUKLU DEVLETİ DIŞ POLİTİKASINA ETKİ EDEN DEVLETLER	46
2.3.1. Karahanlılar	46
2.3.2. Gazneliler.....	47
2.3.3. Fâtımîler.....	48
2.3.4. Abbâsîler.....	49
2.3.5. Kirman Selçukluları.....	50
2.3.6. Bizans ile İlişkiler	51
2.3.7. Şirvanşahlar Devleti	52

BÖLÜM 3: MELİKŞAH DÖNEMİ BÜYÜK SELÇUKLU DEVLETİ DIŞ POLİTİKASI..... 53

3.1. TÜRKLERDE CİHAN HÂKİMİYETİ MEFKÛRESİ VE MELİKŞAH DÖNEMİ DIŞ POLİTİKASINA YANSIMALARI	53
3.1.1. Kut Anlayışı.....	53
3.1.2. Kızılelma	54
3.1.3. İ’la-yı Kelimetullah	56
3.1.4. Melikşah’ın Cihan Hâkimiyeti Düşüncesi.....	57
3.2. MELİKŞAH DÖNEMİ DIŞ SİYASETTE ETKİN ROL OYNAYAN KOMUTANLAR	58
3.2.1. Uvakoğlu Atsız	58
3.2.2. Eksükoğlu Artuk.....	62
3.2.3. Porsuk	64
3.2.4. Kasîmüdevle Aksungur	65
3.2.5. Yağısıyan	66
3.2.6. Bozan	67

3.3. BÜYÜK DEVLET OLMA YOLUNDA DIŞ POLİTİKADAKİ ASKERİ VE SİYASİ FAALİYETLER	69
3.3.1. Sınırların Korunması	69
3.3.2. Siyasi ve Askeri Gelişmeler	71
3.3.3. Bâtınilerle Mücadele.....	85
3.3.4. Melikşah Dönemi Dış Politikadaki Diğer Gelişmeler	87
3.3.5. Melikşah Dönemi İç Politikanın Dış Politikaya Etkisi.....	99
3.4. MELİKŞAH DÖNEMİ DIŞ POLİTİKASININ SONRAKİ DÖNEMLERE ETKİSİ	101
SONUÇ	105
KAYNAKLAR	108
EKLER	115
ÖZGEÇMİŞ	117

KISALTMALAR

Age	Adı geçen eser
Agm	Adı geçen makale
Agt	Adı geçen tez
Bkz	Bakınız
C.	Cilt
Çev.	Çeviren
ĐİA	Diyanet İslam Ansiklopedisi
Ed.	Editör
Hızl.	Hazırlayan
İA	İslam Ansiklopedisi
İSAM	İslam Araştırmaları Merkezi
MEB	Milli Eğitim Bakanlığı
s.	Sayfa
S.	Sayı
Tah.	Tahkik
TATAV	Tarih ve Tabiat Vakfı
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
TTK	Türk Tarih Kurumu
Vd.	ve diğerleri

GİRİŞ

İslâm tarihinde Emeviler, Abbâsîler, Selçuklular ve Osmanlılar olmak üzere dört büyük İslâm devletinin varlığı kabul edilmektedir. Öte yandan, Türk tarihinde de başlıca dört büyük Türk devleti vardır: Hunlar, Göktürkler, Selçuklular ve Osmanlılar. Bu devletlerin her iki grubu arasında da üçüncü sırada bulunan Selçuklu Devleti'nin varlığı mühim bir yer teşkil etmektedir. Görülüyor ki ister İslâm tarihi, ister millî tarih bakımından ele alınsın Selçuklular iki gruptan da ortak noktalarındadır.

Büyük Selçuklu Devleti'nin temelleri Horasan'da yani İslamlaşmış bir muhitte atılmıştır. Bu durum Selçuklu Devleti'nin Sünni İslam dünyasının lideri olmasında önemli bir yere sahiptir. Tuğrul ve Çağrı Beylerin Horasan bölgesinde tutunmak için Gazneliler ile yaptıkları Nesa, Serahs ve nihayetinde Dandanakan Savaşları ile Selçuklu Devleti kurulma sürecine girmiştir. Malazgirt Zaferi sonrası Selçuklular, devletin sınırlarını genişletirken bu zafer Anadolu'nun kapılarını bir daha kapanmamak üzere Türklere açmıştı. Tuğrul Bey, Alp Arslan ve nihayetinde Melikşah döneminde Selçuklu Devleti'nin izlediği dış politika sayesinde ülkenin sınırları hayli genişlemiştir. İslâmiyetin “cihat” politikasını “Türk cihan hâkimiyeti” ile birleştiren Selçuklular, dönemin önde gelen devleti olmuş ve Abbâsî halifeliğinin koruyuculuğunu üstlenmiştir.¹ Tuğrul Bey döneminden itibaren Abbâsî Halifeliği ile hem siyasi hem de akrabalık ilişkileri yürütülmüştür. Çağrı Bey'in kızı Hatice Arslan Hatun ile halife el-Kâim Biemrillah (448/13 Mart 1056), Tuğrul Bey ile halifenin kızı Seyyide Hatun (13 Şaban 454/22 Ağustos 1062) evlenmiştir.² Bunların dışında da siyasi evlilikler olmuştur.

Selçuklular ve Abbasî hilafeti arasındaki ilişkiler 1038 yılında Nişabur'un fethinden sonra başlamıştır. Abbasî Halifesi Tuğrul Bey'e elçi göndermiş, şehri imar etmesi ve halka adaletli davranması konusunda ikaz ve uyarılarda bulunmuştur. Aynı şekilde Tuğrul Bey tarafından da Dandanakan zaferinden sonra halifeye elçi gönderilerek

¹ Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân Fî Târihi'l-Âyân'da Selçuklular*, Ali Sevim (çev.), Ankara: TTK Yayınları, 2011, s. 43-44; Abdurrahman İbnü'l-Cevzî, *El-Muntazam Fî Târihi'l-Ümem'de Selçuklular*, Ali Sevim (çev.), Ankara: TTK Yayınları, 2014, s. 31-34.

² İbnü'l-Cevzî . a.g.e., s. 27 ve 78; Ahmed Bin Mahmud, Erdoğan Merçil (hızl.), *Selçukname*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2011, s. 52; Gregory Abû'l-Farac, Abû'l-Farac Tarihi, Ömer Rıza Doğrul (çev.), Ankara: TTK Yayınları, 1999, s. 308.

sünni hilafet makamına bağlılık arz edilmiştir(435/1043).³ Bu bağlılıktan memnun olan halife, Tuğrul Bey'e sultanlığını tasdik eden çeşitli hediyelerle birlikte unvanlar göndermiştir. Zaman içerisinde Abbâsî Halifesi ile Tuğrul Bey arasındaki ilişkiler gelişmiş ve elçiler gidip gelmeye devam etmiştir. Gelişen bu ilişkilerden en fazla rahatsızlık duyan grup Bağdad'da Abbâsî halifeliğini tahakküm altına almış olan Şi'î Büveyhiler olmuştur. Abbâsî halifesinin teşvikiyle bir dönem Selçuklular ve Büveyhiler arasında iyi ilişkiler kurulsa da Büveyhiler tarafında yaşanan taht değişikliği sonrası istikrar bozulmuştur. Selçuklular da bu mücadelede taraf olmuştur. Yaşanan bu gelişmeler üzerine bir de Abbâsî Halifesi Tuğrul Bey'den yardım talebinde bulunmuştur. 444/1052 yılındaki ilk yardım talebine cevap veremeyen Tuğrul Bey, hazırlıklarını yaptıktan sonra 1055 yılında halifenin ikinci daveti üzerine Bağdad'a gitmiştir (447/Kasım-Aralık 1055).⁴ Tuğrul Bey Abbâsî halifesini Şi'î Büveyhi tahakkümünden kurtarmıştır.⁵ Tuğrul Bey sonrasında dünyevî bütün yetkileri halifenin elinden almıştır. Bağdat Seferi olarak adlandırılan bu sefer sonrasında Abbâsî halifesinin yetkileri sadece dini olacak şekilde sınırlandırılmıştır. Bu durum Tuğrul Bey'den sonraki Selçuklu sultanları döneminde de devam etmiştir.

Sultan Melikşah iki kez Bağdat ziyaretinde bulunmuş, kızını Abbâsî halifesi ile evlendirmiştir (475/1082-1803).⁶ Sultan Melikşah'ın ilk Bağdat ziyareti tahta çıkışından ancak 14 yıl sonra gerçekleşmiştir. Sultan Melikşah tahta çıktıktan sonra halifeye yazdığı mektupta her ne kadar en kısa sürede halifeyi ziyaret edeceğini bildirirse de iç hadiselerden dolayı bu ziyaret mümkün olmamıştı.⁷ Sultan Melikşah'ın bu ziyaretinde kızı ile halifenin düğününe katılmak maksadı da vardır. Sultan Melikşah Bağdad'ı ilk ziyaretinin ardından yaklaşık 4 yıl sonra 5 Kasım 1091 (483) yılında Bağdad'a ikinci ziyaretini yapmıştır.⁸ Sultan Melikşah Bağdad'ı ikinci ziyaretinde imar çalışmalarında bulunmuş ve Bağdad'da yaklaşık 5 ay kalmasına rağmen Abbâsî halifesini ziyaret etme gereği duymamıştır. Bu

³ Abû'l-Farac, a.g.e., s. 299; tarih bazı kaynaklarda farklı verilmiştir. Bkz: Reşîdü'd-Dîn Fazlullah, *Cami'ü't-Tevârih(Selçuklu Devleti)*, Erkan Göksu ve H. Hüseyin Güneş (çev.), İstanbul: Selenge Yayınları, 2010, s. 92-97.

⁴ İbnü'l-Cevzî . a.g.e., s. 18-20.

⁵ Zekeriya Kitapçı, *Yeni İslâm Tarihi ve Türkler I: İslâmî Türk Tarihine Giriş*, Konya: Yedi Kubbe Yayınları, 2005, s. 148-149; Murat Serdar, "Sultan Melikşah Dönemine Kadar Selçukluların Abbâsî Hilafetine Dair Düşünceleri", Alpaslan Demir vd. (Ed.), *Türk Tarihine Dair Yazılar III* (37-50), Ankara: Gece Kitaplığı, 2018, s. 39.

⁶ İbnü'l-Cevzî . a.g.e., s.

⁷ Serdar, *a.g.m.*, s. 41-42. s.132.

⁸ İbnü'l-Cevzî . a.g.e., s. 150.

da bu ziyaretin diplomatik ve siyasi olarak birinci ziyaret kadar başarılı olmadığını ve Bağdad'ı kendisi için daimi bir ikametgâh ve Selçuklu Devleti için bir başkent olarak düşündüğünü göstermektedir.⁹ Siyasi yetkilerinin elinden gitmesini bir türlü kabullenemeyen Abbâsî halifesi ile zaman zaman gerginlikler yaşanmıştır.

Selçuklu Sultanı Melikşah devleti azamet devrine yükseltmiş, ülkenin sınırlarını doğu ve batı yönünde genişletmiştir. Anadolu, Suriye, Yemen, Gürcistan, Kafkasya, Diyarbakır, Maveraünnehir gibi bölgelere seferler düzenlemiştir. Çok da uzun sayılmayan kısa ömrüne birçok zaferler sığdırmış ve Sünnî İslam dünyasının lideri konumuna ulaşmıştır. Bu çalışmamızda Büyük Selçuklu İmparatorluğu Sultanı Melikşah dönemi dış politika gelişmeleri incelenecektir. Sultan Melikşah'ın özellikle seferleri ve Abbasî halifesi ile olan münasebetleri üzerinde durulacaktır.

Çalışmamız genel olarak üç ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde; Büyük Selçuklu Devleti'nin Sultan Melikşah'a kadar olan genel siyasi gelişmelerinden bahsedilecektir. Bu çerçevede Cend'den Dandanakan'a kadar yaşanan gelişmeler, Tuğrul Bey ve Alp Arslan dönemindeki siyasi gelişmeler ve fetihler üzerinde durulacaktır. Birinci bölümde son olarak Melikşah'ın hayatı ile ilgili bilgiler verilecek, ailesi, eşi Terken Hatun ile olan evliliği anlatılacak, tahta çıkışı ve vefatı ile ilgili bilgiler verilerek bölüm tamamlanacaktır.

İkinci bölümde; Melikşah öncesi Büyük Selçuklu Devleti'nin dış politikası ve bu politikanın Sultan Melikşah dönemine yansımaları üzerinde durulacaktır. Büyük Selçuklu Devleti'nin Melikşah'a kadar olan dönemde dış politikada takip ettiği siyaset doğu ve batı olarak ayrı ayrı ele alınarak incelenecektir. Ayrıca devletin dış politikasına etki eden siyasi evlilikler de ayrı bir başlık altında değerlendirilecektir. Melikşah öncesi Selçuklu Devleti'nin sınırlarının mahiyeti hakkında bilgilere de yer verilecektir. Bu bölümde son olarak Büyük Selçuklu Devleti'nin dış politikasında rol oynayan devletler ayrı başlıklar altında değerlendirilerek dış politikaya etkileri üzerinde durulacaktır.

Üçüncü bölümde; Melikşah dönemi Büyük Selçuklu Devleti'nin dış politikası incelenmeye çalışılacaktır. Öncelikle dış politikaya etki eden Türklerdeki cihan hâkimiyeti mefkûresi üzerinde durulacak, bu bağlamda kut anlayışı, Kızılelma ve i'la-yı

---

⁹ Serdar, *a.g.m.*, s. 45.

kelimetullah kavramları açıklanarak değerlendirilmeler yapılacaktır. Melikşah'ın cihan hâkimiyeti düşüncesi de ayrıca incelenecektir. Sultan Melikşah'ın takip ettiği dış politika gereği önemli yer tutan komutanlar, yaptıkları çalışmalar ile ayrı ayrı değerlendirilecektir. Sultan Melikşah döneminde meydana gelen askeri ve siyasi faaliyetler, bâtiniler ile olan mücadeleler, yapılan siyasi evlilikler, Melikşah'ın Bağdad ziyareti ve veziri Nizâmülmülk ile yaşadığı gerginlik, iç politikanın dış politikaya etkileri ve son olarak Melikşah'ın izlediği dış politikanın sonraki dönemlere yansımaları üzerinde durulacaktır.

Çalışmamızın sonuç kısmında ise bölümlerde verilen bilgiler toplu bir bakış açısı ile gözden geçirilecek, genel olarak çalışma konumuz ile ilgili varılan sonuçlar ve bulgular değerlendirilecektir.

ARAŞTIRMANIN KONUSU VE ÖNEMİ

Dış politika, bir devletin kuruluşunda, gelişiminde, yükselmesinde ve çöküşünde belirleyici bir role sahiptir. Öyle ki bir devlet, varlığını diğer devletlerle olan mücadelesinden sıyrılmaya borçlu olduğu gibi o devletin yokluğu da dış devletlerin hücumuna bağlı bir durumdur. Türk Dil Kurumunun verdiği tanıma göre dış politika: Bir devletin sınırları ötesindeki devletlere uyguladığı siyasettir.¹⁰

Dış politikanın hareket noktası milli menfaatlerdir. Hedefi ise barışın korunması, diğer devletlerle iyi ilişki ve işbirliğinin geliştirilmesidir. Dış politikanın başarılı bir şekilde yürütülebilmesi için sağlıklı bilgi sahibi olmak önem arz etmektedir. Bilgi sahibi olmadan politika ve aksiyon geliştirmek zor hatta bazı durumlarda zararlı olabilmektedir.¹¹ Sultan Melikşah döneminde Büyük Selçuklu Devleti'ni ciddi anlamda uğraştıran bâtını hareketi, bilgilerin ne kadar önem arz ettiğini göstermektedir. Zira Selçuklu Devleti'ne ciddi zararlar veren bâtını hareketi devlet içerisinde gizli bir örgütlenme ile meydana gelmiştir. Diğer taraftan dış politikayı iç politikadan ayrı bir konu olarak mütalâa etmek ya da ayırmak mümkün değildir. Bu iki durum birbirine bağlı, aynı zamanda birbirini etkileyen faaliyet alanlarıdır.¹² Dış politika aslında bir devletin temel politikasını oluşturmaktadır. Dış politika uzun vadelidir ve kısa sürelerde değişikliğe uğramaz. Bu yüzden dış politika bir devletin bekası için çok önemli bir işleve

¹⁰ Türk Dil Kurumu Sözlükleri, <http://tdk.gov.tr/>, (01.06.2019).

¹¹ Kâmrân İnan, *Dış Politika*, 5. Baskı, İstanbul: Timaş Yayınları, 2004, s. 13 ve 28.

¹² İnan, *a.g.e.*, s. 32.

sahiptir. Bizde bu saiklerden hareketle tezimizde Büyük Selçuklu Devleti'nin yükselme devri sultanı Sultan Melikşah'ın dış politikasını incelemeye çalışacağız.

Büyük Selçuklu Devleti'nin azamet devri olarak nitelendirilen dönemde devletin başında Sultan Melikşah bulunmaktadır. Bu azamet devrinde öne çıkan en önemli etken şüphesiz Sultan Melikşah'ın dış politikada yaptığı faaliyetlerdir. Bu doğrultuda Alp Arslan'dan sonra tahta geçen Sultan Melikşah, devletin sınırlarını daha da genişletmiştir. Devletin sınırlarını korumak için mücadele etmiş, bu doğrultuda Atsız, Porsuk, Artuk gibi yetenekli komutanlarını seferler için görevlendirmiştir. Anadolu, Gürcistan, Suriye, Horasan, Diyarbakır, Gence gibi yerlere seferler düzenleyerek devletin sınırlarını doğu ve batı yönünde genişletmiştir. Bu dönemde Abbâsî halifesi ile iyi ilişkiler devam etmiş ve kızı Mahmelek Hatun'u Abbâsî halifesi ile evlendirmiştir.

“Sultan Melikşah Dönemi Büyük Selçuklu İmparatorluğu Dış Politikası” adlı tez çalışmamız Melikşah dönemi dış politikasına ışık tutarak önceki ve sonraki dönemlerle karşılaştırması yapılarak benzerlik ve farklılıklar ortaya konulacaktır. Böylelikle Sultan Melikşah'ın yürütmüş olduğu dış politikanın Büyük Selçuklu Devleti ve Türk- İslam tarihi açısından önemini ortaya koymaya çalışacağız.

ARAŞTIRMANIN AMACI

Büyük Selçuklu İmparatorluğu, hem İslam tarihi hem de Türk tarihi açısından etkisi ve büyüklüğü itibarıyla en önemli devletlerden biridir. Selçuklular, önce Oğuz Yabgu Devleti'nden ayrılarak Cend havalisine yerleşmişlerdir. Ardından Gazneliler ile yaptıkları Nesa, Serahs ve Dandanakan Savaşlarıyla kısa sürede devletleşme sürecini tamamlayıp cihanşümül bir devlet olmayı başarmışlardır. Selçukluların bu yükselişinin farkında olan ve bizzat Gazneli hükümdarı yanında da bulunarak olaylara şahitlik eden Beyhakî'nin kaydı önemlidir. Özgüdenli'nin Beyhakî'den aktardığına göre vezir, Sâhib-dîvân-ı Risâlet Ebû Nasr'a, “Ey Hâce! İşimiz şimdiye kadar çobanlarlaydı; şimdi ise vilâyet fetheden kumandanlar geldi.”¹³ diyerek Nesa Savaşı öncesi aslında durum tespiti de yapmıştır. Tuğrul Bey, daha devletin kuruluşundan başlayarak Abbâsî halifesi ile temaslar kurmuştur. Bu kurulan ilişkiler o kadar gelişmiştir ki, Abbâsî halifesi 1046-1049 yıllarında Tuğrul Bey'e es-Sultânü'l-muazzam ve şehinşah gibi ciddi derecede önem arz

¹³ Osman Gazi Özgüdenli, *Selçuklular I*, 4. Basım, İstanbul: İsam Yayınları, 2018, s. 68.

eden unvanlar vermiştir.¹⁴ Tuğrul Bey Abbâsî halifesinin ısrarlı daveti üzerine nihayet 1055'te Bağdat Seferine çıkmış ve Abbâsî halifesi Şii Büveyhoğulları baskısından kurtarmıştır.¹⁵ Tuğrul Bey'in 1058 yılında ikinci kez Bağdad'a gelişinde halife tarafından Tuğrul Bey'e, doğunun ve batının hükümdarı unvanı verilmiştir.¹⁶ Böylelikle Selçuklular, Büveyhilerden sonra Abbâsî halifesinin koruyucusu olmuştur.

Cihat anlayışıyla birleşen Türk Cihan Hâkimiyeti Anlayışı, Sultan Melikşah döneminde de devam etmiş ve bu vesileyle doğuya ve batıya yönelik birçok seferler düzenlenerek büyük zaferler elde edilmiştir. Öyle ki bu dönem, Büyük Selçuklu Devleti'nin yükselme dönemi olarak nitelendirilmekle beraber devletin en geniş coğrafyaya sahip olduğu dönem olarak da bilinmektedir.

Biz de bu çalışmamızda Sultan Melikşah dönemi Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun dış politikasında meydana gelen gelişmeleri ele almaya çalışacağız. Sultan Melikşah'ın dış politikasında dikkat çeken gelişmelerden biri onun yapmış olduğu Bağdat ziyaretidir. Sultan Melikşah'ın Bağdat'ı ikinci ziyaretinden kısa bir süre sonra ölmesi, bu olayda Abbâsî halifesinin etkisinin olabileceğini düşündürmektedir. Çalışmamızda aynı zamanda şu sorulara da cevap bulmaya çalışacağız: Melikşah'ın Bağdat ziyaretlerinin asıl amacı kızı Mah-Melek hatun ile mi ilgilidir yoksa atalarının izinden giderek Abbâsî halifesinin dini gücünden yaralanmak mıdır? Abbâsî Devleti ile Melikşah arasındaki sürtüşme sadece torunu Cafer'in veliaht gösterilmemesinden mi kaynaklanmaktadır yoksa Tuğrul Bey döneminde siyasi yetkileri elinden alınan Abbâsî Devleti'nin yeniden o yetkileri almak istemesiyle mi alakalıdır? Böylelikle amacımız

¹⁴ Eski İran'dan kalma "şehinşah" unvanının Selçuklu Türk fatihleri tarafından kullanılmaya başlanması önemli bir hususu arz etmektedir. İlk olarak Horasan'da kesilen sikkelerde görülmesi önemlidir. İran coğrafyasında hüküm süren Sâmânoğulları ve Gazneliler bu unvanı kullanmamışlardır. Halifeye bağlı hakiki Müslüman emîri sıfatıyla kalmayı tercih etmişlerdir. Çünkü İslâmiyet'ten önceki İran yönetim geleneklerini canlandırmaya niyetli oldukları şeklinde bir şüpheye maruz kalmaktan çekinmişlerdir. Yalnız Bağdad'da ve Batı İran'da hâkimiyet süren Şii mezhebine bağlı Büveyhoğulları "Şehinşah" unvanını kullanmışlardır. Selçuklular ise batıya doğru ilerledikçe "Şehinşah" unvanını kullanmayı bırakarak "Sultan-ı İslâm" unvanını almaya başlamışlardır. Selçuklular zamanında "Sultan" kelimesi onlardan önce kullanılmayan bir anlamı ifade eder duruma gelmiştir. Öyle ki Selçuklulardan başlayarak "Sultan" unvanı yalnız büyük ve bağımsız hükümdarlara verilir olmuştur. Buna karşılık vasallar, bağlı beyler "Melik" ve "Şah" unvanlarıyla adlandırılmıştır. Müslüman dünyası bir bütün olarak kabul edilerek, bunun başında dinî lider olmak üzere halife ve dünyevî saltanatı halifeden alan bir "Sultan-ı İslâm" olduğu düşüncesiyle hareket etmişlerdir. Bkz: Vasilij Vladimiroviç Barthold, Hüseyin Dağ (hızl.), *Orta Asya Türk Tarihi Dersleri*, Ankara: Çağlar Yayınevi, 2004, s. 95; Özgüdenli, *a.g.e.*, s. 118.

¹⁵ Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, 21. Basım, İstanbul: Ötüken Yayınları, 2017, s. 132-133.

¹⁶ Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, s. 135; Bu unvan daha sonraları Alp Arslan ve Melikşah tarafından da kullanılmıştır. Bkz: Özgüdenli, *a.g.e.*, s. 105.

çalışmamızda bu sorulara cevap bulmaya çalışmakla beraber Büyük Selçuklu Devleti'nin azamet devri olarak gösterilen Sultan Melikşah döneminin dış politikadaki faaliyetlerini toplu bir bakış açısı ile incelemektir.

ARAŞTIRMANIN SINIRLARI VE KULLANILAN YÖNTEM

Sultan Melikşah Dönemi Büyük Selçuklu İmparatorluğu Dış Politikası adlı araştırmamızı yürütürken, devletin siyasi yapısını şekillendiren gelişmeler, Melikşah dönemi öncesi Büyük Selçuklu Devleti'nin dış politikasına yön veren etkenler, diğer devletler ile olan ilişkilerin dış politikaya etkisi, düşünce anlamında dış politikayı etkileyen faktörler, askeri ve siyasi faaliyetlerin mahiyet ve kapsamı, Sultan Melikşah döneminin sonraki dönemlere genel etkisi, gibi konuları temele alan bir yol takip edilmiştir.

Araştırma yapılırken, bilimsel yöntem ve teknikler dikkatle kullanılmaya gayret edilmiştir. Öncelikle konu ile ilgili kaynaklar araştırılmış, bu kaynaklar dönemsel özellikleri de dikkate alınarak incelenmiştir. Kaynaklar kullanılırken kronolojik sıraya dikkat edilmiştir. Konu ile ilgili yayınlanan makale, tez gibi günümüz literatüründe yer alan çalışmalar da yeri geldiğinde kullanılmıştır. Kullanılan eserler tetkik edilerek, analiz ve değerlendirmeler yapılmıştır. Yararlanılan bütün kaynaklar, telif ve tetkik eserler dipnot ve bibliyografya kısmında uygun şekilde gösterilmiştir.

Araştırmamızı klasik ve modern dönem kaynakları çerçevesinde ele almaya çalıştık: El-Muntazam Fî Târîhi'l-Ümem'de Selçuklular, Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye, İslam Tarihi: El-Kamil Fi't-Tarih, Bugyetü't-taleb fî Tarihi Haleb/ Biyografilerle Selçuklular Tarihi, Abû'l-Farac Tarihi, Cami'ü't-Tevârih, Târih-i Güzide, el-Bidâye ve'n-Nihaye, Selçukname, Alexiad, Vekayi-Nâme (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli klasik dönem kaynaklarını oluşturmaktadır. Modern dönem kaynakları ise: Osman Turan; Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti, Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkuresi Tarihi, İbrahim Kafesoğlu; Selçuklu Tarihi, Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu, Mehmet Altay Köymen; Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi: Kuruluş Devri, Selçuklu Devri Türk Tarihi, Tuğrul Bey ve Zamanı, Alp Arslan ve Zamanı, Ali Sevim ve Erdoğan Merçil: Selçuklu Devletleri Tarihi, Ali Sevim; Ünlü Selçuklu Komutanları: Afşin, Atsız, Artuk, ve Aksungur, Osman Gazi Özgüdenli; Selçuklular I gibi eserlerdir.

BÖLÜM 1: BÜYÜK SELÇUKLU DEVLETİ'NİN SULTAN MELİKŞAH'A KADAR GENEL SİYASİ GELİŞMELERİ VE SULTAN MELİKŞAH

1.1. BÜYÜK SELÇUKLU DEVLETİ'NDE SİYASİ GELİŞMELER

1.1.1. Cend 'den Dandanakan'a Kadar Selçuklular

1.1.1.1. Selçukluların Kökeni ve İlk Varlık Gösterdikleri Yerler

Büyük Selçuklu Devleti, Türk-İslam Tarihi açısından kurulan önemli devletlerden biridir. Selçuklular, XI. yüzyılda kurulan Türkistan, Horasan, Afganistan, İran, Irak, Suriye ve Anadolu'ya etki eden, sadece Türk-İslam Tarihi açısından değil dünya tarihi açısından da öneme sahip olan büyük bir devletin adı olmuştur.

Dukak¹⁷, Selçukluların bilinen ilk atasıdır. Dukak'a, güç ve kuvvetinden dolayı "Demir Yaylı" lakabı verilmiştir.¹⁸ Dukak, Oğuz Yabgu Devleti içinde Yabgudan sonra yetkili kişidir ve önemli askeri ve siyasi yetkinliği vardır.¹⁹ Oğuz Yabgu'suna bağlı olarak

¹⁷ Selçüknâme türü eserlerde Selçuk'un babasının adı Lokmân olarak zikredilmiştir. Bu ismi Dakak ile birlikte zikredenler olduğu gibi Dukak'ın değişmiş hali olduğunu söyleyen görüşler de vardır. Bkz: Özgür Türker ve Firdevs Özen, "Oğuznâme, Selçuknâme ve Meliknâme'ye göre Selçuklu Hanedanı'nın Menşei", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 2017, S. 41, <http://sutad.selcuk.edu.tr> (09.04.2019), s. 335-336.

¹⁸ Dukak'ın adı Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye adlı kitapta Yakak olarak ifade edilmiştir. Ayrıca Dukak'ın lakabı olan "Demir Yaylı" ifadesi de isminin anlamı olarak açıklanmıştır. Bkz. Şadruddîn Ebu'l-Hasan 'Ali İbn Nâşir İbn 'Ali el-Hüseyinî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*, Necati Lugal (çev.), 2. Baskı, Ankara: TTK Yayınları, 1999, s.1. Bununla birlikte İbrahim Kafesoğlu Yakak adının Dukak'tan bozularak geldiğini ve ayrı bir söylem olmadığını belirtmiş, Demir Yaylı'nın ise isminin anlamı değil lakabı olduğunu ifade etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. İbrahim Kafesoğlu, *Selçuklu Tarihi*, 1. Basım, İstanbul: MEB Basımevi, 1972, s. 4.

¹⁹ Oğuz Yabgusu önemli devlet işlerini Dukak'a danışmadan yapmamıştır. Bu usulün aksine bir gün Yabgu, Dukak'a sormadan, herhangi bir suçu olmayan bir Türk grubuna sefer düzenlemiştir. Bunu haber alan Dukak duruma kızmıştır. Yolda Yabgu'nun karşısına çıkarak ona ağır sözler söylemiştir. Dukak'ın bu hareketine sinirlenen Yabgu kılıcını çekerek Dukak'ı yüzünden yaralamıştır. Dukak da Yabgu'ya karşı mukabelede bulunarak elindeki gürzü ile Yabgu'nun başına vurmuştur. Yaralan Yabgu attan düşmüştür. Bu olay devlet ileri gelenlerinin huzurunda vuku bulmuştur. Bu durumu hazmedemeyen Yabgu, derhal Dukak'ın yakalanması ve öldürülmesi için emir vermiştir. Bu emre rağmen kimse harekete geçmemiştir. Zira haklı haksız kim araştırılıp meydana çıkarılmadıkça harekete geçmek bu ülkede kimsenin alışkanlığı değildi. Dukak ise kendisini suçunun hükümdarın Türklere zulüm yapmasına mani olmaktan başka bir şey olmadığını söyleyerek savunmuştur. Araya giren devlet büyükleri sayesinde Dukak ve Yabgu'nun arası bulunmuş, bu münasebetle düzenlenen büyük bir şölen düzenlenmiştir. Şölenle yabgu ve Dukak kucaklaşmış, bu suretle Dukak'ın saygınlığı artmış ve şöhreti yayılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz: Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi: C.1, Kuruluş Devri*, 3. Baskı, Ankara: TTK Yayınları, 2000, I, s. 7-8.

Yenikent²⁰ şehrinde sübaşı olarak görev yapmakta iken ölümü üzerine oğlu Selçuk,²¹ yerine sübaşı olarak göreve getirilmiştir.²² Selçukluların Oğuzların Kınık boyundan geldiği kaynakların verdiği bilgiye göre ittifakla kabul edilmektedir. Bununla beraber verilen bilgilerden hareketle ne Dukak ne de Selçuk Bey'in Kınık boyunun beyi olduğuna dair kesin bir kayıt yoktur. Bununla birlikte ikisinin de Oğuz Yabgu Devleti'ne bağlı olarak sübaşı görevi yaptıkları ifade edilmektedir.²³

Oğuz boylarının büyük bir bölümü, Selçukluların da tarih sahnesinde görünmeye başladıkları X. yüzyılda Hazar Denizi'nin doğusundan itibaren Sirderya'nın (Seyhun) orta mecralarına kadar uzanan geniş bir sahada yaşıyorlardı. Göktürk, Uygur gibi devletlerin yıkılmasıyla meydana gelen göç dalgaları ile batıya doğru hareket etmişlerdi. X. yüzyılda başlarında bulunan bir yabgu tarafından idare edilmekteydiler. Oğuz Yabgularının dolayısıyla da Selçukluların Hazar Kağanlığı ile olan mücadele, ittifak, askeri ilişkileri ve kültürel etkileşimleri vardır. Bu ilişkilerin olması Selçukluların kökeninin Hazar Kağanlığına dayandırılmasına neden olmaktadır. Buna rağmen bu pek mümkün görülmemektedir. Selçukluların Oğuzlara dayandığı ve bu ihtimalin daha akla yatkın, gerçeğe uygun olduğu ifade edilebilir.²⁴

²⁰ Seyhun Nehri kıyısında Türklerin Yenikent denen bir şehirleri vardır. Burada Müslümanlar oturur. Bu Müslümanların çoğu Türklerdendir. Bu yerde göçebe ve yerleşik Oğuzlar oturur. Yenikent'in diğer adı "Karyetülhâdise"dir. Burada Müslümanlar bulunmakla beraber, burası Oğuzların başşehridir. Oğuz hükümdarı kışın burada oturur. Ramazan Şeşen, *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, 1. Basım, İstanbul: Bilge Kültür sanat Yayınları, 2017, s. 49 ve 105.

²¹ Selçuk Bey'in yaklaşık olarak 900 yılında doğduğu tahmin edilmektedir. Adının telaffuzu ve anlamlarıyla ilgili farklı görüşler vardır. Küçük sel, küçük sal anlamlarında verenler de vardır. Selçuk, Salçuk şeklinde telaffuz edenler de olmuştur. Selçuk adının Türkçedeki "mücadeleci" anlamına gelen salçuğ kelimesinden geldiğini ifade edenler de olmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz: Abdülkerim Özaydın, "Selçuk Bey", *DİA*, C. 36, İstanbul, 2009, s. 364.

²² Selçuk'un hayatı ile ilgili bulunan bilgiler müphemdir. Kaynaklarda yer alan bilgiler birleştirildiğinde Selçuk'un Oğuz yabgusunun yanında bulunduğu anlaşılmaktadır. Ancak Oğuz yabgusu ile arasındaki ilişkinin mahiyeti belli değildir. Selçuk adının eski Türkçe kullanımında "ordu kumandanı" anlamına gelen "sübaşı" unvanı ile zikredilmesi dikkat çekicidir. Bu noktadan hareketle Selçuk'un Oğuz Yabgu Devleti'nde "ordu kumandanlığı" yaptığı düşüncesine ulaşanlar olmuştur. Fakat diğer taraftan sübaşı kelimesinin bir tür lakap olması da mümkündür. Eğer sübaşı üst düzey bir unvan ise Selçuk, Oğuz yabgusunun yakın çevresinde büyük bir güç ve nüfuz sahibidir. Selçuk ile Oğuz yabgusunun arası tam da bilinmeyen bir neden ile açılmış ve neticede Selçuk maiyeti ile birlikte Oğuz Yabgu Devleti'nden ayrılarak Cend'e göç etmesinden sonra aradaki ilişki yerini mücadeleye bırakmıştır. Bkz: Özgüdenli, *a.g.e.*, s. 44-45.

²³ Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, s. 55-56; Köymen, *Kuruluş Devri*, s. 6-7.

²⁴ Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, s. 57-60; Kafesoğlu, *Selçuklu Tarihi*, s.5; Köymen, *Kuruluş Devri*, s. 3-5; Ali Sevim ve Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi: Siyaset, Teşkilât ve Kültür*, 2. Baskı, Ankara: TTK Yayınları, 2014, s. 19.

1.1.2. Cend Bölgesine Geliş

Selçuk Bey'in bir rivayete göre Oğuz Yabgusu'nun yerine geçmek istediği için diğer rivayete göre ise yabgunun eşinin telkinlerinden dolayı yabgu ile arası açılmıştır. Her ne kadar yabgu bu dönemde güçsüz durumda da olsa ona göre daha zayıf durumda olan Selçuk Bey, kendisine bağlı boy ve birliklerle beraber Oğuz Yabgu Devleti'nin merkezi olan Yenikent'ten Cend bölgesine göç etmek zorunda kalmıştır.²⁵ Yeni gelinen bu bölge de Oğuz Yabgu Devleti'ne aitti ve merkez olan Yenikent'e pek de uzak sayılmazdı.²⁶ Cend,²⁷ Seyhun Nehri'nin güney kıyısında, İslam coğrafyası ile ahalisi Müslüman olmayan Türk ülkelerin ortasında bir bölgede bulunmaktaydı. Durumu başka bir açıdan değerlendirirsek Selçuk Bey'in beraberindekilerle geldiği bölge bir hudud yani uc bölgesiydi. Bölgede İslamiyet'i yeni kabul etmiş Türkler de bulunmaktaydı. Oğuzların bu yönde bir göç hareketini tercih etmeleri tesadüfi olmasa gerektir. Çünkü gelinen bölge cihad anlayışına da uygun düşmekte, zaman zaman gayrimüslim göçebeler ile mücadeleler yaşanmaktaydı.²⁸ Ayrıca Hârizm'e giden ana ticaret yolları da buradan geçmekteydi. Bu durumda şartları yeniden gözden geçiren Selçuk Bey, kendisine bağlı bulunan Oğuzlarla birlikte İslamiyet'i kabul etmiştir.²⁹

Müslüman olan Selçuk Bey Müslüman olmayan Oğuz Yabgu Devleti'nin vergi toplamak için Cend şehrine gelen memuruna karşı çıkmış, Müslümanların kâfirlere haraç vermeyeceğini söyleyerek gelen memurları kovmuştur.³⁰ Ayrıca gazaya hazır Türklerden gönüllü birlikler toplamaya çalışmış ve gayrimüslim Türklere savaş açmıştır.³¹ Selçuk Bey'in bu mücadeleler sırasında tam bir galibiyet sağladığı söylenemez. Yani ne Selçuk Bey Oğuz Yabgu Devleti'ni ne de Yabgular Selçuk Bey'i ortadan kaldıramış değildir. Bu durumla birlikte sonraki süreçte Selçuk Bey'in şöhretini duyanlar etrafında

²⁵ El-Hüseynî, *a.g.e.*, s. 1-2; Ahmed b. Mahmud, *Selçuknâme*, s. 22-23; Turan, *a.g.e.*, s. 66; Kafesoğlu, *a.g.e.*, s. 7; Sevim ve Merçil, *a.g.e.*, s. 20. Bu göç sırasında Selçuk Bey'in yanında 100 atlı, 1500 deve 50.000 koyunun bulunduğu rivayet edilmektedir. Cend'e göç eden Selçukluların yaklaşık 500 kişiden oluşan küçük bir göçebe grup olması muhtemeldir. Bkz: Köymen, *Kuruluş Devri*, s. 12,13, 20; Özgüdenli, *a.g.e.*, s. 47.

²⁶ Şeşen, *a.g.e.*, s. 170.

²⁷ Cend şehri bugün Kazakistan sınırları içinde yer almaktadır. Cend, Seyhun nehrin sağ kıyısında Harizm'e on günlük mesafede ve bugünkü Kızılorda şehrinin yakınında kurulmuştu: Abdülkerim Özyayın, "Cend", *DİA*, C.7, İstanbul, 1993, s. 359-360.

²⁸ Köymen, *Kuruluş Devri*, s. 19.

²⁹ Özgüdenli, *a.g.e.*, s. 49.

³⁰ El-Hüseynî, *a.g.e.*, s. 2; Köymen, *Kuruluş Devri*, s. 24.

³¹ Mehmet Altay Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, 3. Baskı, Ankara: TTK Yayınları, 1998, s. 26; Özgüdenli, *a.g.e.*, s. 50.

kendiliğinden toplanmaya başlamıştır. Selçuk Bey'in hâkimiyeti Cend bölgesini de aşarak çevre ahaliye de yayılmaya başlamıştır.³²

1.1.3. Samanoğulları Devleti'ne Yardım ve Karahanlılar ile Temaslar

Selçuk Bey'in kazanmaya başladığı şöhret onun bölgedeki etkin devletler arasındaki siyasette de yer almasını sağlamıştır. Karahanlı Devleti'nin batı bölgesi yöneticisi, Samanoğulları Devleti'nin başkenti Buhara'yı işgal etmişti. Bu durum üzerine Samani emiri, Selçuk Bey'den yardım istemiş ve Selçuk Bey, oğlu Arslan Yabgu'yu beraberindeki kuvvetlerle birlikte emirin yardımına göndermiştir. Bu sayede bulunduğu müşkül durumdan Selçukluların yardımıyla kurtulan Samanoğulları emiri, aldığı yardımın karşılığı olarak Buhara yakınlarındaki Nur Kasabası'nı yurtluk olarak Selçuklulara vermiştir. Verilen bu bölgeye yine Samanoğullarına yardım eden Arslan Yabgu idaresindeki bir grubun göç ettiği tahmin edilmektedir. Selçuk Bey ise Cend bölgesinde kalmıştır.³³ En büyük oğul olan Mikail'in katıldığı bir savaşta şehit edilmesi ve bu noktadan hareketle Mikail'in oğulları olan aynı zamanda da Selçuk Bey'in ihtimamlı bakımından geçen Tuğrul ve Çağrı Beyler de Cend bölgesinde kalmaya devam etmişlerdir. Gerek Selçuk Bey'in Cend'de ölümü, gerekse Tuğrul ve Çağrı kardeşlerin burasını terk etmeleri Oğuz Türklerinin Samanoğullarına yaptıkları son yardımdan (1004) sonradır.³⁴ Böylece Selçuklular için Turan'dan İran'a geçiş gerçekleşmiştir. Selçuk Bey Cend şehrinde 1009 yılı civarı, 100 yaşlarında öldükten³⁵ sonra ailenin kalan üyeleri de Mâverâünnehir'e göç etmiştir.³⁶ Yerine oğlu Arslan Yabgu geçmiştir. Ona kardeşleri inal unvanı ile Yusuf, inanç unvanı ile Musa yardımcı olmuştur. Mikail'in oğulları Tuğrul ve

³² Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, s. 68; Kafesoğlu, *Selçuklular Tarihi*, s. 9; Köymen, *Kuruluş Devri* s. 26; Köymen, *Selçuklu Devri*, s. 26; Sevim ve Merçil, *a.g.e.*, s. 21.

³³ Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, s. 73; Kafesoğlu, *Selçuklu Tarihi.*, s. 9-10; Köymen, *Selçuklu Devri*, s. 28; Sevim ve Merçil, *a.g.e.*, s. 21; Özgüdenli, *a.g.e.*, s. 52.

³⁴ Selçuklular birkaç kez Samanoğullarına, Karahanlılara karşı yardımda bulunmuştur. Muntasır Samanoğulları tahtını kurtarmak için Karahanlılara karşı mücadelesine devam etmiş ve üçüncü defa Mâverâünnehir'e girmiştir. Ancak Buhârâ valisi tarafından yenilmiştir. Nur'a çekilen Muntasır, buradan hücumuna devam etmiştir. Savaşı bu kez kazanan Muntasır'a katılımlar artmıştır. Oğuz Türkleri bu kez herhangi bir yardım talebi olmadığı halde kendiliklerinden katılmışlardır. Bu katılmanın nedeni Samanoğullarına katılanlarla birlikte Karahanlılara karşı Muntasır'ın başarılı olacağını düşünceleridir. Nitekim Karahanlı hükümdarı bozguna uğratılmıştır (Mayıs-Haziran 104). Oğuzlar Karahanlıları takip ederek ganimet de elde etmişlerdir. Aslında yardımın maksatlarından biri de budur. Fakat kazanılan zafer uzun vadeli olmamış ve Karahanlılar topladıkları taze kuvvetlerle geri geldi. Oğuzlar bu harbe katılmamıştır. Samanoğulları hükümdarı kaçmaktan başka çare bulamamıştır. Bu da göstermektedir ki Oğuzlar savaşa hem katılmalarıyla hem de katılmadan oluşturdukları etki ile neticeyi etkilediklerini göstermişlerdir. Köymen, *Kuruluş Devri*, s. 59-62.

³⁵ Kafesoğlu, *Selçuklu Tarihi*, s. 11.

³⁶ Özgüdenli, *a.g.e.*, s. 54.

Çağrı ise “bey” olarak idaredeki yer ve görevlerini almışlardır. Her ne kadar başta Arslan Yabgu bulunsa da herkes kendine bağlı birliklerle merkeze yarı bağlı şekilde idare etmekteydiler.³⁷

Selçuklu tarafında bu gelişmeler yaşanırken Mâverâünnehir’de siyasi durum bir karmaşa sergilemekteydi. Karahanlı emiri olan Nasr İlig Han tarafından Samanoğulları Devleti’ne son verilmiş, bölge Karahanlıların eline geçmiştir.³⁸ Olayların bu şekilde gelişmesi Selçuklular açısından sıkıntıya neden olmuştur. Selçuklular düşmana yardım eden olarak Karahanlılar ile karşı karşıya kalmışlardır.

Selçuklular askeri güçlerini arttırırken hâlâ Maveraünnehir bölgesinde Karahanlılara karşı varlık gösterecek durumda değillerdi. Bu yüzden yeni çareler aramaya başlayan kardeşler bir karar almıştır. Tuğrul Bey çöl içlerine çekilirken, Çağrı Bey Rum diyarına (Anadolu) sefere çıkmıştır (1018).³⁹ Çağrı Bey uzun süren bu seferin ardından kardeşi Tuğrul Bey ile Buhara yakınlarında buluşmuştur.⁴⁰ Bu buluşmada ifade edilen önemli nokta Rum ülkesinin fethedilebilir olduğunun tespitidir. Bu tespit birçok açıdan önemli noktalar içermekteydi. En önemlisi de yurt arayışı içinde olan Oğuzlar için yeni bir umut olmuştur.

Bölgede yaşanan istikrarsızlıktan rahatsız olan halk, Gazneli Mahmud’u Mâverâünnehir’e davet etmiştir. Karahanlı Hükümdarı Yusuf Kadir Han ile Gazneli Mahmud 1025 yılında buluşarak iki devleti ilgilendiren bütün meseleleri görüştüler. Bu görüşmede Mâverâünnehir işlerini de karara bağladılar.⁴¹ Bütün İran ve Turan meseleleri üzerine anlaştılar. Horasan ve Hârizm Gaznelilerde kalmak, Şark ülkeleri de Karahanlılara ait sayılmak suretiyle Sâmâni Devleti toprakları Ceyhun Nehri sınır kabul edilerek Karahanlı ve Gazneliler arasında paylaşılmıştır.⁴²

Oğuzların nüfusu Maveraünnehir bölgesinde hızla artarken, durumu endişe ile karşılayan Karahanlı ve Gazneliler ittifak yaparak Arslan Yabgu’nun bertaraf edilmesine

³⁷ Hamit Pehlivanlı, “Selçuklular ve Selçuklu Müesseseleri (1000-1300)”, Ahmet Nezihi Turan (Ed.), *Tarih El Kitabı Selçuklular’dan Bugüne (7-98)*, Ankara: Grafiker Yayınları, 2004, s. 8; Ahmed b. Mahmud. *Selçuknâme*, s. 23-27.

³⁸ Özgüdenli, *a.g.e.*, s. 54.

³⁹ Pehlivanlı, *a.g.e.*, s. 9; Özgüdenli, *a.g.e.*, s. 55.

⁴⁰ Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, s. 89.

⁴¹ Özgüdenli, *a.g.e.*, s. 54-55.

⁴² Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, s. 90; Sevim ve Merçil, *a.g.e.*, s. 22.

karar vermişlerdir. Oğuzların Karahanlıların endişe ettiği kadar büyük bir tehlike arz edip etmediğini anlamak isteyen Gazneli hükümdarı Sultan Mahmud, yaptığı görüşmede aynı fikre varınca bir hile ile Arslan Yabgu'yu tuzağa düşürmüştür. Yakalanarak Hindistan'daki Kalincar kalesine kapatılan Arslan Yabgu, ölene kadar burada kalmıştır (1032).⁴³

1.1.4. Tuğrul ve Çağrı Beylerin Oğuzların Başına Geçmesi

Arslan Yabgu'nun hapsedilmesi üzerine Oğuzların başına Tuğrul ve Çağrı Beyler geçmiştir (1025).⁴⁴ Amcalarının hayatta olmasına rağmen böyle bir durumun ortaya çıkmasında daha öncesinde kendilerini kanıtlamış ve dedeleri tarafından bu amaçla da yetiştirilmiş olmaları etkili olmuş ve Oğuzların başına geçmeleri kabul ile karşılanmıştır.

Maveraünnehir bölgesinde ayrı bir Karahanlı şubesi oluşturmak isteyen ve Buhara ve çevresine hâkim olan Ali Tegin'e Arslan Yabgu'nun da destek verdiği anlaşılmaktadır. Bununla birlikte Arslan Yabgu'nun esareti ile kaybettiği askeri desteği Tuğrul ve Çağrı Beylerden karşılamaya çalışarak onlarla ittifak kurmak isteyen Ali Tegin, aradığı desteği bulamamıştır. Duruma mesafeli yaklaşan kardeşler, Ali Tegin'i endişeye düşürmüştür. Ali Tegin Selçuklu liderlerinin arasını açarak aileyi parçalamak için amcaları Yusuf Yinal ile yakınlık kurarak aileyi parçalamaya çalışmıştır.⁴⁵ Ali Tegin'in amacı bir yandan Yusuf'u Emîr İnanç Yabgu unvanı ile Selçukluların başına geçirmek, diğer yandan da Tuğrul ve Çağrı Beylerin gücünü kırmaktı. Bu amaçla Ali Tegin, Yusuf'u Mâverâünnehir Türkmenlerinin hâkimi olarak atamıştır. Yusuf, durumu başta anlamayarak Ali Tegin'e

⁴³ El-Hüseynî, *a.g.e.*, s. 3; Selçuklular Türkistan'dan Mâverâünneir'e geldiklerinde Nûr Buhara'ya yerleşmişlerdir. Gazneli Mahmud onlarla dostluk yolunu tutmuştur. Arslan Yabgu, Gazneli Mahmud'u görmeye gelmiştir. Sohbet sırasında Gazneli Mahmud, Arslan Yabgu'ya eğer yardıma ihtiyacımız olursa yardıma ne kadar asker gelir diye sormuştur. Arslan Yabgu elindeki oklardan birini uzatarak eğer bu oku kabilemize gönderirsen 100 bin süvari yardıma gelir demiştir. Sultan ya daha fazlası gerekirse deyince diğer oku da vererek bunu da Balhan dağlarına gönderirsen 50 bin süvari daha gelir demiştir. Sultan ya daha da fazlası gerekirse deyince bu kez Arslan Yabgu yayını çıkararak bu yayı Turan'a gönderirsen istediğin kadar asker gelir cevabını vermiştir. Bu durum üzerine Gazneli Mahmud onların çokluğundan korkmuş ve ihanet ederek Arslan Yabgu'yu sarhoşken yakalayıp Kalincar kalesine hapsedmiştir. Arslan Yabgu yedi yıl hapiste kalmış ve burada vefat etmiştir. Ayrıntılı bilgi için Bkz: Hamdullah Müstevfi-yi Kazvinî, *Târih-i Güzide*, Mürsel Öztürk (çev.), Ankara: TTK Yayınları, 2018, s. 10; Erkan Göksu (Ed.), *Târih-i Güzide (Zikr-i Pâdişâhân-i Selçukiyân)*, Ayşe Ayna, Bilal Şahin, Ayşe Alhan, Sevgi Kübra Akdemirel, Ayşe Tepe, Sibel Temiz (Yayına Hazırlayanlar), İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2015, s. 19; Ahmed b. Mahmud, *Selçukname*, s. 26; Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, s. 90-92; Kafesoğlu, *Selçuklu Tarihi*, s. 15; Köymen, *Kuruluş Devri*, s. 87-88; Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 31; Sevim ve Merçil, *a.g.e.*, s. 26-27.

⁴⁴ Köymen, *Selçuklu Devri*, s. 34.

⁴⁵ Köymen, *Selçuklu Devri*, s. 34-35.

yaklaşmış, ancak sonrasında hatasını anlayarak kararından geri dönmüştür. 1029 yılındaki Karahanlı-Selçuklu çatışmaları Selçukluların Mâverâünnehir'deki durumlarını güçleştirmiştir. Ali Tegin'in Alp-Kara Barânî komutasında gönderdiği bir ordu Yusuf'u öldürmüştür. Bu hareketin intikamını almak isteyen Selçuklular, Ocak 1029 tarihinde Karahanlı ordusunu mağlup ettiler. Karahanlıların bu yenilgisine rağmen yeni birlikler toplayan Ali Tegin, karşı taarruza geçerek etkili olmuştur. Selçuklular birçok kayıplar vermiştir. Yapılan bu savaşlar Selçuklulara artık Mâverâünnehir bölgesinde kalamayacaklarını göstermiştir.⁴⁶

Ali Tegin'in bütün kuvvetleri ile dört taraftan taarruza geçerek verdirdiği ağır kayıplar neticesinde, Selçuklular Hârizm'e doğru çekilmek zorunda kaldılar ve orada Gaznelilerin valisi bulunan Harezmsah Altuntaş'ın gösterdiği bölgede oturdular.⁴⁷ Bir süre sonra gelişen şartlar gereği Ali Tegin ile anlaşmazlıklarını beklemeye aldılar. Gazneli Hârizm valisi Altuntaş ise ilerde askeri güçlerine ihtiyaç duyabilirim düşüncesiyle kendi sınırları içinde yurt olarak Şurâhan ve Darhân (Dergân)'ı verdi.⁴⁸ Altuntaş, Ali Tegin'e karşı bir ittifak oluşturmaya çalışmıştır. Selçuklular da Altuntaş'ın yanında yer almıştır. Altuntaş'ın Debûsiye'de yapılan savaştan kısa bir süre sonra ölmesi (1032) üzerine yerine oğlu Harun atanmıştır. Harun babasının siyasetini devam ettirmekle birlikte Gazneli sultanına karşı bağımsızlık elde etmek istemiştir. Bu amaçla Selçukluları ikna ederek Ali Tegin ile bir ittifak sağlamıştır. Selçukluların yardımına karşılık onlara Hârezm'de Ribat-ı Maş ve Şurâhan'ı yurt olarak vermiştir. Bu gelişmeler Selçukluların bölgede durumunun düzelmesine yardımcı olmuş ve yeniden askeri ve siyasi bir güce kavuşmalarını sağlamıştır.⁴⁹ Gaznelilere karşı kurulan bu ittifak her ne kadar müşterek hareket etse de Gazneli istihbaratı karşısında ciddi bir başarı kazanamamıştır.⁵⁰

Karahanlı ve Gazneli emirlerin bölge hâkimiyet mücadelesinde Selçukluları kullanmaları ve bir de ezeli düşmanları Türkmenlerin Baranlı oymağından Yenikent Yabgusu Ali Han'ın oğlu Cend hâkimi Ebu'l-Fevâris Şahmelik'in âni baskını ile ağır kayıplar vermeleri üzerine Selçuklular yeni çıkış yolları aramaya başlamışlardır. Diğer

⁴⁶ Özgüdenli, *a.g.e.*, s. 57-58.

⁴⁷ Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, s. 93; Kafesoğlu, *Selçuklu Tarihi*, s. 18.

⁴⁸ Sevim ve Merçil, *a.g.e.*, s. 28.

⁴⁹ Sevim ve Merçil, *a.g.e.*, s. 28; Pehlivanlı, *a.g.e.*, s. 9.

⁵⁰ Özgüdenli, *a.g.e.*, s. 59.

tarafından Selçukluların, müttefikleri Harun ve Ali Tegin'in de ölmeleri üzerine ne Hârizm ne de Mâverâünnehir'de kalmaları artık mümkün olmamıştır.⁵¹

1.1.5. Selçukluların Horasan'a Geçişi

Harizm ve Maveraünnehir bölgesinde artık kalmalarının zor olduğunu idrak eden Tuğrul ve Çağrı Beyler Gaznelilerden izin almaksızın Mayıs 1035'te Ceyhun Nehri'ni geçerek Gazneli topraklarına girmişlerdi.⁵² Aslına bakılırsa Selçuklulardan önce de Horasan'a Türkmenler gelmişti. Selçuklular ise Merv üzerinden Nesa'ya⁵³ gelmişlerdi. Tuğrul ve Çağrı Beyler Horasan'a geldikten sonra Gaznelilerin Horasan Sahib-i Divan-ı Sûrî⁵⁴'ye hitaben yazdıkları mektupta; yer bulamadıkları için zor durumda olduklarını, kendilerine bir yurt verilmesini, direk sultan ile irtibata geçemedikleri için kendisinden sultan ile aralarında aracılık yapmasını istemişlerdi⁵⁵. Gazneli Sultan Mesud bu isteğe şiddetle karşı çıkmış ve Hâcip Beg Togdı (Beydoğdu)⁵⁶ komutasında bir ordu hazırlayarak Selçuklular üzerine göndermişti. Ancak bölgeye geleli daha bir ay olmasına rağmen Gazneliler karşısına 10.000 kuvvet⁵⁷ ile çıkan Selçuklular, Nesa'da meydana gelen savaşta Gaznelileri yendiler (Haziran 1035). Selçuklular istedikleri yerleri kılıç hakkı olarak almışlardı. Sultan Mesud, hâkimiyet sembolleri gönderdi ve Nesa, Ferave ve Dihistan'ı Selçuklulara bırakmıştır. Buna karşılık Selçuklular Gaznelilere tabi olmuştur. Böylece Selçuklular gönderilen hâkimiyet alametleri ile muhtariyet kazanırken Horasan bölgesinde de devletleşme sürecine girmiştir.⁵⁸

1035 Nesa zaferinden sonra bölgeye gelen Oğuzlar Selçukluların etrafında daha fazla toplanmaya başladı. Ayrıca Selçukluların yapılan antlaşmaya pek de riayet ettikleri

⁵¹ Özgüdenli, *a.g.e.*, s. 59-60.

⁵² Kafesoğlu, *Selçuklu Tarihi*, s. 22; Sevim ve Merçil, *a.g.e.*, s. 29.

⁵³ Köymen, *Kuruluş Devri*, s. 199.

⁵⁴ Köymen, *Kuruluş Devri*, s. 197.

⁵⁵ Mustafa Akkuş ve İzzetullah Zeki, "Târîh-i Beyhakî'ye Göre Selçuklu-Gazneli İlişkileri ve Selçuklu Algısı", *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, 2016, s. 5, <http://usad.selcuk.edu.tr> (08.04.2019), s. 189; Sûrî, aracı olduğu mektubu gönderdiğinde Sâhib-i Divan-ı Risalet Ebû Nasr ile müellif Beyhakî akşam yemeğini yemekteler. Mektubu getiren iki atlı Nişabur'dan Curcan'a iki buçuk günde mola vermeden geldiklerini Sûrî'nin böyle emrettiğini ifade ettiler. Mektubu okuyunca durumu anlayan Ebû Nasr hemen saraya gitti ve Beyhakî'ye de arkasından saraya gelmesini söyledi. Saraya gelen Beyhakî'ye vezire gidip durumu anlatmasını söyledi. Vezir mektubu okuduktan sonra Ebu Nasr'a: "Ey Hâce, bugüne kadar gelenler çobanlardı. Şimdi gelenler ise vilayet alan komutanlardır." demiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. *Köymen, Kuruluş Devri*, s. 197-200.

⁵⁶ Sevim ve Merçil, *a.g.e.*, s. 23.

⁵⁷ Kafesoğlu, *Selçuklu Tarihi*, s. 23; Sevim ve Merçil, *a.g.e.*, s. 29.

⁵⁸ Sevim ve Merçil, *a.g.e.*, s. 29-30.

söylenemez. Gazneliler için daha büyük tehlike arz etmeye başladılar. Merv, Serahs ve Baverd⁵⁹ şehirlerinin kendilerine verilmesini isteyen Selçuklular bunun karşılığında askeri hizmette bulunacaklarını ifade ettiler.⁶⁰

Sultan Mesud, Selçukluları bu kez kesin bir şekilde Horasan'dan çıkarmak için harekete geçmiştir. Gazne ordusunu Horasan'a, ikinci bir orduyu da Herat'a göndermiştir. Sultan, veziri ve sübaşyayı Selçukluları Horasan'dan atmakla görevlendirmiştir.⁶¹ Selçuklular bu durum karşısında işgal ettikleri yerlerden Nesa ve Farave'ye çekilmiştir. Bu yeni gelişmelerden haberdar olan Gazneli Sultanı Mesud, durumdan memnun bir şekilde Hindistan taraflarına sefere gitmiştir. Devlet erkânının kendisini Horasan'da Türkmen tehlikesinin henüz bertaraf edilmediği⁶² konusunda uyarmasına rağmen Sultan Mesud kendi bildiğini okumaktan geri durmamıştır.

Kışın bastırması üzerine Selçuklular Gazne ordularına küçük saldırılar düzenleyerek yine karışıklık çıkarmaya başladılar. Yeni gelişmeleri haber alan sultan Mesud, Hindistan'da Hansi kalesini fethederek geri döndü. Ancak zaferin tadını çıkarmadan sübaşyaya derhal Selçuklulara saldırı emri verdi. Selçuklular endişe ve korku ile bütün ağırlık ve ailelerini Merv çölü içine göndererek Serahs'da savaş düzeni aldılar. Aradan çok geçmeden iki kuvvet arasında çarpışmalar başladı. Görünüş olarak Gazneli ordusu Selçuklulardan katbekat üstündü. Bu durumu göz önünde bulunduran Selçuklular bozkır taktiğini kullanarak saldırıp geri çekiliyorlardı. En sonun da Serahs yakınlarında bulunan Telhâb yakınlarında yapılan ve yaklaşık bir gün süren savaşı Selçuklular kazandı (Mayıs 1038).⁶³ Bu savaşın kazanılmasında Çağrı Bey'in askeri dehası önemli rol oynamıştır.

Savaştan sonra Türk geleneğine göre alınan yerler Selçuklu reisleri arasında bölündü ve Tuğrul Bey'e Horasan'ın başşehri olan Nişabur verildi. İbrahim Yinal'ın "Es-Sultân'ul-Muazzam" unvanı ile Tuğrul Bey adına hutbe okutmaya başladığı (Mayıs 1038) Nişâbûr'a Haziran ayında parlak bir törenle Tuğrul Bey girdi. Beraberinde 3.000 atlı

⁵⁹ Sevim ve Merçil, *a.g.e.*, s. 30.

⁶⁰ Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, s. 96-97.

⁶¹ El-Hüseynî, *a.g.e.*, s. 5; Ahmed b. Mahmud, *Selçukname*, s. 33; Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, s. 96; Sevim ve Merçil, *a.g.e.*, s. 30.

⁶² Köymen, *Selçuklu Devri*, s. 46; Sevim ve Merçil, *a.g.e.*, s. 30.

⁶³ Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, s. 97-98; Kafesoğlu, *Selçuklu Tarihi*, s. 24; Köymen, *Selçuklu Devri*, s. 46; Sevim ve Merçil, *a.g.e.*, s. 30;

vardı. Kolunda ise Türk hâkimiyet alâmetlerinden olan bir yay taşıyordu. Abbasî halifesi el-Kaa'im Bi-Emrillâh tarafından Nişâbur'a elçi gönderildi.⁶⁴ Bu hareket hem bölgedeki Türkmenlerin lideri olarak Tuğrul Bey'in tanındığını hem de Selçukluların artık bölgede etkin bir güç olduğunun Abbâsî Halifesi tarafından da onaylandığını göstermektedir. Ayrıca bu savaşla meydana çıkan siyasi durum Selçukluların istiklal kazandığına delil teşkil etmekte ve Gaznelilerin bölgede güç kaybettiğini kanıtlamaktadır.

1.1.6. Yeni Bir Devletin Doğuşu: Dandanakan Savaşı

Selçuklular Gaznelilere karşı kazandıkları iki zafer ile Horasan bölgesinde hâkimiyetlerini tesis ederken Gazneliler güç kaybetmeye başlamıştır. Bu duruma derhal son vermek isteyen Sultan Mesud, tesis ettiği yeni bir ordu ile harekete geçmeye karar vermiştir. Selçuklular savaşa hazırlanmakla birlikte kendilerinin üç katı olan Gazneli ordusu karşısında endişe etmişlerdir. Çağrı Bey, diğerlerinin aksine artık buradan başka bir yere giderek yurt tutmanın imkân dâhilinde olmadığını ve Gaznelilerin ağır hareket eden orduları karşısında hafif ve hızlı hareket kabiliyetine sahip olan Selçuklu ordusunun başarı kazanabileceğini ifade etmiştir.⁶⁵ Bu yüzden Selçuklu ordusu vur-kaç taktiğini uygulayarak kendilerini koruyacağını düşündükleri çöle Gaznelileri çekmeye çalışmışlardır. Selçuklular, Gazne ordusuna sık sık baskınlar yaparak su kuyularını da kullanılmaz hale getirmişlerdir. Bu şekilde Gazne ordusunu hem zor durumda bırakarak hem de baskı yaparak tekrar çöle dönmüşlerdir.⁶⁶ Sultan Mesud, aslına bakılırsa Selçukluların taktiğini anladığını ve aynı ile mukabe edildiğinde üstünlük sağlayacağını düşünmüş, fakat gelişmelere bakıldığında durumun pek bu minvalde olmadığı görülmüştür. Esasen Selçukluların aynı soydan olup aynı hedef etrafında toplanmaları, buna mukabil Gazne ordusunun ise muhtelif millet ve ücret mukabili askerlerden oluşması, durumun Selçuklulardan yana olmasına zemin hazırlayan önemli bir etken olmuştur.⁶⁷

Selçuklular bahar gelince yine Çağrı Bey'in ısrarı ile Merv yakınındaki Dandânakan hisarı önünde muharebeyi kabul ettiler. 3 gün boyunca bütün şiddeti ile

⁶⁴ Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, s. 98; Kafesoğlu, *Selçuklu Tarihi*, s. 25; Köymen, *Selçuklu Devri*, s. 47-48.

⁶⁵ Köymen, *Selçuklu Devri*, s. 49; Özgüdenli, *a.g.e.*, s. 81.

⁶⁶ Sevim ve Merçil, *a.g.e.*, s. 32-33.

⁶⁷ El-Hüseyni, *a.g.e.*, s. 8-9; Gülay Öğün Bezer, "Ünite 1-4", Gülay Öğün Bezer (Ed.), *Büyük Selçuklu Tarihi (1-77)*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Yayınları, 2013, s. 14-15.

devam eden savaşta Gazneli ordusunu korkunç bir hezimete uğrattılar ve Gazneli ordusunun büyük bir kısmını imhâ ettiler (Ramazan 431/22-24 Mayıs 1040).⁶⁸

Gazneliler bu yenilgi ile en önemli toprakları olan Horasan ve Hârizm'i kaybettiler. Afganistan ve Kuzey Hindistan'a doğru çekildiler. Ancak Sultan Mesud Hindistan'a giderken yolda kendi adamları tarafından öldürüldü.⁶⁹ Bu galibiyetle birlikte Selçuklular Dandanakan Zaferi'nden yaklaşık bir ay sonra Merv'de bir kurultay topladılar. Sahip oldukları memleketleri kendi aralarında taksim ettiler. Büyük kardeş sıfatıyla Çağrı Bey, Merv merkez olmak üzere Horasan'ın bir kısmını, Musa Yabgu Bust, Herat ve Sistan bölgesini, Tuğrul Bey ise Irak taraflarını almıştır.⁷⁰ Böylelikle devletin kuruluşunu resmen tamamlayan Selçuklular, Tuğrul Bey'i sultan ilan ederek tahta geçirdiler.⁷¹ Aslında yapılan bu kurultay ile sadece devletin kuruluşu tamamlanmamış, dış politika ile ilgili de kararlar alınmıştır. Taksim yapılan yerler kimin doğu ya da batı yönünde fetihlere devam edeceğini netleştirmiştir. Bu durum da Selçukluların sonraki dönemde takip edecekleri dış politika esaslarını da ortaya koymaktadır.

1.1.7. Tuğrul Bey Dönemi

Dandanakan zaferini bir zafername ile tüm komşularına duyuran Selçuklular, İslam devleti olan Abbâsîler tarafından da onaylanmak için halife el-Kaim Biemrillah'a elçi gönderdiler. Sultan Tuğrul Bey adına kaleme alınan mektupta halifenin saltanatlarını tasdik etmesini istiyorlardı.⁷²

⁶⁸ El-Hüseyni, *a.g.e.*, s. 8-9; Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti.*, s.105; Kafesoğlu, *Selçuklu Tarihi*, s. 26-27; Köymen, *Selçuklu Devri*, s. 53; Sevim ve Merçil, *a.g.e.*, s. 33.

⁶⁹ Ahmen b. Mahmud, *Selçuknâme*, s. 45-46; Kafesoğlu, *a.g.e.*, s. 27.

⁷⁰ Yasemin Akyol, "*Büyük Selçuklu Devleti'nin Doğu Politikası*", Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2013, s. 25-26.

⁷¹ Her ne kadar Tuğrul Bey Sultan ilan edilmiş olsa da bu paylaşım eski Türk geleneği olan ültüş sisteminden farklıdır. Eski geleneklere göre büyük kardeşin başa geçmesi gelenek iken Çağrı Bey böyle bir iddiada bulunmamıştır. Hatta bu yüzden belki de kendisine geniş hükümler alanları verilmiştir. Öte yandan Çağrı Bey ve Musa Yabgu'nun kendi adlarına bastırdıkları paralar olduğunu göz önüne alırsak sultana bağlılık manevi anlamda kalmaktadır. Bkz: Mehtap Yurdusevdi, "*Selçuklular Devrinde Hükümlerlik Anlayışı ve İmgesi*", Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2008, s. 38-39.

⁷² Selçuklular bu zaferlerini Karahanlı hükümdarına, Buhâra'a Ali Tegin'in oğullarına, Böri-Tegin'e ve bütün Türkistan büyüklerine, İran'daki Kâkûya-oğullarına fetihnameler göndererek ilan ettiler. Bunun dışında Abu İshak al-Fukâ'i'yi de elçi olarak Abbâsi halifesine gönderdiler. Elçi ile beraber gönderdikleri fetihnamede; Sultan Mahmud ve Mesud'un zulümlerinden, kendilerine yaptıkları fenalıklardan, müdafaa amacı ile yaptıkları savaştan ve kazandıkları zaferden bahsettiler. Ayrıca Gazne hükümdarının kölezade, kendilerinin ise paşazade olduklarını, zulmü kaldırıp adaleti kurduklarını halifeye eskiden beri sadık olduklarını ve gazaya devam edeceklerini belirttiler. Mektubun başında da eski Türk hâkimiyet sembolü

Tuğrul Bey sultan olmakla birlikte amcası Musa İnanç ve kardeşi Çağrı Beyler kendi bölgelerinde fetihlere giriştiler.⁷³ Selçuklu Devleti'nin kurulduğu bölge ile yetinmeyeceği muhakkaktı. Horasan'da kurulan bu devlet Afganistan, İran, Azerbaycan, Anadolu yönünde topraklarını genişletme siyasetini takip ediyordu. İran, X. yüzyılda Abbâsî Devleti'nin zayıflamasıyla ortaya çıkan siyasi birlikten yoksun mahalli idarelerden oluşmaktaydı. Bu durum da Selçukluların işini biraz daha kolaylaştırıyordu.⁷⁴

Tuğrul Bey başkent Nişabur'da devletini kurduktan sonra Curcan ve Taberistan'ı sınırları içine aldı. Buradaki küçük emirleri Selçuklu vassalı haline getirdi. Bu sıralarda kadim düşmanları Cend emiri Şahmelik, kendisine daha önce Gazne sultanı Mesud'un verdiği Harezm'e saldırdı. Buranın valisi olan İsmail'i yenilgiye uğrattı. İsmail Selçuklulara sığındı. Bunun üzerine Harezm'de kolaylıkla hâkim olan Şahmelik'in üzerine yürüyen Çağrı Bey yanına İsmail ve kuvvetlerini de alarak Harezm'e hareket etti. Geri çekilen Şahmelik'in bu hareketini yeterli görmeyen Çağrı Bey, Taberistan seferinden dönen Tuğrul Bey ile birleşerek Şahmelik'i bertaraf etti. Böylece Selçuklular kadim düşmanlarını alt ederek Harezm bölgesine hâkim oldu.⁷⁵

Tuğrul Bey tarafından Oğuzları itaat altına almakla görevlendirilen İbrahim Yinal 1042 yılında Rey şehrini ele geçirdi. Tuğrul Bey kısa süre sonra bu bölgeye geldi ve İbrahim Yinal tarafından görkemli bir törenle karşılandı. Devletin fetih geleneğine de uygun olarak başkenti Nişabur'dan Rey'e taşıdı. Tuğrul Bey bundan sonra doğu dışında bütün İran'ın fethini tamamlamaları için Çağrı Bey'in oğlu Kavurt, İbrahim Yinal ve Çağrı Bey'i görevlendirdi. Böylece birkaç yıl içinde bölgenin fethi tamamlandı. Alp Arslan'ın da Büveyhoğulları elinde bulunan İran'ın Fars eyaletinin büyük bölümünü fethetmesiyle Tuğrul Bey devrinde İran'daki Büveyhoğulları hâkimiyeti büyük oranda etkisiz hale getirilmiş oldu.⁷⁶

Selçukluların Horasan bölgesinde devlet kurduğunu duyan Oğuzlar kitleler halinde bu bölgeye gelmeye başladı. Yerleşik olmayan bu Oğuz grubu girdikleri bölgeyi yağmalıyor ve bu durum Abbâsî halifesini de rahatsız ediyordu. Bu durumu Tuğrul Bey'e

---

olan ok ve yay işaretleri bulunmaktaydı. Bkz:Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, s. 106; Sevim ve Merçil, *a.g.e.*, s. 34.

⁷³ Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, s. 107.

⁷⁴ Pehlivanlı, *a.g.e.*, s. 12; Bezer, *a.g.e.*, s. 23.

⁷⁵ Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, s. 110; Sevim ve Merçil, *a.g.e.*, s. 36.

⁷⁶ Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, s. 111-112; Sevim ve Merçil, *a.g.e.*, s. 38-39.

iletmek ve onu uyarmak için Abbâsî halifesi bir mektup yazdı. Selçukluların aldıkları yerlerle yetinmelerini ve yerli ahaliyi daha fazla rahatsız etmemelerini istiyordu. Bu mektuba cevaben Tuğrul Bey, gelenlerin hepsinin tabiiyetinde olmadığını diğer yandan da insanların aç kaldıkları için bu şekilde yağmada bulduklarını ve bu durumda bir şey yapamayacağını, elinden bir şey gelmeyeceğini söylüyordu.⁷⁷ Aslında bu durumda Tuğrul Bey pek de haksız sayılmazdı. Zira geleneksel Türk teşkilatı olan boylar birliği, sultanın direk Oğuzlar üzerinde söz sahibi olmasını engelliyordu. Bu durumu tamamen de görmezden gelmeyen Tuğrul Bey, devletin kuruluşuna da etki eden Oğuzlar için bir politika oluşturdu. Buna göre Oğuzlar Anadolu'ya sevk edilecek ve buralarda iskân edilecekti.

Selçukluların İslam dünyasında varlık göstermeye başladıkları yıllarda Yakınoğu'da Bizans Müslümanlar karşında üstün konumdaydı. Yani Selçukluların Anadolu'ya yönelik yapacakları hareket Bizans'ı karşlarına çıkaracaktı.

1.1.7.1. Pasinler (Hasankale) Savaşı

Bizans İmparatoru IX. Konstantin Monomakhos, Türklerin Azerbaycan ve Kafkasya sınırlarına dayanması üzerine 1045 yılında büyük bir ordu hazırlayarak Gürcü asıllı Liparit⁷⁸ komutasında Şeddadilerin başşehri olan Düvin⁷⁹ üzerine gönderdi. Bu durumu öğrenen Tuğrul Bey karşı hamlede bulunarak Kutalmış idaresindeki bir orduyu bölgeye sevk etti. Kutalmış, Liparit'i Gence önlerinde yenilgiye uğrattı. Diğer taraftan Selçuklu şehzadesi Hasan⁸⁰ ise Pasin ve Erzurum bölgesine akınlar yaparak Van Gölü Havzası'na yürümüştür. Ancak Zap Suyu kenarında Bizans pususuna düşen Hasan ve birçok akıncı şehit edilmiştir. Bu habere çok üzülen Tuğrul Bey derhal yeni bir ordu hazırlayarak Bizans'a karşı sefer hazırlığına girişmiştir.⁸¹

Diğer taraftan Tuğrul Bey, İbrahim Yinal ve Kutalmış'ı pusuya düşürülen Selçukluların intikamını almakla görevlendirmiş ve onları Anadolu'da fetihler yapmaya sevk etmiştir. Bu görevle derhal harekete geçen İbrahim Yinal ve Kutalmış kaynakların

⁷⁷ Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, s. 114-115.

⁷⁸ Urfalı Mateos, *Vekayi-Nâme* (952-1136) ve Papaz Grigor'un *Zeyli* (1136-1162), Hrnt D. Andreasyan (çev.), Ankara: TTK Yayınları, 1987, s. 87.

⁷⁹ Sevim ve Merçil, a.g.e., 44.

⁸⁰ Şehzade Hasan Musa Yabgu'nun oğludur. Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, s. 121.

⁸¹ Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, s. 120-121; Mehmet Altay Köymen, *Tuğrul Bey ve Zamanı*, 1. Basım, İstanbul: MEB Basımevi, 1976, s. 55-55.

belirttiğine göre yaklaşık 100.000 kişilik bir ordu⁸² ile Anadolu topraklarına giriş yapmıştır. Hızlı bir şekilde ilerleyen Selçuklu ordusu karşısında ne yapacaklarını bilemeyen Vaspurakan⁸³ ve Gürcistan Bizans valileri çareyi derhal Bizans imparatorundan yardım istemekte buldular. 1048 yılında Hasankale önlerinde karşı karşıya gelen Bizans ve Selçuklu ordusu amansız bir savaşa tutuştu. Bütün gece ve gündüz devam eden savaş Selçuklular kazandı. Böylece ilk defa Bizans ile karşı karşıya gelen Selçuklular, Bizans'ı ağır bir yenilgiye uğrattı. Liparit esir alındı (18 Eylül 1048). İbrahim Yinal onu başkent Rey'de bulunan Tuğrul Bey'e bizzat götürdü.⁸⁴

İmparator IX. Konstaninos barışı sağlamak için Tuğrul Bey'e bir elçi gönderdi. Tuğrul Bey buna mukabil Liparit'i bir bedel almaksızın serbest bıraktı ve barış görüşmeleri için Abbâsî Halifesi Kaaim Biemrillah'ın akrabası olan Şerif Ebul Fazl başkanlığında bir heyeti elçi olarak imparatora gönderdi. Görüşmeler sonunda İstanbul'da bulunan camiinin⁸⁵ tamir edilmesi ve Abbâsî halifesi ve Tuğrul Bey adına hutbe okutulması kararlaştırıldı.⁸⁶

1.1.8. Tuğrul Bey'in Anadolu'ya Sefer Düzenlemesi

İbrahim Yinal'ın isyan etmesini fırsat bilen Bizans imparatoru harekete geçmişti. Tuğrul Bey isyanı bastırdıktan sonra hem imparator ile yapılan barışta tam bir istikrar sağlanamamasından hem de sınırda biriken Oğuzların önünü açmak maksadıyla harekete geçti ve Anadolu'ya sefer tertipleledi.

Doğu Anadolu bölgesine giren sultan burada Van Gölü civarındaki Bargiri (Bergri)⁸⁷ ve Erciş kalelerini fethetti. Tuğrul Bey üç kola ayırdığı ordusu ile hareket etmişse de aradığı başarıyı sağlayamamış ve kışında yaklaşmasıyla tekrar daha hazırlıklı

⁸² Sevim ve Merçil, a.g.e., 44.

⁸³ Vaspurakan: Tarihte Ermenilerin yaşadıkları bölgedir. Kabaca bu bölgenin sınırlarını ifade edecek olursak; Türkiye'nin Bitlis, Van ve İran'ın Urumiye Gölü'nün batısında kalan bölgedir. Bizans İmparatoru II. Basil tarafından Ermeni yönetimine son verilerek sınırların genişletilmesi suretiyle bu bölge Grek Vaspurakan'ı haline getirilerek Bizans'a bağlanmıştır. Sevim ve Merçil, a.g.e., s. 44.

⁸⁴Urfalı Mateos, Liparit'in iki yıl kadar Tuğrul Bey'in yanında kaldığını ve bir gün Müslüman bir zenciye sultanın huzurunda yenerek öldürdüğünü ve kahramanlığını ispat ettiği için sultan tarafından serbest bırakıldığını ifade etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Urfalı Mateos, a.g.e., s. 90; Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, s. 121-122; Kafesoğlu, *Selçuklu Tarihi*, s. 34-35; Sevim ve Merçil, a.g.e., s. 44-45.

⁸⁵ Bu camii Emeviler zamanında Mesleme b. Abdülmelik döneminde yaptırılmıştır. Sevim ve Merçil, a.g.e., s. 46.

⁸⁶ Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, s. 123-125; Sevim ve Merçil, a.g.e., s. 46.

⁸⁷ Günümüzdeki Van'ın Muradiye ilçesidir. Bkz. Urfalı Mateos, a.g.e., s. 65 (163. Dipnot).

gelmek koşuluyla Malazgirt'ten ayrılmıştır.⁸⁸ Giriştiği bu seferle her ne kadar maksadına ulaşmasa da yüklü bir ganimetle ve yolu üzerinde bulunan Adilcevaз'ı da fethederek Anadolu'dan ayrılmıştır.⁸⁹ Aslında bu sefer ile İran ve Horasan'da kendilerine yurt bulamayarak sınırlarda biriken Oğuzlara da devletin siyasetine uygun olarak yol açmıştır.⁹⁰

Tuğrul Bey'in Anadolu'ya fetihler için görevlendirdiği komutanlar istenen başarıyı tam olarak sağlayamasa da bu harekâtlar aslında bir fetih hareketinden çok sonraki dönemlere zemin oluşturacak akınlar mahiyetini taşıyordu. Bu hareketler neticesinde Bizans'ın birçok müstahkem sur ve kaleleri tahrip edilmiş, Bizans'a ağır darbeler vurulmuştu. Esasında Tuğrul Bey devlet içinde ve Abbâsî halifeliğinde çıkan sorunlar ile uğraşmış ve bu seferlere gereken ilgiyi bizzat gösterememiştir.

1.1.9. Tuğrul Bey'in Bağdad'a Seferi

Selçuklu Devleti'nin kurulduğu andan başlayarak İslam dünyasının lideri olmaya başlaması Şii Büveyhoğullarını endişelendirmeye başlamıştır. Daha önce hâkim oldukları İslam dünyası liderliğini kaybetme endişesi duymaya başlayan Büveyhoğulları, Bağdad'da bulunan Türk asıllı valileri Arslan Besasiri ile Sünni Abbâsî Halifesi üzerinde baskı kurmaya başladılar. Bu durum üzerine Abbâsî halifesi, Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey'den yardım istedi. Anadolu seferini tamamlayan Tuğrul Bey derhal Bağdad Seferine çıktı (1055).⁹¹ Son Büveyhi hükümdarı Melikürrahim Hüsrev Firuz yakalanarak hapse atıldı. Böylelikle Büveyhoğullarının Irak koluna son verilmiş oldu.⁹²

Tuğrul Bey, Selçukluların Bağdad'a hâkim olmasından rahatsız olan Fatimiler ve Bağdad'dan kaçarak Musul taraflarına gelen Arslan Besasiri'nin Kutalmış'ı yenilgiye uğrattığı haberi üzerine Bağdad'dan ayrılarak Musul taraflarına sefer düzenlemiştir.

⁸⁸ Urfalı Mateos, *a.g.e.*, s. 100-102; Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, s. 130-131.

⁸⁹ Sevim ve Merçil, *a.g.e.*, s. 47-48.

⁹⁰ Sevim ve Merçil, *a.g.e.*, s. 48; Bezer, *a.g.e.*, s. 27.

⁹¹ Köymen'e göre: Aslında Tuğrul Bey'in Bağdad'a gelişi sebebi sadece halifeye yardım etmek değildir. Onun bu ziyaretinde Büveyhoğulları Devleti'nin idare merkezi "Dârü'l-memleke"ye yerleşmesi, valiler ve tahsildarlar tayin ederek Selçuklu teşkilatını kurması Irak-ı Arab'a Selçuklu hâkimiyetini kurmak amacıyla geldiğini göstermektedir. Zaten Tuğrul Bey halifenin ısrarlı davetlerini hemen cevaplamamış, halifenin dördüncü daveti sonunda ancak sanki halifeden gelen davet ile değil de kendisi bunu planlamış gibi Bağdad ziyaretini gerçekleştirmiştir. Bkz: Köymen, *Tuğrul Bey ve Zamanı*, s. 38-39; Kitapçı, *Yeni İslâm Tarihi ve Türkler I*, s. 147.

⁹² El-Hüseynî, *a.g.e.*, s. 12; Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, s. 131-133; Kafesoğlu, *Selçuklu Tarihi*, s. 38; Sevim ve Merçil, *a.g.e.*, s. 52-53.

Burada asayişî sağladıktan sonra Bağdad'a dönmüştür. Abbâsî halifesini Büveyhi baskısından kurtaran Tuğrul Bey, görkemli bir tören ile karşılanmış, halife tarafından çeşitli unvanlar verilerek taç giydirilmiş ve altın bir kılıç kuşandırılmıştır. Selçuklular, İslam âleminin maddi, siyasi, kuvvet ve kudretini üzerine alırken Abbâsî halifesinin ise dini ve manevi liderliği korunmuş oluyordu. Bu durum da halifede sadece dini yetkilerin bırakıldığını göstermektedir (Zülkade 449/Ocak 1058).⁹³

Musul seferinden Bağdad'a döndükten kısa bir süre sonra buraya atadığı kardeşi İbrahim Yinal, isyan düşüncesiyle hareket edince Tuğrul Bey kardeşini Bağdad'a çağırmıştır. İbrahim Yinal Musul'dan ayrılınca bunu fırsat bilen Arslan Besasiri Musul'a girmiştir. Bu durum üzerine Tuğrul Bey yeniden harekete geçerek tekrar ciddi bir isyan hareketine girişen kardeşi İbrahim Yinal'ın isyanını bastırmıştır.⁹⁴ Eski Türk geleneğine uygun olarak devlet için ciddi tehlike oluşturan kardeşi İbrahim Yinal ve yeğenlerini yayının kirişi ile boğdurarak öldürtmüştür(451/1059).⁹⁵ Bu sıralarda kardeşi Çağrı Bey'in ölüm haberini alınca başkent Rey'e dönmüş, kısa bir süre sonra da eşi Altuncan Hatun vefat etmiştir.⁹⁶ Bu yüzden Bağdad'a dönüşü de biraz gecikmiştir. Sultan Tuğrul Bey kardeşinin isyanını bastırdıktan sonra Bağdad'daki boşluğu fırsat bilerek harekete geçen Arslan Besasiri üzerine yürüyerek ikinci Bağdad seferine çıkmıştır. Tuğrul Bey, esir edilen Abbâsî halifesini kurtararak onu Bağdad'da yeniden tahtına oturtmuştur.⁹⁷ Bundan sonra Tuğrul Bey Arslan Besasiri'yi düzenlettiği bir baskın ile öldürtmüş ve Bağdad'da düzeni sağlamıştır.⁹⁸

⁹³ Ebül-Fida Hâfız İbn Kesîr, *El-Bidâye Ve'n-Nihaye*, Tah. Ahmed Abdul-Vehhab Fetih, Daru'l-Hadîs, Kahire: 1994, C. 6, s. 84; Köymen'e göre: Abbâsî halifesinin aslında siyasi yetkileri çok da isteyerek Tuğrul Bey'e bıraktığı söylenemez. Zira onun Tuğrul Bey'i defalarca Bağdat'a çağırmasının nedeni de aslında Tuğrul Bey'den yardım istemekten çok Büveyhoğulları hükümdarı ile Tuğrul Bey'i iki otorite olarak karşı karşıya getirmek ve bu kargaşadan yararlanarak iki hükümdarın birbirini yok etmesini sağlayıp kendi gücünü sağlamlaştırmaktır. Ancak beklediğinin aksine gelişen durum siyasi yetkilerini kaybetmesiyle sonuçlanmıştır. Abbâsî halifelerinin bu durumu çok da kabullenmedikleri sonraki dönemlerde Selçuklular ile mücadele etmelerinden de anlaşılacaktır. Selçukluların neden halifelik gibi bir gücü tamamen üzerlerine almak yerine böyle bir yol izledikleri ise ayrı bir konudur. Şu kadarını ifade edebiliriz ki dini bir saygınlık makamı olan halifelik'in koruyucusu ve İslam âleminde bu şekilde bir güç olarak varlık göstermenin yanında halife olmak için Kureyş soyundan gelmek gibi bir şartın aranması da etkili olmuştur. Köymen, *Tuğrul Bey ve Zamanı*, s. 40-41; Kitapçı, *Yeni İslâm Tarihi ve Türkler I*, s.150.

⁹⁴ İbn Kesîr, a.g.e., s. 84.

⁹⁵ İbn Kesîr, a.g.e., s. 84-89.

⁹⁶ Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, s. 139; Kafesoğlu, *Selçuklu Tarihi*, s. 41.

⁹⁷ İbn Kesîr, a.g.e., s. 90,91; Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, s. 132-138; Sevim ve Merçil, a.g.e., s. 54-58.

⁹⁸ İbn Kesîr, a.g.e., s. 90-92; Köymen, *Tuğrul Bey ve Zamanı*, s. 52-54; Kafesoğlu, *Selçuklu Tarihi*, s. 39-41.

1.1.10. Tuğrul Bey'in Halifenin Kızı Seyyide Hatun ile Evlenmesi

Tuğrul Bey, Arslan Besasiri ve Fâtîmî tehlikelerini bertaraf ettikten sonra soyunu Hz. Peygamberin soyuyla birleştirmek ve Abbâsî Halifesi ile olan ilişkilerini daha da kuvvetlendirmek için halifenin kızı ile evlenmeyi istemiştir. Bununla birlikte halife bu evlilik isteğine pek de sıcak bakmamıştır. Tuğrul Bey'in eşi Altuncan Hatun'nun ölürken Tuğrul Bey'e halifenin kızıyla evlenmesi ve böylece dünya ve ahiret saadetini yaşaması vasiyeti üzerine Tuğrul Bey halifenin kızıyla evlenmek üzere girişimlerde bulunmuştur.⁹⁹

Halife Kâim Biemrillah, Tuğrul Bey'in evlilik teklifi karşısında önce şaşırmış daha sonra ise reddetmiştir. Halife yaşadığı şaşkınlığı atlattıktan sonra oyalayıcı cevaplarla durumu geçiştirmeye çalışmıştır.¹⁰⁰

Aslında Tuğrul Bey bu evlenme işine daha önceden karar vermiştir. Halife'nin karısı ve Çağrı Bey'in kızı olan Hatice Arslan Hatun,¹⁰¹ Besasiri'nin elinde esir ken kurtarmış ancak onu Bağdad'a göndermek yerine kendi yanına getirtmiştir. Halife karısını iade etmesi için bir elçi heyeti gönderdiğinde onu iade etmek yerine Rey kadısı İbn. Sâid'i halifenin kızına dünür olarak göndermiştir. Bununla birlikte halife kızlarının dışardan biri ile evlenme adetlerinin olmadığını bahane ederek bu evlilik teklifine yanaşmamıştır. Vezir Âmidü'l-Mülk Kündürî'yi Bağdad'a elçi olarak gönderen Tuğrul Bey halifeden bu kez oyalayıcı bir cevap almıştır. Bunların dışında da birçok kişinin rol aldığı bu evlilik işi fasılalarla üç yıl sürmüştür.¹⁰² Halife önce yüklü bir çeyiz istemiştir. Bu durumun tezatlık oluşturduğunu halifeye söyleyen Âmidü'l-Mülk Kündürî'nin olumsuz cevap ile Tuğrul Bey'e gelmesi sultanı sinirlendirmiş ve halifenin iktalarını kesmiştir. Bu durum üzerine geri adım atmak zorunda kalan halife yaklaşık iki yıl süren gerginliğin ardından kızı Seyyide Hatun ile Tuğrul Bey'in evlenmesine razı olmuştur.¹⁰³

⁹⁹ Zekeriya Kitapçı, *Abbâsî Hilâfesinde Selçuklu Hatunları ve Türk Sultanları*, Konya: Selçuk Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları, 1994, s. 63; Serdar, a.g.m., s. 40.

¹⁰⁰ George Makdisi, "Tuğrul Bey'in Evliliği", Mustafa Alican (Çev.), *Tarih Okulu Dergisi*, S. III, (İlkbahar 2009), s.141.

¹⁰¹ Halife Kâim Biemrillah ile Çağrı Bey'in kızı Hatice Arslan Hatun'un evliliği 448 (1056/1057) yılında gerçekleşmiştir. Bu evlilik akdi sırasında bin dinar mehir belirlenmiş ve nikâhta Mâverdî ve Âmidü'l-Mülk Kündürî gibi kişiler de hazır bulunmuştur. Bkz: İbn Kesîr, a.g.e., s.74-75.

¹⁰² Köymen, *Tuğrul Bey ve Zamanı*, s. 43-44.

¹⁰³ El-Hüseynî, a.g.e., s. 52; Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, s. 141-142; Sevim ve Merçil, a.g.e., s. 58-59.

Bu evlilik olayında Tuğrul Bey'in ısrar etme nedeni Abbâsî halifesi ile akrabalık bağı kurarak aradaki ilişkileri geliştirmek ya da şan ve şeref elde etmek olmamıştır. Abbâsî halifesinin korkusu da sadece rezil olmak gibi bir endişeden kaynaklanmamıştır. Mevcut durumdaki endişe yapılacak olan evlilikten dolayı değil, Selçukluların Abbâsî halifeliğine hükmetmesi ihtimalinden ileri gelmiştir.¹⁰⁴ Bu evlilikle birlikte el- Kâim Biemrillah'ın kabullenmekte güçlük çektiği Tuğrul Bey'in halifelik kurumu üzerindeki gücü de pekiştirilmiştir.

Tuğrul Bey halifenin kızı ile evlendikten sonra onu da yanına alarak Bağdad'dan ayrılmış ve Rey'e dönerken hastalanmıştır. Tuğrul Bey bu hastalıktan kurtulamamış kısa süre sonra 70 yaşlarında iken ölmüştür (4 Eylül 1063). Rey'deki türbesine gömülmüştür.¹⁰⁵

1.1.11. Alp Arslan Dönemi

Amcası Tuğrul Bey'in ölümü üzerine başlayan taht mücadelesinden başarıyla çıkan Alp Arslan Selçuklu tahtının yeni sahibi oldu (1064). Tahta geçiş sırasında kırılganlık yaşadığı Âmidü'l-Mülk Kündürî'yi görevinden azlederek yerine meliklik döneminde vezirliğini yapan Nizâmülmülk'ü vezir olarak tayin etti.¹⁰⁶

1.1.11.1. Anadolu, Kafkasya Seferi ve Cend Ziyareti

Sultan Alp Arslan öncelikle devlet içinde düzeni sağlayarak amcası Tuğrul Bey'in fetih politikasına uygun olarak batı yönünde sefer hazırlıklarına başlamıştır. Alp Arslan, Tuğrul Bey'in Anadolu fetihlerini sürdürmek amacıyla ilk fetih hareketini 1064'te Anadolu ve Azerbaycan üzerine düzenlemiştir. Alp Arslan, Urmiye'nin kuzeyinde Merend'e geldiği zaman Anadolu'ya sürekli akınlar düzenlemekte olan ve gidiş yollarını çok iyi bilen Türkmen Beylerinden emir Tuğ Tekin, kalabalık birlikleriyle beraber sultana katılmıştır. Tuğ Tekin sultanın huzuruna çıkarak kendisine bilgi verdi.¹⁰⁷ Aras nehrini Nahcivan civarında gemilerden müteşekkil bir köprü ile geçen Alp Arslan, burasını kendine üs yapmış ve ordusunun toplanmasını beklemeye başlamıştır. Alp Arslan'ın

¹⁰⁴ Makdisi, a.g.m., s. 142.

¹⁰⁵ Kafesoğlu, *Selçuklu Tarihi*, s. 41.

¹⁰⁶ Mehmet Altay Köymen, *Alp Arslan ve Zamanı*, 4. Baskı, Ankara: TTK Yayınları, 2001, s. 11; Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, s. 147-149; Kafesoğlu, *Selçuklu Tarihi*, s. 42.

¹⁰⁷ El-Hüseyni, a.g.e., s. 24; Turan, a.g.e., s. 154.

hizmetine girmiş olan Tuğ Tekin, asıl niyeti Rum gazası olan Alp Arslan'a Gürcüleri arkada bırakarak Anadolu seferine devam etmenin tehlikeli olacağını bildirmiş ve önceliğin Gürcistan seferine verilmesi gerektiğini söylemiştir. Bu yüzden Alp Arslan, ordusunu iki kola ayırdı. Alp Arslan'ın başında olduğu ordu Gürcistan taraflarına sefere giderken, oğlu Melikşah ve vezir Nizâmülmülk kumandasında bulunan ordunun asıl kısmı da Bizans sınır kalelerine doğru yola çıkmıştır.¹⁰⁸ Alp Arslan, Bizans'ın Anadolu'daki hâkimiyetinin zayıflamasını fırsat bilerek Lori kentini kendine başkent yapan ve Ermeni Prensiğini kurmaya çalışan Davidoğlu Giorg'u vergiye bağlayarak Selçuklu vasalı haline getirmiştir. Ondan sonra da Gürcistan topraklarına girerek birçok kaleyi fethetmiştir. Selçuklular karşısında duramayacağını anlayan Gürcü Kralı IV. Bagrat canını zor kurtararak kaçmıştır.¹⁰⁹

Diğer taraftan Alp Arslan'ın oğlu Melikşah, beraberinde bulunan Yakutî, vezir Nizâmülmülk ve Horasan amîdi Muhammed bin Mansur olduğu halde, emrinde bulunanlarla birlikte Aras ırmağı taraflarında ilerleyip Bizans'ın savunduğu Anberd'i ele geçirdi. Buranın fethini Sürmeli (Sürmeri)'nin fethi takip etti. Selçuklu ordusu bundan sonra Meryem Nişîn'i kuşattı. Burası müstahkem ve sağlam surlara sahipti. Pek çok Hristiyan din adamının yaşadığı ve Hristiyanlar için kutsal kabul edilerek ziyaret edilen bu kale güçlülük de olsa fethedildi. Bu kalenin alınmasına ve oğlunun başarısına son derece sevinen Sultan Alp Arslan, oğlunu ve vezir Nizâmülmülk'ü huzuruna çağırarak onları tebrik etti. Sultan, oğlunun kumandasındaki birlikleri de yanına alarak Ani kalesine doğru hareket etti. Böylelikle Selçuklu ordusu tekrar birleşmiş oldu.¹¹⁰

Bu fetih hareketlerinden sonra yoluna devam eden Alp Arslan Kars-Ani taraflarından Anadolu'ya girmiştir. Asla zapt edilemez denilen Ani Kalesi'ni 16 Ağustos 1064¹¹¹ tarihinde fethetmiştir. Bu fetih her ne kadar Kafkaslarda önemli bir başarı olarak ortaya çıksa da Bizans ile bizzat karşılaşmaya daha çok önem verilmiştir. Bu yüzden de

¹⁰⁸ Köymen, *Alp Arslan ve Zamanı*, s.14.

¹⁰⁹ Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, s. 155; Sevim ve Merçil, *a.g.e.*, s. 63-64.

¹¹⁰ Köymen, *Alp Arslan ve Zamanı*, s.15-16; Sevim ve Merçil, *a.g.e.*, s. 64.

¹¹¹ R. A. Hüseyinof, "Malazgird ve Kafkaslar", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, S. 10, 1968, s.67.

Ani Kalesi askeri ve stratejik bir üs haline getirilerek buradan Bizans'a hücumlarda bulunulmuştur.¹¹² Bu kalenin alınması İslam dünyasında da sevinçle karşılanmıştır.¹¹³

Sultan Alp Arslan gerçekleştirdiği fetihler sonucu aldığı Ermeni ve Gürcü topraklarını beraberinde sefere katılan vasal emirlere bıraktı. Sultan bundan sonra ülke içinde çıkan birtakım sıkıntıları gidermek ve özellikle ülkenin doğu sınırlarında fetihler yapmak amacıyla Anadolu'dan ayrıldı. Giderken de bu bölgede fetihlerin devam etmesi için emirler verdi.¹¹⁴

Kafkasya ve Anadolu'da başarılı seferler yürüten Alp Arslan Kirman meliki kardeşi Kavurt'un isyan etmesi üzerine Kars'tan geri dönmek zorunda kaldı. Bu isyan meselesini hallettikten sonra oğlu Melikşah'ı Karahanlı Tamgaç İbrahim Han'ın kızı Terken Hatun ile evlendirdi. Alp Arslan ayrıca bir diğer oğlu Arslanşah'ı da Gazneli hükümdarı İbrâhim'in kızı ile evlendirdi. Kendi kızını da İbrâhim'in oğlu ile evlendirdi. Böylelikle Selçuklu Devleti ile Karahanlı ve Gazneli devletleri arasında akrabalık bağları kuruldu (1064). Ardından da oğlu Melikşah'ı Râdgân'da veliaht olarak ilan etti. Onun veliahtlığını Abbâsî halifesine de tasdik ettirdi.¹¹⁵

Sultan Alp Arslan, ülke içindeki meseleleri hallettikten sonra 1065 yılında Ceyhun Nehri'ni geçerek Türkistan'a girdi. Mangışlak¹¹⁶'a gelerek burada bulunan gayr-i müslim Türklerle işbirliği yaparak ticaret yollarının güvenliğine zarar veren Kıpçak ve Türkmenleri cezalandırdı. Buradan hareket ederek dedesi Selçuk'un mezarını ziyaret etmek maksadıyla Cend'e geldi. Dedesinin mezarını ziyaret ettikten sonra Selçukluların bir uc şehri haline gelen Cend'i oğlu Melikşah'a bıraktı.¹¹⁷ Bu sayede Selçuklulara bağlı hale getirilen Harizm'in doğu ve batısındaki topraklar da Selçuklu sınırlarına katılmış oldu.¹¹⁸

¹¹² Aynı yer.

¹¹³ Urfalı Mateos, *a.g.e.*, s. 120; El-Hüseyini, *a.g.e.*, s. 26; Enver Behnan Şapolyo, *Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, Ankara: Güven Matbaası, 1972, s. 68; Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, s. 155-156; Kafesoğlu, *Selçuklu Tarihi*, s. 43; Sevim ve Merçil, *a.g.e.*, s. 65.

¹¹⁴ Sevim ve Merçil, *a.g.e.*, s. 65.

¹¹⁵ Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, s. 158; Kafesoğlu, *Selçuklu Tarihi*, s. 44; Sevim ve Merçil, *a.g.e.*, s. 66; Özgüdenli, *a.g.e.*, s. 143-144.

¹¹⁶ Hazar Denizi'nin doğu sahillerinde dağlarla kaplı yarımadadır. Ayrıntılı bilgi için bkz: Ahmet Taşağıl, "Mangışlak", *DİA*, C. 27, İstanbul, 2003, s. 569-570.

¹¹⁷ El-Hüseyini, *a.g.e.*, s. 28; Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, s. 159; Sevim ve Merçil, *a.g.e.*, s.66.

¹¹⁸ Özgüdenli, *a.g.e.*, s. 146.

1.1.11.2. İkinci Kafkasya Seferi

Sultan Alp Arslan 1067/1068 yılında kuzeyden inen ve Kafkasların güneyinden Azerbaycan'a gelen gayr-i müslim Türklerin bölgede sarsıntıya neden olması sebebiyle yeni bir Kafkas seferine çıkma kararı aldı. Buralarda Selçuklulara bağlı bulunan Şeddadiler ve Şirvanşahların arkası kesilmeden gelen bu gayr-i müslim Oğuzlara karşı koyamaması ve Anadolu'ya giden göç yollarını da engelleme durumunun meydana çıkması da ikinci Kafkasya seferinin diğer bir nedenidir.¹¹⁹ Selçuklu ordusu Kasım 1067 tarihinde Arrân'a geldi. Şeddadoğulları emîri Fadlun ile Şirvanşahlar hükümdarı Ferîburz, Alp Arslan'ın huzuruna çıkarak itaatlerini arz ettiler. Selçuklu ordusu yeniden harekete geçerek Aras Nehri'ni geçip Gürcistan'a girdi.¹²⁰ Alp Arslan'ın derhal Şeki ve yörelerine yürümesi üzerine Abhaz ve Gürcüler buralardan çekildiler. Gürcü prensi Bagrat önce kaçtı, daha sonra Selçuklulara vergi ödemeyi kabul ederek Selçuklu vasallığını kabul etti. Şeki hükümdarı Ahastan ise teslim olmuş, hatta huzura çıkarak İslamiyet'i kabul etmiştir.¹²¹ Sultan Alp Arslan Tiflis üzerine yürüyerek burayı da aldı. Alp Arslan ayrıca Gürcüler üzerine de emirlerinden Savtegin'i göndererek Gürcüleri yenilgiye uğrattı. Ancak bu sıralarda Karahanlı hükümdarının ölümü üzerine ülkenin doğu sınırında çıkan karışıklıklar nedeniyle tam olarak fetih hareketini gerçekleştiremeden geri dönmek zorunda kaldı. Fakat kendisi buradan ayrılırken Anadolu sınırlarında fetih hareketlerini devam ettirmeleri için Selçuklu emir, şehzade ve Türkmen beylerinden bazılarını bırakarak Bizans akınlarına devam edilmesini sağladı.¹²²

1.1.11.3. Alp Arslan'ın Suriye Seferi

Bizans İmparatorluğu'nun Fâtîmi Halifeliği ile yakın ticari ilişkiler içinde olması ve ittifaklar yapması Sünnî İslam âlemi için tehlike oluşturmaktaydı. Bu durum ise Alp Arslan'ının dikkatini bu yöne sevk ediyordu. Fâtîmi Devleti içinde yaşanan karışıklıkları da fırsat bilen Alp Arslan, Mısır seferine karar verdi. Bizans tahtına geçen Diogenes'in Türklere karşı saldırı hareketlerini önlemek ve Suriye tarafına giderken ardında sorun bırakmamak için önce Anadolu'ya geldi. İlk Malazgirt daha sonra Erciş'i çok da güçlük

¹¹⁹ Sevim ve Merçil, *a.g.e.*, s. 70.

¹²⁰ Özgüdenli, *a.g.e.*, s. 146.

¹²¹ Sevim ve Merçil, *a.g.e.*, s. 70.

¹²² El-Hüseyni, *a.g.e.*, s. 30-32; Ahmed b. Mahmud, *Selçukname*, s. 86-90; Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, s. 163- 164; Sevim ve Merçil, *a.g.e.*, s. 70-71.

çekmeden aldı. Ardından çok sağlam surlara sahip olan ve daha önce de Selçuklular tarafından kuşatılan Urfa'yı muhasara etti. Kuşatmayı 50 gün kadar devam ettirdi (Mart 1071).¹²³ Bununla beraber asıl meselenin Mısır olduğunu düşünerek ve kuşatmanın daha fazla uzamasının manasız olduğuna kanaat getirerek kuşatmayı kaldırdı.¹²⁴

Alp Arslan bundan sonra yoluna devamla Fırat Nehri'ni geçerek Halep civarına geldi. Burada şehrin hâkimi olan Mahmud, Fatimilerle olan ilişkisi münasebetiyle itaatsizlik gösterdi. Alp Arslan iki ay kadar şehri kuşattı. Buranın Bizans'ın da hedefinde olması nedeniyle İslam sınırı olan bu yerin zayıflamasını istemediği için kuşatmayı kaldırdı.¹²⁵ Sonrasında ise Mahmud annesi ile sultanın huzuruna çıkarak af diledi ve Abbâsî Halifeliği ile Selçuklu Devleti'ne bağlılığını bildirerek görevine iade edildi. Bizans imparatorunun nerede olduğunu öğrenen sultan hızla harekete geçerek Selçuklu hareket üssü olan Ahlat'a geldi.¹²⁶

1.1.11.4. Malazgirt Zaferi

Bizans İmparatoru Diogenes, yıllardır Anadolu'ya Selçukluların düzenlediği akınlara kesin bir şekilde son vermek maksadıyla harekete geçmiştir. Bu amaçla Peçenek, Uz, Bulgar, Alman, Frank, Ermeni ve Gürcü gibi milletlerden oluşan bir ordu hazırladı.¹²⁷

Sultan Alp Arslan Bizans ile yaptığı öncü savaşları kazanmış,¹²⁸ ordusuyla birlikte Ahlat'tan hareket ederek Ahlat-Malazgirt arasında bulunan Rahve¹²⁹ ovasına gelmiştir. Alp Arslan, burayı ve etrafındaki tepe ve ovayı kontrol altına alarak karargâhını kurdu. Alp Arslan ordusunu, su ihtiyacını karşılamak için burada bulunan bir çay etrafına yerleştirdi. Malazgirt'i geçerek Rahve yakınlarına gelen Bizans ordusu, Selçukluların buraya daha önceden gelip yerleştiklerini görünce şaşkınlık yaşadı. İki tarafın ordusu Rahve'de karşılaştı. Savaştan önce sultana bir haber göndererek kendilerinin de yanında olduklarını bildiren Peçenek ve Uzlar söz verdikleri gibi savaş esnasında Bizans

¹²³ Urfalı Mateos, *a.g.e.*, s. 138-140; Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, s. 169-170.

¹²⁴ Sevim ve Merçil, *a.g.e.*, s. 74.

¹²⁵ Urfalı Mateos, *a.g.e.*, s. 141.

¹²⁶ Ahmed b. Mahmud, *Selçukname*, s. 93-96; Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, s. 170-171; Sevim ve Merçil, *a.g.e.*, s. 75-76.

¹²⁷ Urfalı Mateos, *a.g.e.*, s. 140; İbnü'l-Adîm, *Bugyetü't-taleb fî Tarihi Haleb/ Biyografilerle Selçuklular Tarihi*, Ali Sevim (çev.), Ankara: TTK Yayınları, 1982, s. 27.

¹²⁸ Urfalı Mateos, *a.g.e.*, s. 143.

¹²⁹ Rahve: Murat Suyu'nun bir kolu üzerinde bulunan bölgedir. Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, s. 179.

saflarından Selçuklu saflarına geçtiler. Bu durum karşısında ordusunun sağ kanadı bozulan imparator burayı tahkim etmeye çalıştıysa da önceden Bizans ordusunun arkasına sarkan Türkler tarafından kuşatılıp yenilince kendilerini toparlayamadılar.¹³⁰ Ermeni birlikler ise çoktan firar ederek savaş meydanından ayrılmışlardı.¹³¹

Sultan Alp Arslan bu savaşta turan taktiği, kurt kapanı, sahte ricat denilen kadim Türk savaş taktiğini kullanmış ve Bizans ordusu Selçuklu ordusundan katbekat üstün olmasına rağmen Bizans'ı yenmeyi başarmıştır. Bizans imparatoru Diogenes de savaş sonunda esir edilmiş, ancak sultan ona bir esir gibi değil şerefli bir hükümdar gibi davranmıştır. İmparatora ayrı bir çadır kurdurarak günlerce ağırlamış ve sonra ülkesine dönmesi için onu serbest bırakmıştır.¹³²

Bizans İmparatoru ile Selçuklu Sultanı Alp Arslan arasında barış antlaşması yapılmış ve Bizans vergi ödemeye razı olmuştur. Diogenes, Malazgirt Savaşı sonrası dönüşü sırasında bir darbe ve iç çatışma ile tahtından indirilmiştir.¹³³ İmparator Diogenes, tahtına tekrar oturmadan tahta geçen Mihail Dukas tarafından gözlerine mil çektirilerek acılar içinde ölüme terk edilmiştir. Bu durum Selçuklular ile yapılan antlaşmanın da yürürlüğe girmesine engel olmuştur.¹³⁴ Buna rağmen Dandanakan Savaşı'nda başlayan Anadolu'ya Türk muhacereti bu antlaşma uygulanmasa da devam etmiştir. Zira Bizans ordusu Malazgirt Savaşı'nı kaybetmekle zayıflamış ve bu kadar büyük bir orduyu tekrar toplamak da kısa sürede mümkün olmamıştır. Bundan sonraki süreçte Anadolu'da Türk beylikleri kurulmaya başlamıştır.

¹³⁰ Urfalı Mateos, *a.g.e.*, s. 142-143.

¹³¹ Sevim ve Merçil, *a.g.e.*, s. 86.

¹³² Urfalı Mateos, *a.g.e.*, s. 143; İbnü'l-Adîm, *a.g.e.*, s. 29-30; Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, s. 183-184; Sevim ve Merçil, *a.g.e.*, s. 85-88. Bizans İmparatoru Romanos Diogenes'sin 1071 yılında gerçekleşen Malazgirt Savaşı'ndan sonraki halini de arz etmek gerekir. Savaşta yenilen imparator, Selçuklu sultanı Alp Arslan ile yaptığı antlaşmadan sonra bizzat sultanın adamları eşliğinde Bizans'a gitmek üzere yola çıkmıştır. Romanos Diogenes Tokat'a geldiğinde Mihael Dukas'ın Bizans tahtına çıkmış olduğunu öğrendi. Ancak imparator burada yeni imparator tarafından Tokat kalesine hapsedtirildi ve gözlerine mil çekildi. Romanos sonrasında Tokat'tan 3000 kişilik taraftarıyla Kilikya bölgesine çekildi. Mihael Dukas'ın emriyle Ermeni prensi Senaherib tarafından Romanos'un gözlerine tekrar mil çekildi. Bkz: Murat Serdar, "12. ve 13. Yüzyıllarda Tokat'ın Temel Özellikleri", *Tokat Tarihi ve Kültürü Sempozyumu*, Ankara: Tokat Valiliği Özel İdaresi, 25-26 Eylül 2014, s. 635.

¹³³ Anna Komnena, *Alexiad: Malazgirt'in Sonrası*, Bilge Umar (çev.), İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1996, s. 275-276.

¹³⁴ Urfalı Mateos, *a.g.e.*, s. 144; İbnü'l-Adîm, *a.g.e.*, s. 30; Sevim ve Merçil, *a.g.e.*, s. 89-91.

1.1.11.5. Alp Arslan'ın Son Türkistan Seferi

Alp Arslan Malazgirt zaferinden sonra İsfahan'a dönmüştür. Daha sonra Maverâünnehir bölgesine Karahanlı hükümdarı Şemsülmülük Nasr'a karşı bir sefer düzenleme gereğini duymuştur. Öyle ki aynı zamanda Alp Arslan'ın damadı olan Şemsülmülük, bir süredir ülkenin doğu sınırında olan Alp Arslan'ın oğlu Ayaz ile mücadele ediyordu. Bunun üzerine Alp Arslan, Nasr Han'a karşı bir ordu hazırlayarak harekete geçmiştir. Gemileri yan yana dizip adeta bir köprü yaparak Ceyhun Nehri'nin öte yakasına 24 günde geçerek Maverâünnehir bölgesine girmiştir. Herhangi bir mukavemet ile karşılaşmayan Alp Arslan hızla ilerlemiştir. Bu sıralarda kuşatılmış olan Berzem kalesi kumandanı Harezmi Yusuf başka şansının kalmadığını anlayınca teslim olmuş, ancak Sultan Alp Arslan'ının huzuruna çıktığında çizmesine gizlediği bıçağı ile sultanı ağır şekilde yaralamıştır.¹³⁵ Sultan Alp Arslan bu yaranın etkisi ile dört gün sonra vefat etmiştir.¹³⁶

1.2. MELİKŞAH'IN HAYATI

2.1.1. Sultan Melikşah

Melikşah, 6 Ağustos 1055 (447) tarihinde İsfahan'da¹³⁷ doğmuştur. Babası Sultan Alp Arslan Melikşah'ın yetişmesinde ayrı bir ihtimam göstermiş ve onun küçük yaşlardan itibaren devlet yönetme tecrübesi kazanmasına dikkat etmiştir. Sultan Alp Arslan 1064 yılında Gürcistan seferine çıktığında daha 9 yaşında olan oğlu Melikşah'ı merkez karargâhta vezir Nizâmülmülk ile vekil olarak bırakmış ve civar kalelerin zaptını emretmiştir. Gerçekten de Melikşah önce Surmârî¹³⁸ (Sürmeli-Sürmeri) kalesini fethetti. Daha sonra Hristiyanlar için önemli bir dini merkez olan, etrafı güçlü surlarla çevrili ve su üzerinde yapılmış Meryem-Nişîn kalesini aldı.¹³⁹

¹³⁵ Ahbârüd'-Devleti's-Selçukiye adlı eserde Sultan Alp Arslan'ın Yusuf el-Harezmi'ye önce ok attığını ve isabet ettiremediğini, oturduğu yerden kalkmak isterken ayağının kayarak düştüğünü ve bunu fırsat bilen Yusuf el-Harezmi'nin kılış ile sultanı yaraladığını ifade eder. Ayrıntılı bilgi için bkz. El-Hüseyni, *a.g.e.*, s. 37. Ancak bu rivayet durum değerlendirildiğinde akla çok da yatkın gelmemektedir.

¹³⁶ Urfalı Mateos, *a.g.e.*, s. 145; El-Hüseyni, *a.g.e.*, s. 37; Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, s. 189-19; Sevim ve Merçil, *a.g.e.*, s. 93-94.

¹³⁷ İbnü'l-Esir, *İslam Tarihi/ El-Kamil Fi't-Tarih*, C. X, Abdülkerim Özeydin (çev.), İstanbul: Türkiyat Matbaacılık, 1987, s. 182; Şapolyo, *a.g.e.*, s. 92.

¹³⁸ İğdir yakınlarında Sürmeli Çukur olarak da adlandırılan bu yerde Kayı boyunun da bir süre yaşadığı rivayet edilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Metin Tuncel, "İğdir", *DİA*, C.19, İstanbul, 1999, s. 79-80.

¹³⁹ Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, s. 154; İbrahim Kafesoğlu, *Sultan Melikşah*, 1. Basım, İstanbul: MEB Basımevi, 1973, s. 3-4.

Sultan Melikşah, orta boylu, geniş omuzlu ve biraz topluca idi. Çevik bir yapıya sahipti. Gözünün birinde hafif şaşılık vardı. Çevgan¹⁴⁰ ve kürre (top) oyunlarını oynamayı severdi. İyi ata biner avcılıktan hoşlanırdı. Hatta seferler esnasında da fırsat buldukça ava çıkardı.¹⁴¹

Sultan Melikşah, Mekke yolunda es-Sübû-î'de Minâret-ül –Kurûn adlı işaret kulesini bina ettirdi. Bu yapı avlanan hayvanların boynuzları ve ayak tırnaklarından yapılmıştır. Aynısını Maverâünnehir'de de yaptırmıştır. Bir keresinde çok hayvan avlamış, bunların sayılmasını emretmiş ve on bin hayvan avladığı tespit edilince bu yüzden on bin dinar sadaka dağıtmıştır. Bundan sonra da avladığı hayvan sayısı kadar sadaka vermeye devam etmiştir.¹⁴²

Melikşah, İran edebiyatını ve şiirini sever, âlim ve şairleri himaye ederdi. Sultan rasat işlerine büyük önem vermiş; İsfahan ve Bağdad'da rasathaneler inşa ederek devrin riyaziye ve heyetçilerini toplayıp büyük paralar sarf etmiştir.¹⁴³

2.1.2. Sultan Melikşah'ın Ailesi ve Eşi Terken Hatun

Sultan Melikşah, Sultan Alp Arslan'nın Tökiş, Ayaz, Tutuş, Böri-Bars, Arslan-Ergun¹⁴⁴ adlı evlatlarından en büyüğü olmamasına rağmen ismi kaynaklarda en başta zikredilmiştir. Bu durumda annesinin Karahanlı hükümdar soyundan gelmesi de etkili olmuştur.

Melikşah, tarihte Terken Hatun unvanıyla¹⁴⁵ ma'ruf olan bir Karahanlı prensesi ile evlenmiştir.¹⁴⁶ Görkemli bir düğün yapılmış, Terken Hatun köleleri ve ağır çeyizi ile

¹⁴⁰ Özellikle Ortaçağ'da Orta ve Uzakdoğu saraylarında oynanan ve bugünkü polo oyununa benzeyen atlı top oyunudur. Ayrıntılı bilgi için bkz: Feyzi Halıcı, "Çevgân", *DİA*, C.8, İstanbul, 1993, s. 294-295.

¹⁴¹ Kafesoğlu, *Sultan Melikşah*, s. 190; Sevim ve Merçil, s. 134.

¹⁴² İbnü'l-Esir, X, *a.g.e.*, s. 183; El-Hüseyni, *a.g.e.*, s. 50; Sultan Melikşah ile ilgili kısa hikâyeler için bkz: Ahmed b. Mahmud, *Selçukname*, s. 174-180.

¹⁴³ Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, s. 174.

¹⁴⁴ El-Hüseyni, *a.g.e.*, s. 38; Ayrıca İbnü'l-Esir Alp Arslan'nın yukarıda izah edilen evlatlarına ek olarak Sâre, Ayşe ve ismi bilinmeyen biri daha olmak üzere üç kızının olduğunu belirtmiştir. Bkz: İbnü'l-Esir, X, *a.g.e.*, s. 28.

¹⁴⁵ Terken unvanının Tengriken kelimesinden geldiği ve kelimenin gelişimi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz: Sadettin Gömeç, "Terken Unvanı Hakkında", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi*, C. 17, S. 2, 2010, s. 107-114; Ahmet Vehbi Ecer, "Türkan Hatun", *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 7, S. 6, Ocak 1989, s. 167-176; Türkan Dizer, "Anadolu'nun Türkleşmesinde Kadın Erkek Birlikteliği", *Ahiliğe Genç Bakışlar*, Ahi Evran Üniversitesi Ahilik Kültürünü Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları, Kırşehir: 21 Eylül 2012, s. 94-95.

¹⁴⁶ İbnü'l-Esir, X, *a.g.e.*, s. 237. İbnü'l-Esir zifafın da bu sırada olduğunu bildirmektedir.

gelmiştir. Asıl adı bilinmemektedir. İhtimal Melikşah'ın "Celâlüdevle ve'd-din" lakabına nispetle Celâliye Hatun diye de anılır. Terken Hatun'un soyu Karahanlılara¹⁴⁷ dayanmakla birlikte babası hakkında muhtelif bilgiler mevcuttur. Kaynaklarda Karahanlı hükümdarı Tamgaç Han ve Karahanlı (Semerkand) Hükümdarı Şemsü'l-Mülk Nasr Han'ın amcası İsâ Han'ın kızı olduğu ile ilgili bilgiler mevcuttur.¹⁴⁸ Siyasi anlamda etkin olmuş, özellikle Melikşah'ın ölümünden sonra küçük olmasına rağmen oğlu Mahmud'u tahta geçirmek için mücadele vermiştir.

Melikşah'ın Terken Hatun ile olan evlilik tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte Melikşah'ın henüz çocuk olduğu 1064 tarihine kadar götürülmektedir. Her ne kadar evlilik tarihi erken dönem olarak verilse de bu evlilik tarihi resmi nikâh tarihidir.¹⁴⁹ Evliliğin gerçekleştiği tarihlerde Melikşah'ın 9 yaş civarında olduğu tahmin edildiğine göre bu evliliğin tarihte sıkça görülen siyasi evliliklerden biri olduğu kanıtlanmaktadır. Esas düğün daha sonra yapılmıştır.¹⁵⁰

Sultan Melikşah'ın Terken Hatun dışında Zübeyde Hatun adında başka bir zevcesi daha vardır. Zübeyde Hatun Berkyaruk'un annesidir. Bu evlilik ve düğünün ne zaman yapıldığı bilinmemektedir.¹⁵¹

Melikşah'ın Terken Hatun'dan; Davud, Ahmed, Mahmelek Hatun ve Mahmud adlarında dört çocuğu olmuştur.¹⁵² Melikşah'ın bunların dışında; Berkyaruk, Muhammed Tapar, Sencer, Tuğrul ve Emir Humar adlı oğulları ile Gevher ve Seyyide adlı iki kızı ve isimleri tespit edilemeyen iki çocuğu daha vardır.¹⁵³ Melikşah'ın ölümünden sonra hayatta kalan oğulları; Berkyaruk, Muhammed Tapar, Sencer ve Mahmud idi.

2.1.3. Sultan Melikşah'ın Tahta Çıkışı ve Sonrası Gelişmeler

Alp Arslan, Melikşah'ı Terken Hatun ile evlendirdikten sonra düğünü müteakip veliyaht ilan etmiştir. Sultan Alp Arslan merasim gereği şehzadeyi ata bindirmiş ve atının

¹⁴⁷ El-Hüseyini, *a.g.e.*, s. 52.

¹⁴⁸ İbrahim Kafesoğlu, *Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, 2. Basım, İstanbul: Ötüken Yayınları, 2014, s. 43; : Gülay Ögün Bezer, "Terken Hatun", *DİA*, C.40, İstanbul, 2011, s. 510; Pınar Sertkaya, "*Türk Tarihinde Terkenler*", Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2011, s. 12.

¹⁴⁹ Kafesoğlu, *Sultan Melikşah*, s. 43.

¹⁵⁰ Sevim ve Merçil, *a.g.e.*, s. 96.

¹⁵¹ Kafesoğlu, *Sultan Melikşah*, s. 44.

¹⁵² Bezer, "Terken Hatun", s. 510.

¹⁵³ Abdülkerim Özaydın, "Melikşah", *DİA*, C. 29, İstanbul, 2004, s. 54-57.

dizginini bizzat tutmuş, emir ve meliklerden ahidnameler olarak hutbelerde kendisinden sonra Melikşah'ın da adının okunmasını emretmiştir.¹⁵⁴

Sultan Alp Arslan dedesi Selçuk'un mezarını ziyaret için Cend'e gittikten sonra Merv yoluyla Râyegân'a (Râdgan, Raygân) gelmiştir. Melikşah'ın veliahtlık merasimini¹⁵⁵ burada tekrarlamıştır. Burada yaptığı haşmetli toplantıda altın bir taht üzerine çıkardığı Melikşah'ın veliahtlığını tekrarlamıştır.¹⁵⁶ Yapılan toplantıda devlet büyükleri kumandanlar hazır bulunmuş, Alp Arslan ata bindirdiği oğlunun önünde omzunda gâşiye (eyer örtüsü) olduğu halde birkaç adım yürümüştür. Bütün hâkim olduğu beldelerde oğlu Melikşah adına hutbe okunmasını emretmiştir.¹⁵⁷ Alp Arslan'ın bu emri Kavurd Bey'in tekrar isyan etmesine neden olmuştur. Alp Arslan, Nizâmülmülk'ün telkinleriyle 1067 yılında Melikşah'ın adını hutbelere koydurmayan Kavurd Bey üzerine sefere çıkmak zorunda kalmıştır.¹⁵⁸

Sultan Alp Arslan Melikşah'ın veliahtlığının onaylanması için daha önce Halife el-Kâim Biemrillâh'a başvurmuştur. Halife hil'atlerle birlikte Amîdüddevle b. Cüheyr'i Nişâbur'a sultana göndermiş ve Melikşah'ın veliahtlığına izin vermiştir. Ayrıca Halife gönderdiği elçiden sultanın Seferî Hatun'dan olma kızını veliaht el-Muktedî Biemrillâh'a istemesini emretmiştir. Sultan buna müsaade etmiş¹⁵⁹ ve nikâh kıyılmıştır. Amîdüddevle daha sonra sultanın yanından ayrılarak Fars taraflarında (Şîrâz) seferde olan Melikşah'ın yanına gitmiştir. Melikşah'a İsfahan'da rastlamış ve Halife'nin hil'atini vermiştir. Melikşah hil'ati giyerek babasının yanına dönmüştür (Ağustos-Eylül 1072).¹⁶⁰ Sultan Alp Arslan Melikşah'ın veliahtlığını böylelikle halifeye de onaylatmıştır. Zaman zaman Melikşah'ın veliaht olduğunu tekrarlamaktan da geri durmamıştır. Buradaki maksadı muhtemeldir ki kendi ölümünden sonra ortaya çıkabilecek taht kavgalarını önlemektir. Malazgirt Savaşı öncesi de eşi ve veziri Nizâmülmülk'e eğer savaşta ölürse yerine geçecek olanın oğlu Melikşah olduğunu bildirmiştir.¹⁶¹

¹⁵⁴ Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, s. 158.

¹⁵⁵ El-Hüseynî, a.g.e., s. 28.

¹⁵⁶ Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, s. 160.

¹⁵⁷ İbnü'l-Esir, X, a.g.e., s. 234; Kafesoğlu, *Sultan Melikşah*, s. 41; Sevim ve Merçil, a.g.e., s. 66.

¹⁵⁸ Özgüdenli, a.g.e., s. 144.

¹⁵⁹ İbnü'l-Cevzî a.g.e., s. 109; Sibt İbnü'l-Cevzî, a.g.e., s. 176.

¹⁶⁰ İbnü'l-Esir, X, a.g.e., s. 260-261; Kafesoğlu, *Sultan Melikşah*, s. 41-42.

¹⁶¹ İbnü'l-Cevzî, a.g.e., s. 99; Kafesoğlu, *Sultan Melikşah*, s. 42.

Sultan Alp Arslan Harezmli Yusuf tarafından yaralanınca tahta yanında bulunan oğlu Melikşah'ın geçmesini vasiyet etmiş, askerlere de Melikşah'ı destekleyeceklerine dair yemin ettirmiştir. Bu husustaki işleri Nizâmülmülk üstlenmiştir. Melikşah, Bağdad'a haber göndererek adına hutbe okunmasını istemiş ve Bağdat'taki camilerde Melikşah adına hutbe okunmuştur.¹⁶²

Alp Arslan'ın çıktığı son Türkistan seferinde şehit edilmesi üzerine daha sağlığında veliaht ilan ettiği oğlu Melikşah tahta geçmiştir. Melikşah tahta üzerinde halifenin Cüheyr ile İsfahan'a gönderdiği hil'at olduğu halde oturmuştur.¹⁶³ Alp Arslan döneminde de birkaç kez isyan eden amcası Kavurd yine isyan etmiş, sonunda yayının kirişi ile boğdurularak öldürülmüştür. Kavurd'un oğullarından olan ve Kirman'da yerine bıraktığı Kirman Şah'ın tabiiyeti kabul edilmiş ve bir isyan çıkarmadıkları sürece kendisinin ve haleflerinin yerinde kalmalarına izin verilmiştir.¹⁶⁴

Melikşah tahta geçtikten sonra babası Alp Arslan döneminde de vezirlik yapan Nizâmülmülk, Melikşah'ın en büyük yardımcısı olmuştur. İktası arttırılan Nizâmülmülk, görevine yine vezir olarak devam etmiş ve kendisine "Hâce-i Buzurg" (Atabeg, el-emîru'l-vâlid) unvanı verilerek taltif edilmiştir.¹⁶⁵

Melikşah'ın tahta geçtiği sıralarda taht kavgası çıkararak isyan eden amcası Kavurd ile mücadele etmesi Selçukluların sınırında bulunan Karahanlıları harekete geçirmiştir. Karahanlıların harekete geçmesi Gazneliler için de fırsat oluşturmuş, onlar da Selçuklulara karşı mukabelede bulunmuştur. Gazneliler, Tohoristan bölgesinde bulunan Melikşah'ın amcası Melikülümera, Osman'ı yenilgiye uğratarak onu esir almışlar. Bu durumlar üzerine harekete geçen Sultan Melikşah, sınır ihlallerini gidererek durumu kontrol altına almıştır. Sultan Melikşah sınırdaki işleri hallettikten sonra Rey'e dönmüştür.¹⁶⁶

Bundan sonra Melikşah'ın saltanatının halife tarafından onaylanması gerekmiştir. Bu maksatla Bağdad Selçuklu şihnesi (vali) Gevherâyîn, sultanın ordugâhından ayrılarak

¹⁶² İbnü'l-Esir, X, *a.g.e.*, s. 80; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *a.g.e.*, s. 187.

¹⁶³ Sıbt İbnü'l-Cevzî, *a.g.e.*, s. 187.

¹⁶⁴ İbnü'l-Esir, X, *a.g.e.*, s.82; El- Hüseyinî, *a.g.e.*, s. 39-40; Kafesoğlu, *Sultan Melikşah*, s. 51 ve 53.

¹⁶⁵ İbnü'l-Esir, X, *a.g.e.*, s. 83; İbnü'l-Cevzî, *a.g.e.*, s. 113.

¹⁶⁶ İbnü'l-Esir, X, *a.g.e.*, s. 81-82 ve 91-92; El-Hüseyinî, *a.g.e.*, s. 40-42; Kafesoğlu, *Sultan Melikşah*, s. 57-58.

Bağdad'a gelmiştir. Halife el-Kâim Biemrillâh Sultan Melikşah'ın saltanatını tasdik eden menşuru ve hil'atleri sultana verilmek üzere Gevherâyin'e teslim etmiştir.¹⁶⁷

Melikşah, sınırlardaki karışıklığı giderdikten sonra başkenti Rey'den İsfahan'a taşımıştır.¹⁶⁸ Bu merkez değiştirme kararında Melikşah'ın dikkatini özellikle batıdaki gelişmelere vermesi ve bu yöndeki gelişmeleri yakından izlemek istemesi etkili olmuştur. Nitekim değişiklik sonrası düzenlediği ilk seferler Anadolu, Suriye ve Kafkasya üzerine olmuştur. Melikşah'ın dış politikadaki ilk adımlarından biri Kafkasya üzerine gitmek olmuştur.¹⁶⁹ Zira bu bölgelerdeki karışıklıklar bizzat yakından ilgilenmeyi gerektirmiştir. Sultan Melikşah Suriye'ye Tutuş'u,¹⁷⁰ Anadolu'ya ise Porsuk'u göndermiş ve buraları itaat altına almaya çalışmıştır.¹⁷¹ Kendisi ise bizzat Kafkasya seferine çıkarak buradaki Gürcü ve Abhazlar'ı itaat altına almıştır.¹⁷²

Sultan Melikşah iki defa Türkistan seferine çıkarak Doğu ve Batı Karahanlıları itaat altına aldı. Böylece devletin sınırları Çin'e kadar uzanmış oldu. Diğer taraftan Aden ve Yemen taraflarına da seferler düzenlenerek ülkenin sınırları Arap topraklarına kadar ulaştı. Böylece Melikşah, devletin etrafını adeta bir hilal gibi kendisine bağlı tabi devletlerle çevirerek ülkeye dışardan gelecek tehditleri de önlemiş oluyordu.

Selçuklu Devleti bu dönemde Abbâsî halifesi ile olan ilişkileri de devam ettirmiştir. Sultan Melikşah, Selçuklu Devleti'nin politikasına uygun olarak Abbâsî halifesi ile münasebetlerini devam ettirirken, kızını da halife Muktedî Biemrillâh ile evlendirmiştir.¹⁷³ Melikşah, Abbâsî halifesini bir devlet başkanı gibi görmekten ziyade kendisine bağlı bir devlet memuru gibi görmüş ve Bağdat'ı da Selçuklu toprağı olarak değerlendirmiştir.

2.1.4. Sultan Melikşah'ın Vefatı

Sultan Melikşah'ın veziri Nizâmülmülk, 14 Ekim 1092 tarihinde Nihavend yakınlarında öldürüldü. Nizâmülmülk ve Melikşah, İsfahan'da bulunuyordu ve Bağdad'a

¹⁶⁷ İbnü'l-Esir, X, *a.g.e.*, s. 91; İbnü'l-Cevzî, *a.g.e.*, s. 115; Sibt İbnü'l-Cevzî, *a.g.e.*, s. 193; Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, s. 198.

¹⁶⁸ Özgüdenli, *a.g.e.*, s. 168.

¹⁶⁹ Hüseyinof, *a.g.m.*, s. 69.

¹⁷⁰ Kazvinî, *a.g.e.*, s. 350.

¹⁷¹ AnnanKomnena, *Alexiad*, s. 201.

¹⁷² Yaşar Bedirhan, *Selçuklular ve Kafkasya*, 3. Basım, Ankara: Nobel Yayınları, 2015, s. 151.

¹⁷³ İbnü'l-Esir, X, *a.g.e.*, s. 145; Sibt İbnü'l-Cevzî, *a.g.e.*, s. 245.

dönüyorlardı. Vezir Nihavend yakınlarına gelince çadırına giderken Bâtınîlerden Deylemli bir genç ona bir arzuhal sunmak vaziyetiyle yaklaştı. Bu Bâtınî, yanındaki hançerle Nizâmülmülk'ü yaralayarak öldürdü.¹⁷⁴ Sonra kaçarken ayağı çadırın ipine takılınca düştü ve çevredekiler tarafından yakalanarak öldürüldü.¹⁷⁵ Nizâmülmülk'ün öldürülmesinde Bâtınîler kadar Melikşah'ın hazinedarı Tâcülmülk Ebü'l-Ganâim'in de rolünün olduğu düşünülmektedir.¹⁷⁶ Zira Tâcülmülk Ebü'l-Ganâim,¹⁷⁷ sultana vezir ile arasını açacak mektuplar göndermekte ve vezirlik makamını arzulamaktadır. Nitekim Nizâmülmülk öldükten sonra vezirliğe Tâcülmülk Ebü'l-Ganâim getirilmiş ve ilk işi bütün yüksek memurları değiştirmek olmuştur.¹⁷⁸

Sultan Melikşah, Nizâmülmülk'ün ölümünden sonra çok üzülmüş ve ardından Bağdad'a gitmiş, 28 Ekim 1092 tarihinde şehre girmiştir. Melikşah'ı halifenin veziri Amîdü'd-Devle b. Cüheyir karşılamıştır. Nizâmülmülk'ün ölümünden sonra yukarıda belirttiğimiz gibi vezirliğe Tâcülmülk Ebü'l-Ganâim geçmiştir. Sultan Melikşah bu sıralarda ava çıkmış ve 6 Kasım 1092 tarihinde hasta vaziyette dönmüştür.¹⁷⁹ Hastalığının sebebi ise; Sultan av eti yemiş ve hummaya yakalanmıştı. Kan aldırması fakat yeterince kan aldırmadığı için hastalığı ağırlaşmış ve ateşli hummaya dönmüştür. Sultan Melikşah bu hastalığın tesiri ile 18-19 Kasım 1092'de vefat etmiştir.¹⁸⁰

Sultan Melikşah'ın ölümü ile ilgili kaynaklarda farklı görüşler vardır. İbnü'l-Esir yukarıda belirttiğimiz gibi yediği av etinden etkilenerek ateşli hummaya yakalandığını ve bu sebeple öldüğünü haber vermektedir. İbnü'l-Cevzî'nin verdiği bilgiye göre sultan; halife Muktedî'ye haber göndererek halifenin derhal Bağdad'ı terk etmesini istemiş, araya giren veziri Tâcülmülk'ün halifenin on gün mühlet isteğini Melikşah'a kabul ettirmesinin ardından Sultan Melikşah daha halifeye verdiği mühlet dolmadan vefat etmiştir.¹⁸¹ Bu durum Melikşah'ın ölümünde halife Muktedî'yi de şaibe altında bırakmaktadır. Ahbâr'da Melikşah'ın hastalanarak çok geçmeden öldüğü belirtilmiştir.¹⁸²

¹⁷⁴ Kazvinî, a.g.e., s. 351.

¹⁷⁵ İbnü'l-Esir, X, a.g.e., s. 176-177.

¹⁷⁶ El-Hüseynî, a.g.e., s. 45-45.

¹⁷⁷ Özgüdenli, a.g.e., s. 187.

¹⁷⁸ Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, s. 217.

¹⁷⁹ Kazvinî, a.g.e., s. 352.

¹⁸⁰ İbnü'l-Esir, X, a.g.e., s. 181.

¹⁸¹ İbnü'l-Cevzî, a.g.e., s. 154.

¹⁸² El-Hüseynî, a.g.e., s. 49.

Urfalı Mateos ise “Herkesin babası ve bütün insanlara karşı merhametli ve hüsnüniyet sahibi bir zat olan büyük sultan Melikşah öldü. O Bağdad’da Semerkant sultanının kızı olan (Terken Hatun) karısı tarafından ihanetle öldürülmüştür. O muhterem zata zehir içirmiştir.”¹⁸³ şeklinde Melikşah’ın ölümünü nakletmiştir. Başka bir kaynaktan Melikşah’ın ölüm nedeni Hurdik adlı bir kölesi aracılığı ile zehirlendiğidir.¹⁸⁴ Sonuç olarak Melikşah, Nizâmülmülk’ün ölümünden otuz- otuz beş gün sonra vefat etmiştir.

Sultan Melikşah’ın vefatı sonrası bu haberi karısı Terken Hatun gizlemiş ve cenazeyi saklamış, sultanın tabutunu da yanına alarak Bağdad’dan çıkmıştır. Emirlerle gizlice mal dağıtmış, oğlu Mahmud’u destekleyeceklerine dair onlardan söz almıştır. Bu işleri Terken Hatun adına Tâcülmülk yürütmüştür. Sultan Melikşah’ın cenaze namazı kılınmamış,¹⁸⁵ ölümü nedeniyle eller yanaklara vurulmamış ve elbiseler yırtılmamıştır.¹⁸⁶ Terken Hatun’un eseri olan taht kavgaları nedeni ile Melikşah’a mâtem merasimi yapılmamış ve adet olduğu üzere atların kuyruklarının kesilmesine imkân vermemiştir.¹⁸⁷ Henüz beş yaşında bulunan oğlu Mahmud’un Terken Hatun’un maharetiyle Bağdad’da sultan ilan edilmesi ile aynı zamanda Melikşah’ın cenazesi meydana çıkarılmış ve Şûniz’de¹⁸⁸ defnedilmiştir. Sultan Melikşah’ın cenazesi daha sonra İsfahan’a nakledilerek Melikşah’ın kendisi tarafından yaptırılmış olan medresedeki türbeye gömülmüştür.¹⁸⁹

Sultânü’l-‘Âlem, Sultân-ı A’zam, Sultânü’l-Muazzam, Sultânü’l-‘Âdil ve Ebu’l-Feth unvanlarıyla anılan Sultan Melikşah’ın¹⁹⁰ ömrü 38 yıl, saltanatı 17 yıl sürmüştür.¹⁹¹

¹⁸³ Urfalı Mateos, *a.g.e.*, s. 178.

¹⁸⁴ Melikşah’ın ölümü ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz: Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, s. 217; Kafesoğlu, *Sultan Melikşah*, s. 207-208.

¹⁸⁵ İbnü’l-Esir, X, *a.g.e.*, s. 181-182.

¹⁸⁶ İbnü’l-Cevzî, *a.g.e.*, s. 155.

¹⁸⁷ Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, s. 217.

¹⁸⁸ Bağdad’ın batı kesiminde bulunan mezarlıktır.

¹⁸⁹ Kafesoğlu, *Sultan Melikşah*, s. 209; Melikşah, Hanefî öğrenciler için Medrese-i Celâlî (Medrese-i Melikşâhî, Nizâmiyye-i İsfahan) denilen büyük bir medrese yaptırdı ve öldüğünde cenazesi Bağdat’tan getirilerek buradaki türbesine defnedildi. Bkz: Osman Gazi Özgüdenli, “İsfahan”, *DİA*, C. 22, İstanbul, 2000, s. 499.

¹⁹⁰ Kafesoğlu, *Sultan Melikşah*, s. 210.

¹⁹¹ El-Hüseynî, *a.g.e.*, s. 49.

BÖLÜM 2: MELİKŞAH ÖNCESİ BÜYÜK SELÇUKLU DEVLETİ'NİN DIŞ POLİTİKASI VE MELİKŞAH DÖNEMİNE ETKİLERİ

2.2. MELİKŞAH ÖNCESİ BÜYÜK SELÇUKLU DEVLETİ'NİN DIŞ POLİTİKASI

2.2.1. Büyük Selçuklu Devleti'nin Doğu Politikası

Büyük Selçuklu Devleti'nin kuruluştan itibaren dış siyasette izlediği politika doğuda müdafaada bulunmak, batıda ise genişleme siyasetini takip etmek olmuştur. Coğrafi şartların da doğal sonucu olan bu durum gereğince Selçuklu sultanları daha çok devletin güvenliğini ihlal eden bir durum olduğunda doğuya yönelmişler, bu durum bir şekilde halledildikten sonra yönlerini batıya dönmüşlerdir.¹⁹²

Büyük Selçuklu Devleti'nin kurulduktan sonra eski Türk hâkimiyet telakkisi olan ikta sistemini devam ettirdiği görülmektedir. Zira Tuğrul Bey'e esas hükümdar olarak sultan unvanıyla Nişabur merkez olmak üzere Horasan'ın batısına doğru bütün yerler bırakılmıştı. Merv şehri merkez olmak üzere Horasan ve doğusu da kardeşi Çağrı Bey'e Melik unvanı ile verilmişti.¹⁹³ Böylelikle Dandanakan Savaşı'nı müteakip yapılan Merv Kurultayı'nda devletin tanzimi için kararlar alınmıştır.¹⁹⁴

Yeni kurulan Büyük Selçuklu Devleti'nin doğusundaki siyasi şartlar henüz tam olarak değişmemişti. Kuruluştan önce olduğu gibi Selçuklu-Hârezmşahlar ittifakına karşı, Gazneli-Şahmelik ittifakı da devam ediyordu. Şahmelik, Gaznelilerin telkini ile harekete geçmiştir. Şahmelik'in gayesi Selçukluları yıkmak olduğu için, Hârezmde meydana gelen hadiseler Horasan'da meydana gelen ve Gaznelilerin Selçuklular tarafından yenilmesi ile neticelenen hadisenin de devamı sayılabilir. Selçukluların bu başarısına karşılık Şahmelik, Hârezmşâh İsmail Handan'ı yenmiş ve Selçuklulara sığınmaya mecbur bırakmıştır. İki müttefik arasında kalan Selçukluların durumunun tehlikede olduğu görülmektedir. Bu durumu değerlendiren Selçuklular da ona göre hareket etme ihtiyacı duymuştur. Önce Hârezm üzerine yürüyen Çağrı Bey başarısız

¹⁹² Köymen, *Selçuklu Devri*, s. 221.

¹⁹³ Aynı eser; Akyol, *a.g.t.*, s.26.

¹⁹⁴ Köymen, *Selçuklu Devri*, s. 54.

olunca, ertesi yıl (1042) Tuğrul Bey ile birlikte tekrar gelerek Şahmelik'i yenmişler¹⁹⁵ ve memleketi terke mecbur bırakmışlardır.¹⁹⁶ Selçuklular Hârezm'i amansız düşmanlarından kurtararak burada güvenliği sağlamışlardır. Ancak Hârezm'i müttefikleri İsmail'e de vermemişler, bir vali tayin ederek Selçuklu ülkesine bağlamışlardır.¹⁹⁷

Çağrı Bey Hârezm seferinden sonra Gazne seferine çıkmıştır. Bu sefere çıkmasına rağmen yaşlılığı nedeni ile buradaki olaylarda başarı sağlayamamış ve henüz 14-15 yaşlarında olan oğlu Alp Arslan'ı Gazne seferinin başına geçirmiştir. Alp Arslan, Gaznelilere karşı başarı sağlayarak durumu babasına bildirmiştir. Bu haber ile iyileşen Çağrı Bey, oğlu ile birlikte Gaznelilerin elinde bulunan Tirmiz, Tohoristan ve Kubadiyan gibi yerleri alarak idaresini Alp Arslan'a bırakmıştır¹⁹⁸ Gazneliler ile yapılan savaşlarda iki taraf için de kesin bir sonuç alınamayınca nihayetinde bir antlaşma yapılmış (1059) ve Hindikuş dağları iki ülke arasında sınır kabul edilmiştir.¹⁹⁹

Diğer tarafta doğu siyasetinin önemli bir devleti olan Karahanlılar, Ceyhun Nehri'ni geçerek Selçuklu topraklarına saldırıda bulunmuştur. Bunun üzerine buraları idaresi altında bulunduran Alp Arslan tarafından mağlup edilen Karahanlılar ile Selçuklular arasında barış yapılmıştır (1047).²⁰⁰ Bu şekilde doğuda güvenliğin sağlanmasıyla birlikte Tuğrul Bey batıda seferlerine rahat devam etme imkânı bulmuştur.

Alp Arslan dönemine kadar Büyük Selçuklu Devleti'nin doğu politikasını Çağrı Bey ayrıca yürütürken, Alp Arslan'ın başa geçmesi ile birlikte doğu ve batı siyaseti tek kişide birleşmiştir. Alp Arslan daha babasının sağlığında iken doğu siyasetinde etkin rol oynamış, babası zamanında Karahanlı ve Gazneliler ile yapılan dostluk ilişkilerini yenilemiştir. Hatta Alp Arslan saltanatı döneminde doğu üzerine bir sefer yapmış, ikinci seferi sırasında vefat etmiştir. İlk seferi sırasında Aral Gölü'nün kuzey ve doğusuna kadar olan ülkeleri fethetmiştir. Alp Arslan'ın bu seferinin nedeni Kıpçakların Hazar denizinin doğusunda giderek güç kazanmaları ve ticaret yollarının güvenliğinin tesis edilmesi idi.²⁰¹

¹⁹⁵ İbrahim Kafesoğlu, *Harezmsahlr Devleti Tarihi*, 2. Baskı, Ankara: TTK Yayınları, 1984, s. 36.

¹⁹⁶ Köymen, *Selçuklu Devri*, s. 221; Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, s. 110.

¹⁹⁷ Köymen, *Selçuklu Devri*, s. 222.

¹⁹⁸ El-Hüseynî, *a.g.e.*, s. 18-19; Ahmed b. Mahmud, *Selçuknâme*, s. 60; Turan, *a.g.e.*, s. 110.

¹⁹⁹ Köymen, *Selçuklu Devri*, s. 222; Erdoğan Merçil, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, 4. Baskı, Ankara: TTK Yayınları, 2000, s. 48; Özgüdenli, *a.g.e.*, s. 125; Vasilij Vladimiroviç Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, Hakkı Dursun Yıldız (çev.), Ankara: TTK Yayınları, 1990, s. 324.

²⁰⁰ El-Hüseynî, *a.g.e.*, s. 19-20; Köymen, *Selçuklu Devri*, s. 222; Özgüdenli, *a.g.e.*, s. 125.

²⁰¹ Köymen, *Selçuklu Devri*, s. 222; Özgüdenli, *a.g.e.*, s. 145.

İkinci defa doğuya yönelmesinin nedeni ise oğlu Ayaz ile Karahanlı hükümdarı Şemsülmülk Nasr Han arasındaki anlaşmazlıktır.²⁰² Bu da gösteriyor ki Selçuklu Devleti'nin doğu politikası aynen devam etmiş, doğuda bir huzursuzluk olduğunda buraya yönelme ihtiyacı hissedilmiştir.

Alp Arslan sadece kendisi değil görevlendirdiği hanedan üyeleri ve komutanlar ile batıya seferler düzenlemiştir. Bu durum da asıl önemin batıya verildiğini göstermektedir. Alp Arslan döneminde doğuda devleti fazlaca meşgul eden hadiseler olmamıştı. Bu da batıya yönelmeyi kolaylaştıran bir neden olmuştur. Oysa Melikşah, daha saltanatının ilk başında doğuda vuku bulan hadiseler ile meşgul olmak zorunda kalmıştır.²⁰³

2.2.2. Büyük Selçuklu Devleti'nin Batı Politikası

Selçuklu Devleti'nin kurulmasından sonra Tuğrul Bey batıda fetih hareketlerine başlamıştır. Nişabur şehrinde tahta oturduktan sonra batı fetihlerini teşkilatlandırmıştır. Selçuklu Devleti'nin fetih planlarına göre batıda fethedilmesi düşünülen yerleri daha yakından yönetmek için başkenti Nişabur'dan Rey şehrine nakletti (1044). Tuğrul Bey batı bölgesinde bütün İran'ın fethinin tamamlanması için başlıca üç kişiyi görevlendirdi. Bunlar; üvey kardeşi İbrahim Yinal, Arslan Yabgu'nun oğlu Kutalmış ve Çağrı Bey'in oğlu Yakutî idi. Kısa sürede Batı İran'ı fetheden hanedan üyeleri Kafkasya ve Doğu Anadolu'da Hristiyan dünyası ile temasa geçtikleri gibi Bağdad civarına kadar ilerlediler.²⁰⁴ Diğer taraftan Tuğrul Bey fetih hareketlerine devam ederek mahalli devletleri Selçuklu Devleti'ne vasallık bağı ile bağlamış, itaat etmeyenlere de son vererek yerlerine başka atamalar yapmıştır.

Tuğrul Bey'in Rey'e yerleşmesi ve batı yönünde fetih hareketlerinin hızla genişlemesi Mısır'a kadar İslam dünyasında bazı yankılar uyandırmıştır. Batıda bulunan devletler küçük siyasi teşekküllere bölünmüş bulunuyordu. Bunların dışında iki büyük devlet vardı. Alp Arslan şehzadelik döneminde bu devletlerden Büveyhoğullarının yönetiminde bulunan İran'ın Fars eyaletinin büyük bir bölümünü almayı başarmıştı.

²⁰² Özgüdenli, *a.g.e.*, s. 159.

²⁰³ Köymen, *Selçuklu Devri*, s. 223.

²⁰⁴ Köymen, *Selçuklu Devri*, s. 232; Sevim ve Merçil, *a.g.e.*, s. 38-39.

Böylece Tuğrul Bey döneminde İran'daki Büveyhoğulları hâkimiyeti tamamen ortadan kaldırılmış ve tehlike olmaktan çıkarılmıştır.²⁰⁵

Batıdaki küçük devletler tasfiye edilip, bazıları vasal hale getirildikten sonra Selçuklular için mücadele edecek iki önemli devlet kalmıştır. Bunlar; Mısır'daki Şîî Fâtîmi Devleti ile Hristiyan Bizans İmparatorluğu idi. Bu şekilde aslında Selçuklu Devleti'nin batı siyaseti iki cephe olarak devam etmiştir. Özellikle şîî-sünnî mücadelesi ve Selçukluların sünnî Bağdad Abbâsî Halifeliğini müdafaa eden olarak ortaya çıkması dikkatlerin daha çok Fâtîmîler üzerine yoğunlaşmasını sağlamıştır. Aslında ilk seferlerin Bizans üzerine yapılmasına rağmen Bizans'ın görünüşü ve hala kudretli olduğunun düşünülmesi Selçukluların bu yönde çekimserliğinin olduğunu da göstermektedir.²⁰⁶ Bundan sonraki devirlerde dış politika devletlerle olan münasebetler üzerinden gideceğinden Selçuklu Devleti'nin dış politikasında önemli rol oynayan devletlere ve bu devletlerle olan münasebetlerine yer vermek uygun olacaktır.

2.2.3. Siyasi Evlilikler

Büyük Selçuklu Devleti'nde zaman zaman eski Türklerde ve diğer devletlerde olduğu gibi siyasi evlilikler görülmüştür. Yapılan bu siyasi evlilikler daha çok devletin doğru politikasına etki eden durumlar olmuştur.

Selçuklular ve Abbâsî Halifeliği arasında gelişen ilk siyasi mahiyetteki evlilik Çağrı Bey'in kızı ve aynı zamanda Tuğrul Bey'in yeğeni olan Hatice Arslan Hatun'un Abbâsî Halifesi el-Kâim Biemrillah ile olan evliliğidir. Bu evlilik 448/1056 yılında Bağdad'da yapılan görkenli bir düğün ile gerçekleşmiştir.²⁰⁷ Hatice Arslan Hatun Arslan Besasiri'nin Bağdad'daki faaliyetleri sırasında esir edilmiş ve daha sonra amcası Tuğrul Bey tarafından kurtarılarak Bağdad'a gönderilmek yerine Rey'e götürülmüştür. Daha sonraki gelişmelerde Hatice Arslan Hatun'un etkileri de olmuştur. Şöyle ki Tuğrul Bey'in halifenin kızı Seyyide Hatun ile olan evliliğinde Bağdad ve Rey arasında birçok gidiş gelişleri olmuştur.²⁰⁸

²⁰⁵ Sevim ve Merçil, *a.g.e.*, s. 39.

²⁰⁶ Köymen, *Selçuklu Devri*, s. 232.

²⁰⁷ Kitapçı, *Abbâsî Hilâfesinde Selçuklu Hatunları ve Türk Sultanları*, s. 19.

²⁰⁸ Kitapçı, *Abbâsî Hilâfesinde Selçuklu Hatunları ve Türk Sultanları*, s. 43-47.

Yapılan siyasi evlilikler içinde en önemli olanlardan biri Tuğrul Bey'in Abbâsî Halifesi Ka'im Bi-Emrillah'ın kızı ile evliliği olmuştur. Bu evlilikten yukarıda bahsetmiştik. Halife ilk başta bu evliliğe razı olmamış, ağır şartlar ileri sürmüştür. Tuğrul Bey halifeye bir mektup yazarak halifeyi zorlamış ve üstünlüğünü mektubun başında kullandığı "Büyük şahinşâh, Şarkın ve Garbın Sultanı ve İslamın Dirilticisi" sıfatını da ekleyerek belli etmiştir. Halife sonunda bu evliliği kabul etmek zorunda kalmıştır. Bağdad'da yapılan düğünün anısına bir madalya bastırılmıştır. Bu madalyanın üzerindeki sembol ve yazılar ise manidardır. Bu madalyanın bir yüzünde halifenin, diğer yüzünde sultanın isimleri yazılmıştır. Her iki tarafında ise Tuğrul Bey'in kabartma bir tasviri yer almıştır. Resmin üzerinde ise sultanın hâkimiyet sembolleri olan ok ve yay işaretleri yer almıştır.²⁰⁹ Madalyonun üzerinde Selçukluların hâkimiyet sembolü olan ok ve yayın yer alması aslında Tuğrul Bey'in siyasi iktidarın kimde olduğunu göstermek istemesi açısından da değerlendirilebilir.

Alp Arsan döneminde yapılan siyasi evliliklere baktığımızda karşımıza doğu politikasını ilgilendiren siyasi evlilikler çıkmaktadır. Daha önce Alp Arslan'ın oğlu Melikşah'ı Karahanlı İlig Han'ın oğlu İbrahim Tamgaç Han'ın kızı Terken Hatun ile evlendirmişti. Bu evlilik sırasında da diğer oğlu Arslan-şâh'ı Gazne hükümdarı Sultan İbrahim'in kızı ile evlendirmiştir. Aynı zamanda kızını da bu hükümdarın oğlu ile evlendirmiştir (1065).²¹⁰ Alp Arslan bu şekilde doğuda iki önemli devlet olan Karahanlı ve Gazneliler ile evlilik yoluyla akrabalık bağı kurmuştur. Alp Arslan, doğuyu barış yoluyla güvence altına alarak batıya yapacağı seferlere odaklanmıştır.

Bir diğer siyasi evlilik Karahanlı hükümdarı Yusuf Kadir Han'ın kızı Şah Hatun ile Çağrı Bey'in oğlu Alp Arslan'ın evliliğidir. Şah Hatun, Gazne hükümdarı Sultan Mesud'un eşidir. Şah Hatun, Dandanakan Savaşı sırasında Selçuklular tarafından esir olarak ele geçirilmiştir. Daha sonra Alp Arslan ile evlendirilmiştir. Evlilik tarihi tam olarak bilinmese de bu evlilik iki hanedan arasındaki ilk evliliktir. Bu evlilik siyasi çıkarlar doğrultusunda yapılmış, Batı Karahanlılar ve Selçuklular arasında akrabalık ilişkisi kurulmuştur. Selçuklular bu evlilik ile oluşan akrabalık bağının etkisi ile barışı

²⁰⁹ Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, s. 140 ve 142; Kitapçı, *Yeni İslâm Tarihi ve Türkler I*, s. 66-67; İbrahim Artuk, "Abbâsîler Devrinde Sikke", *Bellekten*, C. XXIV., S. 93., Ocak 1960, s. 36-37.

²¹⁰ Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, s. 158; Özgüdenli, *a.g.e.*, s. 143.

tesis etmeye çalışmış, Batı Karahanlıların Horasan'ı Selçukluların elinden almaya yönelik teşebbüslerinin önüne geçmeye çalışmıştır.²¹¹

Başka bir siyasi nitelikli evlilik de Sultan Alp Arslan'ın kızı Âişe Hatun'un Batı Karahanlı hükümdarı Şemsü'l-Mülk Nasr Han ile olan evliliğidir. Bu evlilik tarihi tam bilinmese de muhtemelen Nasr Han'ın saltanat döneminde yani 1068 yılından sonra olması muhtemeldir. Alp Arslan'ın bu evliliğe onay vererek aslında niyeti, batıya sefere giderken arkasında Horasan'a sahip olmak isteyen bir Karahanlı bırakmak istememesidir. Böylece Alp Arslan, doğuyu barış yoluyla güvence altına alarak batı siyasetinde daha rahat ilerlemek istemiştir.²¹²

Melikşah'ın kendi evliliği de başta olmak üzere Melikşah döneminde de siyasi amaçlı evlilikler yapılmıştır. Bu evlilikler genelde devletin doğu tarafındaki Karahanlı ve Gazneli devletleri ile olmuştur. Bunun dışında Abbasî halifeliği ile de evlilik yoluyla bağ kurulmuştur. Melikşah ile ilgili siyasi nitelikli evliliklere ilerde ayrı bir başlık altında yer verilmiştir.

2.2.4. Melikşah Öncesi Büyük Selçuklu Devleti'nin Sınırları

Büyük Selçuklu Devleti'nin sınırları iki açıdan değerlendirilebilir. Birinci olarak zaman içindeki değişimine bakmak gerekir. Bu da devletin kuruluş, gelişme ve yıkılması gibi durumlarla ilgilidir. Selçuklular, Gaznelilere karşı kazandıkları 1040 Dandanakan Savaşı sonrasında kurulmuş ve devlet 1157 yılında yıkılmıştır. Bu durum da devletin geçirdiği safhaları dikkate aldığımızda zaman içindeki sınırlarını; kuruluş, ilk imparatorluk devri, fetret devri, ikinci imparatorluk devri, bölünme devri şeklinde incelediğimizde karşımıza değişen sınırlar çıkacaktır.²¹³ Devletin sınırları zaman içerisinde değişiklik göstermiştir. Bu yüzden Melikşah öncesi dönemde Selçuklu sınırlarını çizerken ikinci olarak dönemselsel değişimlere de dikkat etmek gerekmektedir.

Dandanakan Savaşı'ndan sonra devlet resmen kurulmuştur. Toplanan kurultay ile eski geleneğe bağlı olarak ülke toprakları Selçuklu ailesinin üç lideri arasında taksim edilmiştir. Biz bu taksimden kuruluş sonrasında devletin sınırlarını hakkında da bilgi edinmekteyiz. Çağrı Bey'ye bırakılan Ceyhun Nehri ile Gazne şehri arasındaki Serahs ve

²¹¹ Akyol, *a.g.t.*, s. 67.

²¹² Akyol, *a.g.t.*, s. 68.

²¹³ Köymen, *Selçuklu Devri*, s. 1.

Belh şehirlerini de içine alan bölge, Musa Yabgu'ya verilen Herat merkez olmak üzere Bust ve Sîstan yöresi, Tuğrul Bey'e merkez olarak Nişabur ve devletin batı yönündeki bölümü ile Irak yöresi Selçuklu hâkimiyetinde bulunmaktadır. Bu yerlerin dışında hanedanın diğer üyelerine verilen Kûhistan, Kirman havalisi, Gurgan ve Damgan da Selçuklu sınırları içindedir. Selçuklu hanedan üyeleri yapılan taksimattan sonra kendi bölgelerinde hüküm sürmeye ve fetih hareketlerini de genişletmeye devam etmişlerdir. Bu fetihler neticesinde devletin sınırları başta İran olmak üzere Harezm, Toharistan, Gurgan, Umman, Irak, Suriye'nin kuzeyi ve Azerbaycan'ın güneyi olmak üzere İslam ülkelerinin çoğunu kapsamaktadır.²¹⁴ Tuğrul Bey vefat ettiğinde Büyük Selçuklu Devleti'nin sınırları Ceyhun Nehri'nden Fırat Nehri'ne kadar uzanmaktaydı.²¹⁵

Sultan Alp Arslan kısa süren saltanatı boyunca birçok fetihler gerçekleştirdi. Büyük Selçuklu Devleti'nin toprakları bu kısa zamanda ecdatlarının yaşadığı Sır-derya (Seyhun) boylarından Akdeniz kıyılarına kadar uzanmıştır. Alp Arslan Türkistan'ı, Hazar sahillerini, Kafkasları fethedip bu bölgelerde hüküm sürenleri ve Karahanlı hâkanlarını tabiiyetine aldıktan sonra Fâtımilere ve Bizans'a karşı seferler düzenlemiştir.²¹⁶ Sultan Alp Arslan, Kafkaslarda yaptığı seferlerle Tiflis, Ani, Kars gibi önemli stratejik mevkiileri ele geçirmiştir.²¹⁷ Alp Arslan, Gürcistan hisarlarının bir kısmını fethetmiş ve buradaki beyleri haraca bağlamıştır. Diğer taraftan Aras Nehri'ni geçerek buradaki vilayetleri de kendine bağlamıştır. Anadolu'da Erciş, Malazgirt gibi yerleri almıştır.²¹⁸ Van Gölü'nün kuzeyinden geçerek buradaki yerleri de ele geçirmiştir.²¹⁹ Başka bir kaynakta da Alp Arslan öldüğünde mevcut sınırların Irak, Horasan ve Azerbaycan'ın tamamını kapsadığı ifade edilmektedir.²²⁰

Büyük Selçuklu Devleti'nin en geniş topraklara sahip olduğu zamandaki sınırlarına baktığımızda, doğuda Orta Asya (Balkaş Gölü, Isık Gölü ve Tarım Havzası) dan batıda Ege ve Akdeniz sahillerine kadar, kuzeyde Aral Gölü ve Hazar Denizi,

²¹⁴ Pehlivanlı, *a.g.e.*, s. 12.

²¹⁵ Pehlivanlı, *a.g.e.*, s. 15.

²¹⁶ Osman Turan, *Türk Cihân Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, 27. Basım, İstanbul: Ötüken Yayınları, 2018, s. 206.

²¹⁷ Bedirhan, *a.g.e.*, s. 119.

²¹⁸ Ahmed b. Mahmud, *Selçukname*, s. 77 ve 90.

²¹⁹ Mükrimin Halil Yınanç, "Alp Arslan", *İA*, C. 1, İstanbul: MEB Yayınları, 1978, s. 385; Bedirhan, *a.g.e.*, s. 139.

²²⁰ Reşîdü'd-Dîn Fazlullah, *a.g.e.*, s. 125.

Kafkasya ve Karadeniz'e, güneyde Arabistan yarımadası dahil Umman denizine kadar uzanmaktaydı. Bu sınırlar içinde eski birçok medeniyet havzaları bulunmaktadır. Ayrıca günümüzde bu saha içerisinde birçok devlet bulunmakta, toplamda yirmi beş siyasi teşekkül ve 10 milyon km² gibi bir alanı kaplamaktadır. Bu ülkeler: Türkiye, Suriye, Irak, Ürdün, Lübnan, Suudî Arabistan, İsrail, Yemen, Umman, Korsan Sahili, Katar, Kuveyt, Bahreyn, Aden, İran, Afganistan, Batı Pakistan, Azerbaycan, Gürcistan, Ermenistan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan, Tacikistan'dır.²²¹

2.3. BÜYÜK SELÇUKLU DEVLETİ DIŞ POLİTİKASINA ETKİ EDEN DEVLETLER

2.3.1. Karahanlılar

Mâverâünnehir bölgesinde kurulan bir Türk devletidir. Karahanlı Devleti 1042 yılında Doğu ve Batı olarak ikiye bölünmüştür.²²² Mâverâünnehir bölgesinde Sâmâniler ile mücadele halinde bulunan Karahanlılar, devletlerini bu yönde genişletmişlerdir. Cend bölgesinde bulunan Selçukluların durumu da Karahanlıların inkişafı ile güç duruma düşmüştü. Sâmâniler, Karahanlılar karşısında aciz kalınca Selçuk Bey'in yardımına başvurmuşlar, o da oğlu Arslan kumandasında bir kuvvet göndermiştir. Bu yardım ile rahatlayan Sâmâniler, Selçuklulara bir yer verme teklifinde bulunmuş ve zaten yeni bir yurt arayışında olan Selçuklular bu teklifi kabul etmiştir. Böylece Selçuk oğulları babalarının ölümünü takiben Semerkand ve Buhârâ arasında bulunan yeni yerlerine göç etmişlerdir.²²³ Sâmâniler Devleti Selçukluların yardımına birkaç kez başvurmuş olsalar da nihayetinde toprakları Karahanlı ve Gazneli devletleri arasında paylaşılmıştır.²²⁴

Selçuklu Devleti'nin en başından beri muhatap olduğu Karahanlılar her dönemde devletin doğu siyasetinde önemli bir yer teşkil etmiştir. Alp Arslan ve Melikşah döneminde de Karahanlılar ile ilişkiler devam etmiş, bazen seferler bazen de evlilik²²⁵ yoluyla bir şekilde bu devlet Selçukluların siyasetinde yer almıştır.

²²¹ Köymen, *Selçuklu Devri*, s. 1-2.

²²² Sevim ve Merçil, *a.g.e.*, s. 2.

²²³ Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, s. 73.

²²⁴ Sevim ve Merçil, *a.g.e.*, s. 3.

²²⁵ Karahanlılar ve Selçuklular arasında farklı dönemlerde siyasi amaçlı birçok evlilik yapılmıştır. Bu evliliklerden en önemlisi hiç şüphesiz Melikşah ile Karahanlı prensi Terken Hatun'un evliliğidir. İki hanedan arasında yapılan diğer siyasi amaçlı evlilikler için bkz: Akyol, *a.g.t.*, s. 66-69.

Karahanlılar, İslamiyeti kabul eden ilk Türk devleti olmaları nedeniyle İslamı yaymak için mücadele vermişlerdir. Aynı zamanda önceki Türk geleneklerini islami unsurlara adapte ederek Türk-İslam kültür ve medeniyetinin ortaya çıkmasını sağlamışlardır. Selçuklu Devleti'nin yeni kurulduğu dönemde doğu sınırlarında bir Türk İslam devleti olan Karahanlıların bulunması Selçukluları bu yönde batı siyasetinden farklı bir uygulamaya sevk etmiştir. Selçuklular, Karahanlılar ile savaşmak yerine öncelikli olarak barış siyaseti takip etmeyi ve devletin doğu sınırını güvende tutmayı ön plana almışlardır.

2.3.2. Gazneliler

Gazneliler, Sâmâni Devleti'nin dağılma döneminde ortaya çıkmış bir Türk devletidir. Başlangıçta Sâmânilere bağlı bir vali olan Sebüktekin zamanla Gazne Devleti'nin temellerini kuvvetlendirmiştir. Gazneliler, Sultan Mahmud döneminde bağımsız bir duruma gelerek, Abbâsî Halifeliği tarafından da tanınmışlardır. Sultan Mahmud, saltanatının son dönemlerinde Selçukluların Mâverâünnehir'den Horasan'a geçmelerine izin vermiş, ancak bu durum ilerde Selçukluların Gazne topraklarında Gaznelilere karşı kazandıkları zaferle devlet kurmalarıyla neticelenmiştir.²²⁶ Selçuklular, Gaznelilere karşı kazandıkları Nesa, Serahs ve Dandanakan zaferleriyle devletlerini kurarak Horasan'da Gazneli hâkimiyetine son vermişlerdir.²²⁷ Gazneliler ile Selçukluların mücadelesi Tuğrul Bey, Alp Arslan ve Melikşah döneminde de devam etmiştir. Gazneliler bazen Selçuklu tahtındaki değişiklikleri fırsat bilerek bazen de Selçuklu sultanlarının batı seferlerinde olmalarını kullanarak Selçuklu sınırlarında harekâta bulunmuşlardır.

Gazneliler, Türk-İslam tarihinde Hindistan fetihlerini başlatması ve buralarda İslamiyetin yayılmasını sağlaması açısından dönemin önemli bir devletidir. Selçukluların istiklal kazanmaları Gazneliler ile yaptıkları savaşlar neticesinde olmuştur. Buna rağmen Selçuklular, Gazneliler ile zaman zaman siyasi evlilikler yaparak barışçı bir yol izlemiş ve doğuda kendini güvence altına almaya çalışmıştır.

²²⁶ Sevim ve Merçil, *a.g.e.*, s. 4.

²²⁷ Sevim ve Merçil, *a.g.e.*, s. 29-31.

2.3.3. Fâtımîler

Fâtımîler, kendilerini köken olarak Hz. Peygamberin kızı Fâtıma'ya dayandırmaktadır. Fâtımî Devleti'nin dayandığı siyasî fikrin esası İsmailiye mezhebidir.²²⁸ Kuzey Afrika'da (Libya) 910 yılında kurulan bir devlettir. 969 yılında ise Mısır'a hâkim olmuştur.²²⁹ Bizans Devleti ile mücadele halinde bulunmuşlardır. Fakat Selçukluların Suriye, Filistin taraflarında faaliyet göstermesi üzerine Bizans ile Selçuklular aleyhine yakın ilişkiler kurmayı tercih etmiştir.²³⁰ Diğer taraftan Selçuklular ile Fâtımîleri asıl karşı karşıya getiren olaylar Abbâsî Halifeliği ile ilgilidir. Zira Abbâsî halifesi Kâim-Biemrillâh, Besâsirî Olayı'nda Fâtımî baskısına da maruz kalınca Tuğrul Bey'den yardım istemiştir. Tuğrul Bey'in bir ara kardeşi İbrahim Yınal'ın isyanı ile Bağdad'dan ayrılmasını fırsat bilen Besâsirî, Mısır Fâtımî Devleti adına Bağdad'ı işgal etmiş ve Bağdad kısa süreliğine de olsa Fâtımîler hâkimiyetine girmiştir. Tuğrul Bey Bağdad'a tekrar döndükten sonra meseleyi halletmiş ve Abbâsî halifesini yeniden tahtına oturtmuştur. Bundan sonra Selçuklu hâkimiyeti Suriye topraklarına kadar uzanırken, Haleb hâkimi, Mısır adına okunan hutbeyi Abbâsî halifesi ile Selçuklu sultanı Tuğrul Bey adına okutmaya başlamıştır. Sonraki sürece baktığımızda Selçuklu ve Fâtımî mücadelesi yine devam etmiştir. Suriye civarında bulunan küçük devletler zaman zaman Selçuklu ya da Fâtımî hâkimiyetini kabul ederek şartlara göre varlıklarını sürdürmeye çalışmışlardır.²³¹

Alp Arslan döneminde Bizans ile mücadelenin ön plana çıkması Mısır meselesinin komutanlar nezdinde yürütülmesine neden olmuştur. Suriye'deki vazifeyi daha sonra Atsız Bey almıştır. Atsız Bey başlangıçta Mısır'da ciddi başarılar sağlamış, hatta Fâtımîleri de zor durumda bırakmıştır. Daha sonra Atsız Bey'in yenilmesiyle bölgede şikâyetlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bölgedeki mahalli idareciler Melikşah'tan Suriye'nin Arap bir hükümdara verilmesini istediler. Melikşah bu isteği kabul etmeyerek Suriye'ye kardeşi Tutuş'u görevlendirmiştir. Melikşah'ın amacı burada da Anadolu'da olduğu gibi kendisine birinci dereceden bağlı bir devlet oluşturmaktır. Bu siyasetle

²²⁸ Aydın Çelik, "Fâtımîler Devletinin Kuruluşu", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 15, S. 2, (Temmuz 2005), s. 442.

²²⁹ Eymen Fuad Seyyid, "Fâtımîler", *DİA*, C. 12, İstanbul, 1995, s. 228-237.

²³⁰ Sevim ve Merçil, *a.g.e.*, s. 6.

²³¹ Köymen, *Selçuklu*, s. 233-237.

birlikte Suriye’de Suriye Selçuklu Devleti kurularak yeni bir dönem başlamış oldu. Artık Mısır ile mücadele bu yeni kurulan vasal devlete bırakılmıştır.²³²

İslam dünyasında önem arz eden halifelik kurumunu temsil edenlerden biri olan Fatımîler, Şîf ekolü benimsemiştir. Halifelik kurumunun Müslümanlar üzerindeki etkisi siyasette de kendini göstermiş, hâkimiyet sembolü olan hutbe okutma olayı Selçuklular ve Fâtımîleri karşı karşıya getirmiştir. Özellikle Suriye bölgesine hâkim olma mücadelesinde Selçuklular ile mücadele etmiştir. Bölgede bulunan devletler güç dengesinin değişmesi durumuna göre hutbeyi bazen Şîf Fâtımî halifesi adına okuturken bazen de Selçukluların koruyuculuğunu üstlendiği Abbâsî halifesi adına okutmuşlardır.

2.3.4. Abbâsîler

Abbâsîler, Emevilere son vererek 750 yılında kurulmuştur. Adını Hz. Peygamberin amcası Abbas b. Abdulmüttalib’den almaktadır. Hilafet merkezi Bağdad olmuştur. Büveyhoğulları ve Fâtımîler tarafından baskı altında tutulan Abbâsîler, Selçuklular döneminde baskıdan kurtarılmıştır.²³³ Selçukluların tarih sahnesine çıktığı on birinci yüzyılın ilk yarısında (1040) Abbâsî Halifeliği pek de güçlü sayılmazdı. Abbâsîler, bu dönemde ortaya çıkan devlet ve emirliklerin meşruiyetini tasdik etmekle varlığını göstermiştir.²³⁴ Abbâsî Halifeliği ile ilk temaslar daha Selçukluların kuruluş aşamasında başlamıştır. Selçuklu hükümdarları Abbâsî halifesinin menşurunu almak için zaman zaman başvuruda bulunmuşlardır. Abbâsî Halifeliği Selçuklu münasebetinin Abbâsîler tarafından Selçuklulara elçi olarak gönderilen Mâverdî’nin Tuğrul Bey ile görüşmesiyle başladığı söylenebilir.²³⁵ Abbâsîler, Büveyhoğullarına karşı bir güç olarak gördükleri Selçuklu Devleti’nin yardımına da başvurmuşlardır.²³⁶ Aslen Büveyhoğullarına bağlı bir komutanken Bağdad ve civarında faaliyet göstermeye başlayan Besâsîrî, sonrasında Fâtımî desteğini de almış ve Abbâsî hilafetine zor zamanlar yaşatmıştır. Abbâsîler bu durumdan kurtulmak için Tuğrul Bey’den yardım isteyerek Tuğrul Bey’i Bağdad’da davet etmiştir.²³⁷ Bu durum da Abbâsî halifesinin Tuğrul Bey’i bir güç olarak tanıdığını

²³² Köymen, *Selçuklu Devri*, s. 237.

²³³ Hakkı Dursun Yıldız, “Abbâsîler”, *DİA*, C.1, İstanbul, 1988, s. 31. ; Sevim ve Merçil, *a.g.e.*, s. 5-6.

²³⁴ Şemseddin Günaltay, “Selçuklular’ın Horasan’a İndikleri Zaman İslam Dünyasının Siyasal, Sosyal, Ekonomik ve Dini Durumu”, *Bellekten*, C. VII., S. 25, II. Kanun 1945, s. 62-63.

²³⁵ İbnü’l-Cevzî, *a.g.e.*, s. 9.

²³⁶ Köymen, *Selçuklu Devri*, s. 168.

²³⁷ Sibt İbnü’l-Cevzî, *a.g.e.*, s. 63; Kazvinî, *a.g.e.*, s. 344; Köymen, *Selçuklu Devri*, s. 172.

göstermiştir. Sünnî İslam dünyasının lideri olan Abbâsî halifesinin Selçuklu yardımına başvurması Selçuklular için de önemli bir gelişme olmuş, bu durum siyasi itibar kazanma için de bir fırsata dönüşmüştür.

Abbâsî Halifeliği ile Selçuklu ilişkileri diğer taraftan yapılan karşılıklı evliliklerle de devam etmiştir. İlk olarak Çağrı Bey'in kızı Hatice Arslan Hâtun ile Abbâsî halifesinin evliliği gelmektedir. Bunun dışında Selçuklular da Abbâsî halifesinin kızını siyasi evlilik yoluyla almışlardır.²³⁸ Abbâsîler ile Selçukluların ilişkilerinin durumuna baktığımızda karşılıklı menfaate dayalı bir sistem söz konusudur. Abbâsîler varlıklarını devam ettirmek için zaman zaman özellikle Şîî baskısına karşı Selçuklu yardımına başvurmaktadır. Öte yandan ise Abbâsî halifesi, aslında Tuğrul Bey'den itibaren kaybettiği siyasi otoritesini fırsat buldukça kazanmaya çalışmaktan da geri durmamaktadır. Selçuklular açısından baktığımızda ise Sünnî bir otorite olarak tanıdıkları Abbâsîlerin varlığını İslam dünyasındaki liderlikleri için bir dayanak olarak da görmektedirler. Abbâsîler ile Selçuklu Devleti'nin ilişkileri Melikşah döneminde de devam etmiştir. Melikşah'ın son Bağdad ziyaretinden sonra ölümü onun Abbâsî halifeliği ile olan planlarının gerçekleşmesini hatta Abbâsî Halifeliğinin ortadan kaldırılmasını engellemiştir.

2.3.5. Kirman Selçukluları

Kirman Selçukluları Büyük Selçuklu Devleti'ne bağlı olarak kurulan vasal bir devlettir. Dandanakan Savaşı'ndan sonra toplanan kurultayda eski Türk geleneğine bağlı olarak ülke hanedan üyeleri arasında paylaştırılmış ve Tabes vilayeti ve Kirman bölgesi Çağrı Bey'in oğlu Kavurd'a verilmiştir. Kavurd, hâkim olduğu bölgeyi Büveyhoğulları ile mücadele ederek Kuzey Kirman bölgesini de ele geçirerek genişletmiştir. Böylece Büyük Selçuklu Devleti'ne bağlı Kirman Selçuklu Devleti kurulmuştur.²³⁹ Kavurd Bey, Selçuklulara bağlı bir devlet olarak devam ederken Tuğrul Bey'in ölümü ile taht mücadelesinde bulunmuştur. Alp Arslan'ın tahta geçmesiyle Kavurd Bey bu iddiasından vazgeçmiştir. Buna rağmen Melikşah döneminde de Kavurd taht için isyanda bulunmuştur.²⁴⁰ Büyük Selçuklu Devleti ile ilişkileri genelde taht mücadelelerine dâhil olma şeklinde gelişmiştir. Bu durum dış politikanın gidişine de zaman zaman etki

²³⁸ Köymen, *Selçuklu Devri*, s. 190.

²³⁹ Pehlivanlı, *a.g.e.*, s. 29.

²⁴⁰ Pehlivanlı, *a.g.e.*, s. 30.

etmiştir. Kirman Selçukluları varlıklarını Büyük Selçuklu Devleti'ne bağlı olarak devam ettirmiştir.

2.3.6. Bizans ile İlişkiler

Büyük Selçuklu Devleti'nin fetih politikasında Anadolu'nun fethi önemli bir yer teşkil etmiştir. Bu fetih hareketlerinde karşılına çıkan devlet Bizans olmuştur. Anadolu'nun fethi uzun zaman alan ve çeşitli safhalar arz eden bir durumdur. Anadolu'nun fethi Oğuz Türkmen akınları ile başlamış, düzenli orduların yaptığı fetihlerle devam etmiştir.²⁴¹ Devletin fetih politikasına uygun olarak batının fethini üzerine almış olan Tuğrul Bey, fetih planına göre ilk baştan itibaren emrinde bulunan hanedan üyelerini bölgenin fethine memur etmiştir. İbrahim Yınal, Kutalmış gibi kişiler Anadolu seferlerine katılmışlardır. Tuğrul Bey bizzat kendisi de Anadolu'ya akınlarda bulunmuştur.²⁴² Bizans, Doğu Anadolu'daki Ermeni prensliklerini kendisine bağladığı için Selçuklular kademeli bir mukavemet ile uğraşmayıp direk Bizans ile muhatap olmuşlardır.²⁴³

Tuğrul Bey döneminde Anadolu'ya yapılan akınlara baktığımızda Sivas ve Malatya'nın doğusunda bulunan bütün yerler Selçuklu akınlarına maruz kalmıştır.²⁴⁴ İstilaların amacına baktığımızda maksat ganimet elde etmektir. Yapılan bu akınlar aslında ilerde yapılacak olan fetihlere zemin hazırlamıştır. Çünkü bu saldırılar sırasında Bizans'ın ciddi bir mukavemeti ile karşılaşılmamıştır.²⁴⁵

Alp Arslan tahta geçtikten sonra kendisi Gürcistan taraflarına sefere çıkarken oğlu Melikşah'ı da Nizâmülmülk ile birlikte Bizans hudud kalesine doğru göndermiştir. Daha sonra Gürcistan taraflarından dönerek iki kol tekrar birleşmiştir. Burada Kars, Ani gibi önemli yerleri fethetmiştir.²⁴⁶ Alp Arslan, Bizans ile mücadele ve Anadolu'ya akınlar için çeşitli komutanlarını görevlendirmiştir. En nihayetinde Bizans ile yapılan Malazgirt Savaşı'nın kazanılması ile Anadolu'nun kapıları Türklere açılmış ve artık Anadolu'da yurt tutma süreci başlamıştır. Artık Bizans üzerine yapılacak olan akınlarda Anadolu'da

²⁴¹ Köymen, *Selçuklu Devri*, s. 239.

²⁴² Reşîdü'd-Dîn Fazlullah , a.g.e., 95-96; Pehlivanlı, *a.g.e.*, s. 14.

²⁴³ Köymen, *Selçuklu Devri*, s. 243; Bedirhan, *a.g.e.*, 95-96.

²⁴⁴ Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam medeniyeti*, s. 119-120; Kafesoğlu, *Selçuklu Tarihi*, s. 35.

²⁴⁵ Köymen, *Selçuklu Devri*, s. 255; Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam medeniyeti*, s. 122-123.

²⁴⁶ El-Hüseynî, a.g.e., s. 3-32; Köymen, *Selçuklu Devri*, s. 256; Bedirhan, *a.g.e.*, s. 119-132; Pehlivanlı, *a.g.e.*, s. 16.

bir üs kurulmuş ve yapılan seferler ganimet elde etmeden öteye geçerek yurt edinme düşüncesine dönüşmeye başlamıştır. Malazgirt'ten önce başlayan akınlar, Malazgirt Zaferi ile daha ileri istikamete taşınan fetihlere dönüşmüştür.²⁴⁷

Bizans İmparatorluğu Selçuklu Devleti'nin batı hududunda bulunmaktaydı. Türk İslam devletlerindeki fetih politikası Selçukluları daima batı yönüne sevk etmiş, bu yüzden de Bizans ile her dönem Selçuklular karşı karşıya gelmiştir. Bizans İmparatorluğu'nun Anadolu'ya hâkim olması ve doğudaki bölgelere hükmetmesi gaza ve cihat anlayışı ile hareket eden Selçukluları Bizans ile temasa mecbur kılmıştır. Aynı zamanda göçebe Oğuzlara yer bulma meselesi de Selçukluların batı yönünde Bizans topraklarına doğru hareket etmesinin başka bir nedeni olmuştur.

2.3.7. Şirvanşahlar Devleti

Azerbaycan ve özellikle Arran (Şirvan) bölgesinde kurulan Arap kökenli bir devlettir.²⁴⁸ Şirvanşahlar ile Selçuklular arasındaki ilişkiler tam olarak bilinmese de Melikşah döneminde Şirvan sahibi "el-Mâlik Sahib-i Şirvan" Fariburz'un adı geçmektedir. Melikşah'ın Arran'da bulunduğu sıralarda Fariburz Melikşah'a bir süre mukavemet etmiş daha sonra itaat arz ederek 70.000 dinar vergi ödemeyi taahhüt etmiştir. Bu vergi miktarı daha sonra 40.000 dinara düşürülmüştür.²⁴⁹ Şirvanşahların Kafkaslardaki hâkimiyeti 16. yüzyıla kadar devam etmiştir.²⁵⁰ Melikşah, Kafkaslar tarafına yaptığı seferlerde Şirvanşahlar ile muhatap olmuştur. Bu Arap kökenli devletin Selçuklulara vasal olarak bağlanmasıyla Selçuklu hâkimiyeti genişlemiş ve bu bölgede yapılan seferler için önemli bir hareket noktası olmuştur.

²⁴⁷ El-Hüseynî, a.g.e., s. 33-36; Köymen, *Selçuklu Devri*, s. 280.

²⁴⁸ Bedirhan, a.g.e., s. 43.

²⁴⁹ W. Barthold, "Şirvânşah", *İA*, C. 11, İstanbul: MEB Yayınları, 1979, s.573.

²⁵⁰ Bedirhan, a.g.e., s. 45.

BÖLÜM 3: MELİKŞAH DÖNEMİ BÜYÜK SELÇUKLU DEVLETİ DIŞ POLİTİKASI

3.1. TÜRKLERDE CİHAN HÂKİMİYETİ MEFKÛRESİ VE MELİKŞAH DÖNEMİ DIŞ POLİTİKASINA YANSIMALARI

3.1.1. Kut Anlayışı

Devlet, emretme hak ve yetkisine sahip ve bu yetkiyi icra etme kudretine muktedir olan yüksek bir sosyal düzendir. Bununla birlikte emreden tarafın bu yetkisinin itaat edenler tarafından meşru olarak tanınması gerekir. Aksi durumda devlet nizamı değil zorbalık meydana gelir.²⁵¹ Eski Türklerde hükümdarlık telakkisi karizmatik olarak kabul edilirdi ve hükme yetkisinin Tanrı tarafından bağışlandığına inanılırdı.²⁵² Bu durum eski Türk devlet hükümdar unvanlarında da kendini göstermiştir. Asya Hun imparatorunun unvanı; Gök Tanrı'nın güneşi, ayın tahta çıkardığı Tanrı kutu "Tanhu" idi. Avrupa Hun İmparatoru Attila'nın "Tanrı'nın Kılıcı" olarak nitelendirilmesi aynı düşüncenin yani hâkimiyet kaynağının ilahi menşei olduğunu gösterir.²⁵³ Eski Türkler bir Allah'a ve onun cihan hâkimiyetini kendilerine verdiğine dair derin bir düşünceye sahipti. Bilge Kağan: "Tanrı irade ettiği için tahta oturdum; dört bir yandaki milletleri nizama soktum." derken hâkimiyetin ilahi kaynağını ortaya koymaktadır.²⁵⁴ Buna benzer ifade ve unvanlar diğer Türk devletlerinde de görülmektedir.

Kut sözünün anlamına baktığımızda; mutluluk, devlet, ikbal, sürekli esenlik ve gönenç gibi anlamlara gelmektedir.²⁵⁵ Yukarıda izah edilen ifadelere bakıldığında Türklerde hâkimiyet kaynağı Tanrı, siyasi iktidar kavramı da "Kut" olarak izah ediliyordu. Kut'un siyasi mahiyeti ünlü siyaset kitabı "Kutatgu Bilig"de açıklanmıştır. Buna göre, "Kutun tabiatı hizmet, şiarı adalettir. Fazilet ve kısmet kuttan doğar. Beyliğe (hükümdarlığa) yol ondan geçer. Her şey kutun eli altındadır, bütün istekler onun vasıtası ile gerçekleşir. Tanrısaldır. Dünyada tam bir iktidar kuşağı bağladı, kurt ile kuzu bir arada yaşadı. Bey, bu makama sen kendi gücün ve isteğin ile gelmedin, onu sana Tanrı verdi.

²⁵¹ İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, 16. Basım, İstanbul: Ötüken Yayınları, 1997, s. 248.

²⁵² Aynı yer. Kut kanla geçmesine rağmen buna sahip olabilmek için bazı özellikleri de taşımak gerekmektedir. Bunlar dört temele oturtulmuştur: edep, fazilet, bilgi, akıl ve anlayış. Kaşgarlı Mahmud da kut sözcüğüne devlet anlamını vermiştir. Bkz: Yurdusevdi, *a.g.t.*, s. 8-9.

²⁵³ Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, s.148-149.

²⁵⁴ Turan, *Türk Cihân Hâkimiyeti Mefkûresi*, s. 115.

²⁵⁵ Yaşar Çağbayır (hızl.), *Kutatgu Bilig*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2005, s. XVII.

Hükümdarlar iktidarı Tanrı'dan alırlar.”²⁵⁶ Bu ifadelerden anlaşılıyor ki kut Tanrı'dan gelir ve Kut'tan vazgeçen aslında devletten ve siyasi istiklalden vazgeçer.

Türklerin cihan hâkimiyeti davası Asya Hunları'na kadar dayanır. Özellikle Hun hükümdarı Mete ile başlamaktadır. Mete Han mektuplarının başında “Tanrı'nın tahta çıkardığı Hun milletinin büyük Tan-yu veya Şan-yu”su ibaresini kullanırdı ki bu da hâkimiyetin ilahi menşei olduğunu göstermektedir.²⁵⁷

Türk devletlerinin çok mühim bir hususiyeti olan toplayıcı ve birleştirici vasfı kut anlayışının yanında devleti idare etme şekillerinde de ortaya çıkar. Bu nokta cihan hâkimiyetine uzanan Türk fütihat felsefesinin kaynaklarından biri olmuştur. Cihan hâkimiyeti düşüncesinde güdülen gaye de yeryüzünde huzur ve sükûnu sağlamaktır. 'Türk Devleti' anlamındaki "il" deyiminin aynı zamanda barış manasını ifade etmesi bunu gösterir. Ayrıca, maksadın insanlar arasında barışı kurmak ve sürdürmek olduğuna dair bilgiler de mevcuttur.²⁵⁸ Türkler Tanrı'dan aldığı güçle (Kut) dünyayı yönetir, barış ve adaleti sağlar, milleti derleyip toplarlardı. Bu inanış İslamiyet'in kabul edilmesiyle de bazı değişiklikler olmakla birlikte devam etmiştir.

Türk hanedanlarına mensup bulunan hakan, sultan, şehzade ve beylerin kutsal menşeleri ve Oğuz Han nesline dayanmaları nedeniyle ölüm cezalarında kanları akıtılmıyordu. Nitekim İslamiyet öncesinde olduğu gibi, Selçuklular ve Osmanlılarda da isyan eden hanedan mensubunun ölüm cezası kan akıtmamak maksadıyla yayın kirişi ile boğdurmak suretiyle infaz ediliyordu.²⁵⁹ Sultan Melikşah tahta geçtiği sıralarda isyan eden amcası Kavurd Bey'i yayının kirişi ile boğdurarak öldürtmüştü.

3.1.2. Kızılma

Kızılma ifadesi çok eskiden beri Türk tarihi içerisinde yer alan bir kavramdır.²⁶⁰ Kızılma sabit bir şey veya sabit bir yer değildir. Her dönem kendi kültürüne, gücüne

²⁵⁶ Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, s.250.

²⁵⁷ Turan, *Türk Cihân Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, s. 105.

²⁵⁸ Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, s.253.

²⁵⁹ Turan, *Türk Cihân Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, s. 120.

²⁶⁰ Kızılma; mutlak dünya hâkimiyetinin sembolüdür, Tanrı'nın Hakan'ı göndereceği yerdir, Türkün gerçekleştirmek istediği ülküsüdür, İlahi ve sırlı bir bilgidir, milli asabiyet milli ahlakıdır, İstanbul'un sembolüdür, Türk ordusunun manevi hedefidir, Türk'ün yüreğindeki coğrafyanın merkez yerleşim bölgesidir. Kızılma'nın ne oldu hakkında farklı ifadeler için bkz: Necati Gültepe, *Kızılma'nın İzinde*, İstanbul: Milenyum Yayınları, 2007, s.21.

göre onu isimlendirmiş ve somut hale getirmiştir. Böylece Kızılelma bilinen ve varılması amaçlanan bir hedefe dönüşür. Kızılelma'ya ulaşılmaz, o daha ileriye belirli başka bir yere gider.²⁶¹ Aslında bu durum Türklerin fetih politikasına da uygun düşmektedir. Kızılelma ülküsü durağanlığı engelleyen, sürekli dinamik olmayı ve yeni fetihleri teşvik eden bir kavram olarak kendini göstermiştir.

Kızılelma ülküsü Türklerde yükselme dönemlerinde kendini cihan hâkimiyeti düşüncesi olarak göstermiştir. Hunlardan itibaren bir dünya imparatorluğu olma ve yeryüzüne hükmetme düşüncesi vardır. Türk hükümdarları, “Güneş bayrağımız, gökyüzü çadırımız.” diyerek cihan hâkimiyeti düşüncesini Kızılelma ülküsüyle ortaya koymuşlardır. Güçlü bir fetih duygusu olarak ortaya çıkan Kızılelma, Türk boylarının sürekli batıya doğru hareket etmelerini sağlamıştır.²⁶² Özellikle İstanbul Kızılelma olarak ifade edilmiştir.²⁶³ Bu durum Oğuzlar, Selçuklular ve Osmanlılar için de aynı anlamı ifade etmektedir.²⁶⁴

Oğuzlardan itibaren Türk cihan hâkimiyeti düşüncesi şeklinde kendini göstermiş olan Kızılelma ülküsü Türklerin İslamiyet’i kabul etmesiyle i’la-yı kelimetullah halini almıştır. Önce Selçukluların daha sonra da Osmanlıların tevarüs ettiği İslam kültür ve medeniyetini içselleştirerek İslam dünyasının belirleyicisi olmalarında önemli etkenlerden biri de ideal ve fedakârlık demek olan Kızılelma ülküsünün yerini alan i’la-yı kelimetullahıdır.²⁶⁵ Selçuklulardan itibaren bu ülkü cihan hâkimiyeti ve i’la-yı kelimetullah ifadeleri içinde kendini bulurken, özellikle Anadolu’nun Türkleşmesi sürecinde de önemli katkılar sağlamıştır.

²⁶¹ Nevzat Kösoğlu, “Kızılelma”, *Türkler*, C. II, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2014, s.857.

²⁶² Kösoğlu, Kızılelma, s. 857.

²⁶³ Kızılelma'nın İstanbul olduğu ile ilgili görüşler ve hikâyeler de vardır. Bizans döneminde Ayasofya'nın önünde dikili bir sütun üstünde at üzerindeki Justinianos heykelinin elinde altından bir küre bulunmakta idi. Bütün dünyayı hâkimiyeti altında tuttuğuna inanılan imparatorun elindeki kürenin (kızılelma) yere düşmesi, Bizans da dâhil olmak üzere birçok ülkenin Türkler tarafından fethedileceğine ve imparatorluğun çöküşüne bir işaret olarak görülmüştü. Ayrıca burada yer alan bir kitabede, "Bu top benim elimde durduğu sürece dünyaya sahibim" sözlerinin yazılı bulunduğu; Justinianos'un, "Beni yıkacak kimse buradan geçecektir" dediği de rivayet edilmektedir. 1317'de kürenin üzerindeki haç bir fırtınada düştüğü zaman halk büyük bir korkuya kapılmış daha sonra elma biçimindeki top da düşüp parçalanınca bundan yakında devletin parçalanıp yıkılacağı manası çıkarılmıştır. Bkz: Orhan Şaik Gökyay, “Kızılelma”, *DİA*, C. 25, Ankara, 2002, s. 559-560.

²⁶⁴ Gökyay, “Kızılelma”, s. 559.

²⁶⁵ Mustafa S. Küçüktaşçı, “Kızılelma'dan İla'-yı Kelimetullah'a Tarih Şuuru”, *Diyanet Dergisi*, S. 327, Mart 2018, s. 9.

3.1.3. İ'la-yı Kelimetullah

Büyük Selçuklu Devleti'nin dış politikasına yön veren unsurlardan biri de hiç şüphesiz “İ'la-yı kelimetullah”²⁶⁶ inancıdır. Bu inanç, Türk cihan hâkimiyeti düşüncesi ve Kızılelma ülküsü ile birleşerek Büyük Selçuklu Devlet adamlarına ve komutanlarına ilham vermiştir. Bu yüzden daha önce Müslüman olan Türk devletlerinde olduğu gibi Büyük Selçuklu Devleti'nde de daha fazla toprak kazanma arzusuyla yayılma ve genişleme amacı güdülmemiştir. Bilakis son derece tabiat ve ülkülerine uyan İslamî değer ve prensiplerin hâkimiyet alanını genişletme düşüncesi, onların hareket ve büyümesinde etkili olmuştur.

Türk geleneklerinde bulunan “cihan hâkimiyeti düşüncesi” ve “Kızılelma” ülküsü; cihad ruhuyla “İ'la-yı kelimetullah”a dönüşür. Bu kelimedede mündemiç olan Allah'ın adını yüceltmek, tevhid inancını ve bu inancın sahip olduğu yüce değerleri tüm dünyayla paylaşma arzusu Tuğrul Bey ve Alp Arslan'a ilham kaynağı olduğu gibi Melikşah'a da ilham kaynağı olmuştur. Nitekim Melikşah, babası Alp Arslan'ın izinden giderek Büyük Selçuklu Devleti'nin sınırlarını daha da geliştirmek için var gücüyle mücadele etti. Kısa ömrüne çok sayıda fetihler sığdırarak Büyük Selçuklu Devleti'ni en geniş sınırlarına ulaştırdı.

Şüphesiz bu başarıda şehitlik inancının önemli bir yeri vardı. Devlet başkanı, komutan ve askerler bu inançtan almış oldukları güç ve enerjiyi mücadele sahalarına yansıtmada hiç zorlanmadılar. Böylelikle “İ'la-yı kelimetullah” inancı Büyük Selçuklu Devleti'nin gerek iç politikasının gerekse dış politikasının belirlenmesinde önemli bir rol oynamıştır. Öyle ki bu inanç ve düşüncelerle beslenen Melikşah, yerinde duramamış gerektiğinde atını önüne çıkan denize karşı sürerek kararlılığını ve cesaretini ortaya koymuştur.²⁶⁷

²⁶⁶ İ'la-yı kelimetullah, Allah'ın diniyle tevhid inancının yüceltilip yaygınlaştırılması çabasıdır. Küçükbaşçı, “Kızılelma'dan İla'-yı Kelimetullah'a Tarih Şuuru”, s. 9.

²⁶⁷ Sultan Melikşah, Antakya'nın fethi ve buranın idaresini komutanlarından Yağısyan'a verdikten sonra Süveydiye'ye kadar uzanmış ve Akdeniz'i seyretmiştir. İçinde bulunduğu ruh hali ve heyecan ile vedede gelerek atını dalgalar arasına sürmüş ve mağlubiyet tatmayan kılıcını üç defa suya çalarak “Yüce Tanrı bana okyanusa kadar hüküm sürmeyi nasip etti.” diyerek sevincini ortaya koymuştur. Devamında hamd ve şükür hislerini ifade etmek maksadıyla orada iki rekât namaz kılmış, sahip olduğu toprakları nasip ettiği için Hakteâlâ'ya şükretmiştir. Bkz: Urfalı Mateos, *a.g.e.*, s. 172; Kafesoğlu, *Sultan Melikşah*, s. 11-112.

3.1.4. Melikşah'ın Cihan Hâkimiyeti Düşüncesi

Orhun Kitabelerinde ve Oğuz Kağan destanında görülen ve eski Türk fütuhatının da fikri temelini oluşturan dünyayı tek hükümdarın idaresi altında birleştirmeyi hedefleyen cihan hâkimiyeti düşüncesi geleneklere bağlı olan Selçuklularda da görülmektedir. Cihan hükümdarlığı için gerekli olan asalet ve bu asaletle kaynaklık eden siyasi iktidarın Tanrı tarafından verildiği düşüncesi Selçuklularda da mevcuttu. Selçuklu Sultanı Melikşah'ın Bağdad'ı ilk ziyaretinde Abbâsî halifesi tarafından kendisine “doğunun ve batının hükümdarı” unvanı verilerek iki kılıç ile kuşandırılması cihan hâkimiyeti bağlamında asıl anlamını bulur. Yine Sultan Melikşah, Bağdad'ı son ziyaretinde büyük komutanlarını topladığı bir harp meclisinde Mısır ve Mağrib (Kuzey Afrika)'in zaptını planlamış ve böylece dünya hâkimiyetini kurmaya çalışmıştır.²⁶⁸

Cihangir Sultan Melikşah, büyük bir orduyla Roma memleketini²⁶⁹ zapt etmek üzere batıya yürümüştür. Sultan Melikşah'ın yüreği hristiyanlara karşı şefkatle doluydu. O geçtiği memleketlerin halklarına bir baba gibi davranıyordu. Böylece hiç muharebe yapmadan birçok eyalet ve memleketlere hâkim oldu. Melikşah, Antakya'ya geldiğinde bu şehirle birlikte Haleb'i de zapt etti. Hâkimiyet alanı Hazar Denizi'nden Okyanus'a kadar yayılmıştı. On iki millet ona tabi olmuş ve vergi vermişlerdir. Melikşah Akdeniz sahiline varınca atını denize sürüp kılıcını üç kez denize çaldı. Sınırların babası Alp Arslan'inkinden daha genişlemiş olduğu için Allah'a şükretti. Denizden aldığı kumları babası Alp Arslan'ın mezarı üzerine serpti. Melikşah, “Henüz çocuk olarak bıraktığın oğlun dünyayı baştan başa fethetti.” diyerek²⁷⁰ cihan hâkimiyeti davasında aslında kendi sınırlarını ortaya koymuştur.

Sınırları Sirderya hudutlarından Akdeniz kıyılarına kadar uzanan muazzam Selçuklu İmparatorluğu'nun sınırları içinde kültürel ve iktisadi faaliyetlerde yükselmiştir. Melikşah her tarafta imar faaliyetlerine girişmiş, Nizamiye Medreselerini kurdurmuş, ilim, kültür, ziraat, sanayi ve ticaretin ilerlemesini sağlamıştır. Ticarete getirilen yeni usullerle bölgeler ve şehirler arasında ticaret kolaylaşmış, bu dönemde kullanılan çek kelimesi para iktisadiyatında ileri usullerin tatbikini ifade etmiştir. Hatta ileriki dönemlerde çek kelimesi Avrupa'ya intikal ederek modern bankacılığın bir unsuru

²⁶⁸ Kafesoğlu, *Selçuklu Tarihi*, s. 126-127.

²⁶⁹ Anadolu kastedilmiştir. Urfalı Mateos, *a.g.e.*, s. 171.

²⁷⁰ Urfalı Mateos, *a.g.e.*, s. 171-172.

olagelmıştır. Nüfusu milyonu aşan şehirler meydana gelmiş ve buralarda ilim, kültür sanat gelişmiştir. Devletin vergilerini tespit eden Risâle-i Melikşâhî'ye göre devlet geliri 210 milyon dinar iken Melikşah'ın saray bütçesi 20 milyon dinara ulaşıyordu. Bu durum da devletin ticaret, sanayi ve ziraatının ne derece ileri olduğunu göstermektedir.²⁷¹

Sultan Melikşah, cihan hâkimiyeti düşüncesini sadece devletin sınırlarını genişleterek değil ülkeyi baştan başa imar ederek, ilmi ve kültürel faaliyetlerde bulunarak da yapmıştır. Kaynaklar Melikşah'ın sadece Müslümanlara karşı değil hristiyanlara karşı da şefkat ve merhametle dolu olduğunu bildirmiştir.

3.2.MELİHŞAH DÖNEMİ DIŞ SİYASETTE ETKİN ROL OYNAYAN KOMUTANLAR

3.2.1. Uvakoğlu Atsız

Atsız Bey, emri altındaki kalabalık Yabgulu veya Yıva Türkmenleriyle birlikte Anadolu'da fetihler yapan sultan Alp Arslan'ın eniştesi Erbasan'ın beraberinde bulunan Türkmen Beylerinden biridir.²⁷² Emir Atsız ile ilgili ilk kayıt bu şekilde geçmektedir. Mısır-Fâtımî Devleti'nin hâkimiyeti altında bulunan Suriye-Filistin bölgelerini fetih amacıyla hareket eden Kurlu Bey, Atsız'ın da yardımlarıyla başkenti Remle olan ve Büyük Selçuklu Devleti'ne tabi bir Türkmen beyliği kurdu. Bu beyliğin başına Kurlu Beyin ölümüyle birlikte Atsız geçti.²⁷³ Sultan Melikşah Suriye ve Mısır'ın fethi ile doğrudan ilgilenememiş, bu bölgenin hallini Türkmen beyi Atsız'a bırakmıştır. Suriye ve Filistin bölgesinin fethi genel olarak Atsız döneminde yapılmıştır. Atsız, Suriye ve Filistin'de Fâtımî hâkimiyetine son vermiş, Filistin'de kurulan Türkmen beyliğinin sınırlarını genişleterek bir devlet haline gelmesini sağlamıştır.²⁷⁴

Kudüs'ü fethetmek ve burada okunan Şîî Fâtımî hutbesini kaldırıp yerine Abbâsî Halifeliği ve Selçuklu Sultanlığı adına sünî hutbe okutmak amacıyla olduğunu belirten bir mektubu halifeye gönderen Atsız, Kudüs'ü kuşatmıştır. Şehrin Türk asıllı valisi Atsız'a haber göndererek aman dilemiş ve eğer canına ve malına zarar verilmezse şehri

²⁷¹ Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, s. 339; Turan, *Türk Cihân Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, s. 210-211.

²⁷² Ali Sevim, *Ünlü Selçuklu Komutanları: Afşin, Atsız, Artuk, ve Aksungur*, 2. Baskı, Ankara: TTK Yayınları, 2011, s.33.

²⁷³ Sevim ve Merçil, *a.g.e.*, s. 425.

²⁷⁴ Sevim, *a.g.e.*, s. 34.

savaş olmaksızın teslim edeceğini bildirmiştir. Atsız, valinin bu isteğini kabul ederek zaten niyetinin kan dökmek olmadığını belirtmiş ve şehri teslim almıştır.²⁷⁵ Atsız Bey, Selçuklu Devleti'ne tâbi olarak geliştirdiği devletin başkentini Remle'den Kudüs'e taşımıştır.²⁷⁶

Atsız, Kudüs'ün alınmasından sonra kuzey yönünde fetihlerine devam ederken kendisine bağlı emirlerden olan Şöklü de kıyı bölgelerde (Doğu-Akdeniz) fetihler yapmaktaydı. Şöklü Akka'yı teslim almış, şehrin hazinesine el koymuş ve şehrin valisi Bedrülcemalî'nin aile bireylerini tutsak etmiştir. Bir ulak ile Şöklü 'ye haber gönderen Atsız, esir aldığı kişileri ve hazinenin yarısını kendisine göndermesini, Şöklü'yü de Akka'ya Selçuklu valisi olarak atadığını belirtmiştir. Burada bağımsız bir beylik kurma niyetinde olan Şöklü bu teklife karşı gelmiş ve Atsız'a sert tepki göstermiştir.²⁷⁷ Bu durum üzerine harekete geçen Atsız, Şöklü'ye saldırmış ve onu yenilgiye uğratmıştır. Fakat mücadeleden vazgeçmek istemeyen Şöklü, olayı meşru zemine taşımak amacıyla Kutalmışoğullarına haber göndererek onları Filistin'e davet etmiştir. Amacı Selçuklu ailesinden birilerini yanına alarak Atsız'ı zor durumda bırakmaktır. Bu amaçla da Mısır Fâtımî Halifeliği'nden de yardım alacağını belirtmiştir. Olayları yakından takip eden Atsız, Taberiye'de 1075 yılında müttelikleri kesin yenilgiye uğrattı ve Şöklü ile oğlu öldürüldü. Sultan Melikşah'ın emri ile tutsak alınan Kutalmışoğulları ise İsfahan'a gönderilerek sultana teslim edilmiştir.²⁷⁸

Bundan sonra yoluna devam eden Atsız, kontrol altında bulundurduğu Fâtımî yönetimindeki Dımaşk'a yönelmiş ve bu arada da Trablusşam ve Sur kentlerini şartlı teslim almıştır. Bu şartlar ise okunan hutbenin mevcut hali (Mısır Fatımî adına) ile devam etmesi ve Oğuzların özellikle Sur kentine girip mal alıp satabilecekleri ancak şehirde ikamet edemeyecekleriydi.²⁷⁹

Sultan Melikşah, Suriye ve Filistin'de imparatorluğa bağlı fetihler yapan Atsız'ı vezir Nizâmülmülk'ün uygun bulmamasına rağmen görevden alarak yerine kardeşi

²⁷⁵ Sibt İbnu'l-Cevzî, *a.g.e.*, s.194-195.

²⁷⁶ Sevim, *a.g.e.*, s. 36.

²⁷⁷ İlyas Gökhan, "Sultan Melikşah Zamanında Suriye Üzerinde Selçuklu-Fatımî Mücadelesi", *Nevşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2013, C. 2, S. 2, <http://dergipark.gov.tr/newsosbilen> (09.04.2019), s. 96.

²⁷⁸ Sevim, *a.g.e.*, s. 36-38.

²⁷⁹ Sibt İbnu'l-Cevzî, *a.g.e.*, s.205.

Tutuş'u görevlendirmiştir. Bu durumdan haberdar olan Atsız, derhal sultana bir mektup yazarak böyle bir değişikliğin neden gerekli görüldüğünü anlayamadığını ve nedenini sormuş, biraz da sultana sitem ettiğini belirten ifadeler kullanmıştır. Sultan Melikşah, Atsız'ın bu mektubunu Nizâmülmülk'ün de etkisiyle haklı ve yerinde bularak onu görevinde bırakmış ve gönlünü almak için de hediyeler göndermiştir.²⁸⁰ Melikşah'ın niye böyle bir karar alarak Atsız'ı görevden almak istediği kesin olarak bilinmese de bu gelişmede Şöklü ile birlik olan Kutalmışoğullarının İsfahan'a gönderildikten sonra Atsız hakkında olumsuz yorumlar yapmaları ve onun bağımsız bir devlet kurma düşüncesinde olduğunu sultana söylemeleri etkili olmuş olabilir.

Atsız bundan sonra daha önce de girişimde bulunduğu Dımaşk'a yönelmiştir. Daha önce 1074 yılında Dımaşk'ı kuşatmış ancak alamamıştır.²⁸¹ 1076 yılında tekrar Dımaşk'ı kuşatan Atsız, şehri abluka altına almıştır. Şehirde özellikle yiyecek sıkıntısı baş gösterince Dımaşk valisi İntisar, Atsız'a haber göndererek şehri barış yoluyla teslim edeceğini bildirmiştir. Böylece şehir teslim alınmış ve Abbâsî halifesi Muktedî-Billah ve Selçuklu sultanı Melikşah adına hutbe okutulmuştur. Suriye Filistin Selçuklu Devleti'nin başkenti Kudüs'ten Dımaşk'a taşınmıştır.²⁸² Atsız yaptığı fetihlerle kurduğu devletin sınırlarını genişletmekle kalmamış aynı zamanda Mısır Fâtımî Devleti'nin de hâkimiyet alanını ciddi oranda daraltmıştır.

Emir Atsız Büyük Selçuklu Devleti'nin sefer politikalarına uygun olarak Mısır'a yöneldi. Kahire civarında Fâtımî ve Selçuklu ordusu karşılaştı. Fâtımîlerin Selçuklu ordusunu ateşe vermesi sonucu birçok kayıp yaşayan Atsız az bir kuvvetiyle savaş meydanından zar zor ayrılmayı başardı. Ölenler arasında Atsız'ın kardeşi olan Me'mun da vardı.²⁸³ Bu yenilgi sonucunda alınan birçok yer tekrar Fâtımî idaresini tanımaya başlamıştır. Beraberindekiler ile Dımaşk'a (Şam) dönmeyi başaran Atsız, sonraki süreçte çıkan isyanları bastırmakla uğraştı. Çünkü kısa sürede Fâtımîlere ait birçok yeri almış ancak buralarda tam manasıyla Selçuklu hâkimiyetini tesis edememişti. Bu yüzden Sultan

²⁸⁰ Sibt İbnu'l-Cevzî, *a.g.e.*, s.206; Sevim, *a.g.e.*, s. 39.

²⁸¹ Marina Atıla, "XI.-XII. Yüzyıllar (1055-1171) Arasında Selçuklu Fatımî İlişkileri ", Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1996, s. 77.

²⁸² Sevim, *a.g.e.*, s. 40.

²⁸³ Sibt İbnu'l-Cevzî, *a.g.e.*, s. 212; İbnü'l-Esir, X, *a.g.e.*, s. 11-102; Sevim, *a.g.e.*, s. 42; Salim Koca, "Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah'ın Suriye, Filistin, Mısır Politikası ve Türkmen Beyi Atsız", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 22 Güz, 2007, s. 21.

Melikşah tarafından kendisine gönderilen üç bin Türkmen atlısıyla güçlendirdiği kuvvetleriyle yeniden harekete geçti. Kudüs ve diğer yerleri isyancılardan geri aldı. Adeta yeniden Suriye Filistin fetih harekâtına girişmiş oldu. İsyancıların hareketine son verdikten sonra halife ve sultana haber göndererek yeniden Mısır üzerine bir sefer düzenleyeceği bildirdi.²⁸⁴

Atsız bu şekilde faaliyetlerde bulunurken diğer yandan Sultan Melikşah Atsız'ın Kahire'de yapılan savaşta şehit düştüğü düşüncesiyle Kardeşi Tutuş'u Suriye Filistin hükümdarlığına atamıştır. Bu durumu haber alan Atsız, Melikşah'a gönderdiği mektupla sultana bağlı olduğunu, her yıl vergi gönderdiğini belirtmiş ve hangi davranışı nedeniyle Tutuş'un yerine atandığını sormuştur. Bu durum üzerine Melikşah, Tutuş'a yeni bir haber göndererek Atsız'ın yönetiminde bulunan topraklara girmemesini fakat Halep ve civarında faaliyette bulunmasını bildirmiştir.²⁸⁵

Atsız'ın Fâtımî Devleti'ne karşı yürüttüğü harekâta karşı harekâta geçen Fatımîler, vezir Bedrülcemâl'nin çabalarıyla eski yerlerini almak için harekete geçtiler. Hedeflerinde Suriye ve Filistin vardı. Bu durum da onları Atsız ile karşı karşıya getiriyordu. Dımaşk'ı kuşatan Fâtımî komutanı Nasruddevle karşısında güçlük yaşayan Atsız bu sıralarda Halep'i kuşatmakla meşgul olan Tutuş'tan yardım istedi. Eğer yardım ederse şehri de Tutuş'a teslim edeceğini bildirdi. Tutuş derhal yardıma geldi. Fâtımî ordusu geri çekilmek zorunda kaldı.²⁸⁶ Tutuş Atsız ile birlikte şehre girdi. Ancak bir süre sonra Tutuş'u yardıma çağırdığına pişmanlık duyan Atsız, şehri teslim etmemek için çareler aramaya başladı. Birtakım gizli girişimlerde bulundu. Bu gelişmelerden haberdar olan Tutuş, Atsız'ı tutuklattı. Bir müddet sonra da onu yayının kirişi ile boğdurarak öldürttü.²⁸⁷ Suriye Filistin Devleti'nin yönetimi Tutuş'a geçti.²⁸⁸ Atsız'ın hanedan üyesi olanlara uygulanan bir gelenekle yani yayının kirişi ile boğdurularak öldürülmesi onun hanedana bir şekilde akraba olduğunu da göstermektedir. Yaptığı başarılı seferler nedeniyle Melikü'l-muazzam lakabını almıştır.²⁸⁹

²⁸⁴ Sevim, *a.g.e.*, s. 43.

²⁸⁵ Sevim, *a.g.e.*, s. 43-44.

²⁸⁶ Sibt İbnü'l-Cevzî, *a.g.e.*, s. 231. İbnü'l-Esir, X, *a.g.e.*, s. 107.

²⁸⁷ Urfalı Mateos, *a.g.e.*, s. 169. Atsız'ın cesur bir Türk savaşı olduğunu belirtmiştir.

²⁸⁸ Sevim, *a.g.e.*, s. 44; Koca, *a.g.m.*, s. 27-28.

²⁸⁹ Sevim, *a.g.e.*, s. 44.

3.2.2. Eksükoğlu Artuk

Artuk Bey, 1063 yılında emri altında bulunan kalabalık Türkmen grubuyla Azerbaycan'da Sultan Alp Arslan'ın hizmetine girmiştir. Önceleri Azerbaycan'da faaliyet gösteren Artuk Bey daha sonra diğer beylerle birlikte Anadolu'nun fethinde görevlendirilmiştir.²⁹⁰

Artuk Bey, Alp Arslan'ın ölümünden sonra merkeze çağrıldı. Saltanat iddiası ile isyan eden Kavurd Bey'in bastırılması ve Melikşah'ın tahta geçmesinde önemli görevler aldı. Daha sonra tekrar Anadolu'ya dönen Artuk Bey, diğer Türkmen beyleriyle birlikte Bizans'ın yardım talebine karşılık verdi. Bizans'a karşı faaliyette bulunan Norman komutanı Urselius'u mağlup ederek onu esir almayı başardı. Ancak bir müddet sonra Melikşah tarafından Anadolu'daki görevinden alınarak Hulvân²⁹¹'a tayin edildi (1076).²⁹² Ayrıca isyan eden Ahsa ve Bahreyn Karmatilerine karşı sefer yapmakla görevlendirilmiştir.²⁹³ Artuk Bey'in Anadolu'da başarılı seferler yaparken neden bu görevinden alındığı kesin olarak bilinmemektedir. Ancak Anadolu harekâtını yönetmekle görevlendirilen Süleymanşah ile arasının bilinmeyen bir neden ile açılması ve Süleymanşah'ın Melikşah'a başvurusu ile görevden alınması muhtemeldir. Zira Tutuş'un hizmetine girdikten sonra Süleymanşah'a karşı mücadelelere başlaması da bu durumun bir göstergesi olabilir.

Sultan Melikşah tarafından ikinci Karmati seferini yapmakla görevlendirilen Artuk Bey, beraberindeki kuvvetlerle birlikte Hulvan'dan hareket ederek ihtiyaçlarını karşılamak için Basra'ya geldi. Şehir halkı ihtiyaçlarını karşılamasına izin vermeyince amacının onlarla savaşmak olmadığını, gerekli malzemeleri aldıktan sonra Ahsa'ya gideceğini belirtmiştir. Bu durum üzerine şehrin ileri gelenleri Artuk Bey'in istediği şeylerin büyük bir kısmını temin ettiler. 1077 yılında Katif'i hiçbir direnişle karşılaşmadan aldı. Buradan yoluna devamla Ahsa'ya ulaştı. Abdullah b. Ali ile savaşmakta olan Karmatileri kalelerinde sıkıştırarak kuşattı. Kalede mahsur kalan Karmatiler özellikle yiyecek ve su sıkıntısı yaşamaya başladılar. Karmatiler bunun

²⁹⁰ Sevim, *a.g.e.*, s. 46.

²⁹¹ Irak-ı Arap ile Irak-ı Acem sınırında kurulmuş bir şehirdir. Hulvân zaman zaman Büyük Selçuklu sultanları tarafından Bağdat şihnelerine ikta olarak verilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Tahsin Yazıcı, "Hulvân", *DİA*, C.18, İstanbul, 1998, s. 345-346.

²⁹² Ali Sevim, "Artuk b. Eksük", *DİA*, C. 3, İstanbul, 1991, s. 414-415.

²⁹³ Sevim, *a.g.e.*, s. 49.

üzerine Artuk Bey'e başvurarak anlaşma teklifinde bulundular. Artuk Bey teklifi kabul etti ve kuşatmayı kaldırdı. Ancak Karmatiler civardaki yiyecek depolarından kaleye erzak taşıdılar. Artuk Bey bunu haber alınca onların anlaşmayı bozduğunu ve hile yaptıklarını anladı. Kaleyi daha sıkı bir kuşatma altına aldı. Karmatiler zor durumda kaldı. Neredeyse teslim olacak duruma geldiler. Ancak sıcaktan dolayı Artuk Bey'in askerleri buradan ayrılmak istedi. Artuk Bey, Abdullah b. Ali'ye kuşatmayı sürdürmesi için 200 atlı Türkmen bırakarak tekrar gelip Karmatileri tamamen yok edeceğini bildirmiştir. Beraberindekilerle birlikte Bağdad'a gitmiştir.²⁹⁴

Bağdad'a önce bir mektup gönderen Artuk Bey daha sonra bizzat gitmiştir. Halifeye, Karmatilere karşı yaptığı faaliyetleri anlatmıştır. Halifenin divan toplantısına katılmış ve orada kendisine halife tarafından armağanlar verilmiş ve adına yazılan ferman okunmuştur.²⁹⁵ Artuk Bey'in bölgeden ayrıldığını haber alan Karmatiler tekrar harekete geçti. İkinci bir sefere çıkan Artuk Bey, Karmatileri tamamen sindirip isyanlarına da son vermiştir. Beraberindekiler ile Ahsa'dan ayrılarak kendisine verilen Hulvan'a gelerek Sultan Melikşah'a Karmatiler üzerine yaptığı sefer hakkında geniş bildiler vermiştir.²⁹⁶

Artuk Bey, bundan sonra Sultan Melikşah'ın emri ile Güneydoğu Anadolu'da Mervânoğullarının idaresinde bulunan Diyarbakır ve çevresini fetihle görevlendirilen Fahrüddeve²⁹⁷'ye yardım ile görevlendirildi. Mervanlı emiri Mansur; Musul, Elcezire ve Haleb emiri olan Müslim'den yardım talebinde bulunmuştur. Müslim bu yardım teklifini kabul ederek Diyarbakır surları dışında karargâhını kurmuştur. Bununla birlikte Sultan Melikşah'ın sancağını ve Selçuklu ordusunun kalabalıklığını görünce savaşmak yerine Fahrüddeve'ye bir mesaj göndererek anlaşma yoluna girmiştir. Fahrüddeve bu anlaşma teklifine sıcak bakmış ve derhal uzlaşmaya varılmıştır. Ancak Müslim'in askerlerini büyük oranda kuşatmış olan Artuk Bey, Fahrüddeve ile anlaşmazlığa düşmüştür. Sultanın sancağını geri çekmeyeceğini söyleyen Artuk Bey Fahrüddeve'ye karşı durmuştur.²⁹⁸ Bu olaydan sonra Fahrüddeve ile arası açılmıştır. Artuk Bey, kendisinden

²⁹⁴ Sibt İbnu'l-Cevzî, *a.g.e.*, s. 209-210; Sevim, *a.g.e.*, s. 53-54; Ali Sevim, "Sultan Melikşah Devrinde Ahsa ve Bahreyn Karmatilerine Karşı Selçuklu Seferi", *Bellekten*, C. XXIV., S. 94., Nisan 1960, s. 217-219.

²⁹⁵ Sibt İbnu'l-Cevzî, *a.g.e.*, s. 221.

²⁹⁶ Sevim, *a.g.e.*, s. 58.

²⁹⁷ Bağdad'da halifenin veziri iken azledilerek İsfahan'a gelmiştir. Sibt İbnu'l-Cevzî, *a.g.e.*, s. 241 ve 251; İbrahim Kafesoğlu, "Melikşah", *İA*, C. 7, İstanbul: MEB Yayınları, 1979, s.668.

²⁹⁸ Sibt İbnu'l-Cevzî, *a.g.e.*, s. 259; Sevim, *a.g.e.*, s. 60-61.

para ve mal karşılığında memleketine sağ salim dönmesini sağlamasını isteyen Müslim'in teklifini kabul etmiştir.²⁹⁹ Fahrüddeve'nin de Sultan Melikşah'a Artuk Bey'in aleyhinde şikâyetinde bulunması üzerine sultan ile araları iyice açılmıştır. Artuk Bey, yönetim bölgesi olan Hulvan'a çekilmiştir. Artık Melikşah'ın güvenini bir daha geri kazanamayacağını düşünen Artuk Bey, sultanın hizmetinden ayrılarak Selçuklulara bağlı bulunan Suriye Filistin Selçuklu Devleti hükümdarı Tutuş'un emrine girdi.³⁰⁰ Tutuş, Artuk Bey'e Kudüs ve çevresini ikta olarak verdi.³⁰¹

Artuk Bey, sultana karşı kırgınlığı ve Süleymanşah ile arasındaki anlaşmazlık yüzünden muhtemel bir savaşta Tutuş tarafında yer alma niyetinde olduğunu belli etmiştir. Aradan çok zaman geçmeden Haleb'e hâkim olmak için Tutuş ve Süleymanşah Haleb yakınlarında bulunan Aynuseylem'de karşı karşıya geldi. Artuk Bey'in de katkılarıyla Tutuş, Süleymanşah'ın ordusunu yenilgiye uğrattı. Süleymanşah da öldü (4 Haziran 1086).³⁰² Haleb ele geçirildi. Durumu haber alan Melikşah derhal harekete geçerek Haleb'e doğru yola çıktı. Melikşah nihayetinde Kuzey Suriye yönetimini komutanları arasında paylaşarak bölgeyi doğrudan Büyük Selçuklu Devleti'ne bağladı. Artuk Bey ise Tutuş ve Süleymanşah savaşından sonra valilik yaptığı Kudüs'e çekilmiş ve ömrünün son zamanlarını burada geçirmiştir.³⁰³

Artuk Bey Büyük Selçuklu Devleti'ne bağlı olarak birçok fetih hareketinde bulunmuş değerli komutanlardan biridir. Özellikle Sultan Melikşah döneminde yaptığı fetih hareketleriyle Selçuklu sınırlarının genişlemesini sağlamış, Anadolu'da başarılı seferler yapmıştır. Sultan Melikşah tarafından Karmatileri itaat altına almakla görevlendirilmiştir. Melikşah ile sonraları kırgınlık yaşamış, fakat tekrar bir mücadeleye girmek yerine Kudüs'e çekilmiş ve ölene kadar burada kalmıştır.

3.2.3. Porsuk

Tuğrul Bey tarafından Bağdad şihneliğine tayin edilmiştir. Malazgirt savaşına katıldığına dair bazı kayıtlar varsa da kuvvetli değildir.³⁰⁴ Emir Porsuk, sultan Melikşah

²⁹⁹ Anna Komnena *Alexiad*, s. 195.

İbnü'l-Esir, X, *a.g.e.*, s. 125; Sibt İbnü'l-Cevzî, *a.g.e.*, s. 268.

³⁰⁰ Sevim, *a.g.e.*, s. 62-63.

³⁰¹ Sevim, *a.g.e.*, s. 63.

³⁰² İbnü'l-Esir, X, *a.g.e.*, s. 135.

³⁰³ Sevim, *a.g.e.*, s. 69-70.

³⁰⁴ Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, s. 139 ve 180.

tarafından Anadolu'nun fethi ile görevlendirilmiştir. Burada aralarında harbe tutuşan Kutalmışoğulları, Mansur ve Süleymanşah mücadelesinde Mansur'u yaptığı savaşta yenmiş ve öldürmüştür.³⁰⁵

Sultan Melikşah'ın Musul'da bulunduğu sıralarda isyana kalkışan kardeşi Şihabüddeve Tekiş'in Horasan'da isyan ettiği haberi üzerine Horasan'a yönelen Melikşah'ın yanında Porsuk da yer almıştır.³⁰⁶ Anadolu Selçuklu sultanı Süleymanşah'ın ölümü üzerine İsfahan'dan Haleb'e gönderilen ordunun kumandanlarından biri de Porsuk olmuştur. Süleymanşah'ın İznik'te yerine vekil bıraktığı Ebu'l Kâsım,³⁰⁷ kendisinin saltanatını tanınması için Melikşah'a başvurmuş ancak kabul edilmemiştir. Bu durum üzerine Sultan Melikşah, Emir Porsuk'u ikinci defa Anadolu'ya sefere göndermiştir. Porsuk, İznik'i yaklaşık üç ay kuşatmış ancak başarılı olamamıştır.³⁰⁸ Melikşah Porsuk'u bu görevden alarak yerine Emir Bozan'ı tayin etmiştir.³⁰⁹ Porsuk Melikşah'ın kızı Mahmelek Hatun'un Bağdad'a gönderilen çeyiz kervanının önünde de yer almıştır.³¹⁰ Emir Porsuk, İsfahan'da bir bîatını fedaisi tarafından öldürülmüştür.³¹¹ Emir Porsuk, Tuğrul Bey döneminde Anadolu'nun fethinde görev alan kumandanlardan biriyken asıl varlığını Sultan Melikşah döneminde göstermiştir. Kutalmışoğulları mücadelesine dâhil olmuştur. Melikşah tarafından birçok önemli vazifede görevlendirilmiştir.

3.2.4. Kasîmüdevle Aksungur

Sultan Melikşah'ın memluklerindedir. Melikşah kardeşi Tutuş üzerine Kuzey Suriye'ye sefere çıktığında yanında Aksungur da bulunmaktaydı. Melikşah ile birlikte Haleb'e (1086) gelmiştir. Melikşah, Haleb'de kontrolü sağlayıp burayı Büyük Selçuklu Devleti'ne bağlamak amacıyla şehrin şihneliğine Aksungur'u atadı. Aksungur Haleb'i iyi yönetmiş ve halka iyi davranmıştır.³¹²

³⁰⁵ Kafesoğlu, *Büyük Selçuklu İmparatoru Sultan Melikşah*, s. 68.

³⁰⁶ Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, s. 204.

³⁰⁷ Anna Komnena, *Alexiad*, s. 197.

³⁰⁸ Anna Komnena, *Alexiad*, s. 201.

³⁰⁹ Anna Komnena, *Alexiad*, s. 202; Abdülkerim Özaydın, "Porsuk", *DİA*, C. 34, İstanbul, 2007, s.325-326; CL. Huart, "Bursuk", *İA*, C. 2, İstanbul: MEB Yayınları, 1979, s. 819-820.

³¹⁰ İbnü'l-Esir, X, *a.g.e.*, s. 145; Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, s. 208.

³¹¹ Abdülkerim Özaydın, "Porsuk", s.325-326; CL. Huart, "Bursuk", s. 819-820.

³¹² İbnü'l-Esir, X, *a.g.e.*, s. 137; İbnü'l-Adim, *a.g.e.*, s. 62-63; Urfalı Mateos, *a.g.e.*, s. 172.

Aksungur'un Haleb valisi olarak ilk askeri harekâtı Şeyzer³¹³ üzerine olmuştur (1088). Çevredeki halkın yardım isteğiyle şehrin hâkimi Nasr üzerine yaptığı seferde başarı sağlamıştır. Nasr'ın çevreye saldırmayacağına dair yemin etmesi üzerine kuşatmayı kaldırarak Haleb'e dönmüş ve bölgede güvenlik sağlanmıştır.³¹⁴ Aksungur bundan sonra ikinci seferini yaklaşık bir yıl kadar sonra Antakya'ya bağlı olan ve Ermeniler yönetiminde bulunan Berzûde kalesine düzenlemiştir (1089). Kalenin yöneticisi savunma yapmanın faydasızlığını anlayınca bir çatışmaya girmeden kaleyi Aksungur'a teslim etmiştir. Kale daha sonra yıkılmıştır.³¹⁵

Aksungur, Suriye ve Filistin Selçuklu hükümdarı Tutuş'un isteği üzerine Melikşah'ın buyruğu ile Kuzey Suriye'de bulunan diğer valilerle birlikte Fâtımîlere karşı düzenlenen sefere katılmıştır. Aksungur, Selçuklu eski vasalı olan Halef'in elinde bulundurduğu Efâmiye kalesini fethetmiş ve yönetimini Munkizoğullarından emir Nasr'a vermiştir.³¹⁶ Selçuklu kuvvetleri Trablusşam önlerine geldiklerinde aralarında anlaşmazlık çıkmıştır. Bu durum üzerine Aksungur ordudan ayrılmıştır. Tutuş da geri dönmek zorunda kalmıştır. Kısa bir süre sonra da Melikşah'ın ölümü üzerine saltanat iddiasında bulunan Tutuş, önce Haleb üzerine yürümüş ve mukavemet gösteremeyen Aksungur, Tutuş'a itaat emiştir. Ancak daha sonra Berkyaruk'a tâbi olan Aksungur'un bu hareketini ihanet olarak algılayan Tutuş bu durumda geri çekilmek zorunda kalsa da sonradan Haleb üzerine yürümüş ve Aksungur'u mağlup ederek öldürmüştür.³¹⁷ Sekiz yıla yakın Büyük Selçuklu Devleti'nin Haleb valiliğini yapmış³¹⁸ olan Aksungur, Haleb'i adalet ve iyilikle yönetmiş, halkın gönlünü de kazanmıştır. Aksungur, Sultan Melikşah'ın memluklerinden biriyken yaptığı vazifelerle Selçuklu Devletine önemli katkılar sağlamıştır. Haleb bölgesinde başarılar sağlamış, burayı hakkaniyetle yönetmiş, halkının gönlünü de kazanmıştır.

3.2.5. Yağısıyan

³¹³ Suriye'nin kuzeybatısında bulunan tarihi bir şehirdir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Gülay Ögün Bezer, "Şeyzer", *DİA*, C. 39, İstanbul, 2010, s. 106-107.

³¹⁴ Sevim, *a.g.e.*, s. 75-76.

³¹⁵ Sevim, *a.g.e.*, s. 76.

³¹⁶ Sevim, *a.g.e.*, s. 77.

³¹⁷ Coşkun Alptekin, "Aksungur", *DİA*, C.2, Ankara, 1989, s. 296.

³¹⁸ İbnü'l-Adîm, *a.g.e.*, s. 66.

İsmi İslâm kaynaklarında Yâğısıyân, Yağısıyân, Batı kaynaklarında ise Ağsıyan, Ağusian, Ansian şeklinde geçmiştir.³¹⁹ Melikşah Kuzey Suriye seferine çıktığında yanında Yağısıyan da bulunmaktaydı. Melikşah Antakya'yı aldıktan sonra buraya Yağısıyan'ı vali olarak bırakmıştır.³²⁰ Kuzey Suriye'de Fâtımîler ile mücadele eden Tutuş'un Melikşah'a elçiler göndererek yardım istemesi üzerine Melikşah; Aksungur ve Bozan ile birlikte Hatay valisi Yağısıyan'a haber göndererek Tutuş'un hizmetine girmelerini emretmiştir.³²¹ Yağısıyan, Melikşah'ın ölümünden sonra Tutuş ve Berkıyruk arasında başlayan taht mücadelesinde Tutuş tarafında yer almıştır.³²² Selçukluların Suriye'de Fâtımîlerle olan mücadelesinde yer alan Yağısıyan, Hatay valisi olarak da devlete katkı sağlamıştır.

3.2.6. Bozan

Bozan, Melikşah'ın önemli görevler verdiği mühim komutanlarından biridir. Melikşah, Süleymanşah'ın ölümünden sonra İznik'i elinde bulunduran Ebu'l-Kâsım'ı itaat altına almak için Emir Porsuk'u görevlendirmiştir. Ancak Emir Porsuk'un başarısızlığı üzerine İznik'ten vazgeçmeyen Melikşah, buranın zaptı için önemli komutanlarından Bozan'ı görevlendirmiştir.³²³

Melikşah'ın Kuzey Suriye seferi sırasında Porsuk, Aksungur gibi komutanların yanında Bozan da bulunmaktaydı.³²⁴ Sultan Melikşah büyük bir ordu ile Bozan'ı Urfa'nın zaptına göndermiştir. Urfa, Bizans ve Ermeni valiler tarafından idare edilmekte ve sağlam surlarla çevrili bulunmaktaydı. Bu muhkem şehri üç ay muhasara eden Bozan, sonunda şehri teslim aldı. Şehrin ileri gelenleri Urfa'yı sultanın ordusuna teslim ettiler (28 Şubat 1087-26 Şubat 1088). Aynı yıl Bozan, büyük bir ordu ile Ermenistan'ın Gence şehri üzerine yürümüş ve şehri zapt etmiştir.³²⁵ Melikşah, Bozan'ı Urfa valisi tayin etmiştir.³²⁶

³¹⁹ Ebru Altan, "Yağısıyan", *DİA*, C. 43, İstanbul, 2013, s. 177-179. Urfalı Mateos, Ağsian olarak vermiştir ve "Sultan, kötü ve köpek tabiatlı ve müfsid bir adam olan Ağsian'ı Antakya'ya vali tayin etti." şeklinde ifade etmiştir. Urfalı Mateos, *a.g.e.*, s. 172.

³²⁰ Urfalı Mateos, *a.g.e.*, s. 72; Sevim ve Merçil, *a.g.e.*, s. 139; Ebru Altan, "Yağısıyan", s. 177-179.

³²¹ Sevim ve Merçil, *a.g.e.*, s. 155.

³²² Urfalı Mateos, *a.g.e.*, s. 183.

³²³ Anna Komnena, *Alexiad*, s. 201,23; Sevim ve Merçil, *a.g.e.*, s. 117.

³²⁴ Sevim ve Merçil, *a.g.e.*, s. 136.

³²⁵ Urfalı Mateos, *a.g.e.*, s.173-174.

³²⁶ Kafesoğlu, *Sultan Melikşah*, s. 111.

Böylelikle Urfa bir süreliğine Türk hâkimiyetine girmiştir. Emir Bozan, şehrin yönetimini Sâlâr Huluh adlı bir kumandana tevdi etmiştir.³²⁷

Melikşah Musul bölgesinde iken kardeşi Tekiş ikinci kez isyan etmiştir. Tekiş'in Venec kalesine çekilmek zorunda kaldığı sıralarda Melikşah beraberinde Artuk, Porsuk, Kumaç, Ayaz ve Bozan gibi komutanlar olduğu halde Musul'dan hareket etmiştir. Melikşah daha sonra Tekiş'i yakalamak için harekete geçmiştir. Bozan, sultanın öncü birlikleriyle Serahs'a gelmiştir. Diğer emirler ile birleşen Bozan Tekiş'i izlemiştir. Tekiş sığındığı Venec kalesinden zorla çıkarılmış ve gözlerine mil çekilerek hapse atılmıştır (2 Ekim 1085).³²⁸

Melikşah, emir Bozan'ı kızı Mahmelek Hatun'u düğün için İsfahan'dan Bağdad'a getirecek olan grupta görevlendirilmiştir. Bunun dışında Melikşah emir Bozan'ı Fâtımîler ile mücadele eden Tutuş'a yardım ile görevlendirmiştir (1090). Melikşah'ın ikinci Bağdad ziyaretinde de (1091) Tutuş, Aksungur, Çubuk, Bozan ve diğer Selçuklu emirleri Bağdad'a çağırılmıştır.³²⁹

Melikşah, kızı Mahmelek Hatun'u halife Muktedî ile evlendirmişti. Ancak bir süre sonra Mahmelek Hatun babası Melikşah'a halifeden şikâyetçi olmuştur. Melikşah kızı ve torununu Bağdad'dan getirmek için emir Bozan ve Humartekin Savab'ı görevlendirmiştir. Bu iki kişi Melikşah'ın kızı ve torununu Bağdad'dan alarak İsfahan'a getirmiştir. Mahmelek Hatun uzun yaşamamış, kısa bir süre sonra İsfahan'da vefat etmiştir (Ocak 1090).³³⁰ Melikşah'ın kızını evlendirirken de kızının İsfahan'a geri dönüşünde de yanına refakat etmesi için emir Bozan'ı görevlendirmesi aslında ona olan güvenini de göstermiştir.

Melikşah'ın ölümünden sonra Tutuş ve Berkyaruk arasındaki taht mücadelesinde Berkyaruk tarafında yer alan Bozan, bir süre Tutuş'a karşı mücadele etmiştir. Bu mücadelede Tutuş, büyük bir ordu ile Haleb üzerine yürümüş ve Aksungur ile Bozan'ın

³²⁷ Sevim ve Merçil, *a.g.e.*, s. 137.

³²⁸ Kafesoğlu, *Sultan Melikşah*, s. 84; Sevim ve Merçil, *a.g.e.*, s. 145-146.

³²⁹ Sevim ve Merçil, *a.g.e.*, s. 157.

³³⁰ Sevim ve Merçil, *a.g.e.*, s. 168.

askerlerini mağlup etmiştir. Aksungur ve Bozan ikisi de aynı gün öldürülmüştür. Bozan'ın kesik kellesi bir mızrağın ucunda Urfa'ya getirilmiştir.³³¹

Sultan Melikşah'ın önemli görevler ve değer verdiği Bozan, birçok fetih hareketinde bulunmuştur. Bizans'a karşı mücadele etmiş, Selçuklu Devleti'nin sınırlarının Bizans yönünde genişlemesine katkıda bulunmuştur. Bozan, Melikşah'ın iç siyasette yaşadığı sorunların halledilmesinde de yanında yer almıştır. Elde ettiği başarılarla Melikşah'ın değerli bir komutanı olan Bozan, Melikşah'ın ölümünden sonra taht mücadelesi veren Tutuş tarafından öldürülmüştür.

Melikşah döneminde yukarıda anlatmaya çalıştığımız komutanlar dışında da göreve getirilenler olmuştur. Bizim burada izah etmeye çalıştıklarımız özellikle belli bölgelerin fethinde görevlendirilenlerdir. Selçuklu Devleti'nde komutanların fetih faaliyetlerinde görevlendirilmesi devletin kuruluşundan itibaren yer almıştır. Komutanların yaptığı fetihlerde devletin sınırları genişlemiştir. Komutanların katkılarıyla devlete vasallık bağıyla bağlanan devletler olmuştur. Bu sayede Büyük Selçuklu sultanlarının hükmetme alanları daha da artmıştır. Aynı zamanda dış politikanın çok yönlü olarak yürütülmesini sağlamışlardır. Görevlendirilen komutanların bazen merkezden bağımsız hareket ettikleri görülse de özellikle Anadolu'nun fethinde önemli katkılar sağlamışlar, Bizans ile mücadelede başarılar elde etmişlerdir. Şîî Fâtımîler ile mücadelede de etkilerini hissettirmişler, Suriye'de Selçuklu hâkimiyetinin güçlenmesine etki etmişlerdir.

3.3.BÜYÜK DEVLET OLMA YOLUNDA DIŞ POLİTİKADAKİ ASKERİ VE SİYASİ FAALİYETLER

3.3.1. Sınırların Korunması

3.3.1.1. Karahanlılarla Mücadele

Alp Arslan'ın ölümünden sonra derhal harekete geçen Karahanlıların batı kolu hükümdarı Semerkand hanı Şemsü'l-Mülk Nasr II. b. İbrahim Tamgac (Tekin) Aralık 1072'de Tirmiz'i zapt etti. Burada bulunan değerli eşyaları Semerkand'a nakletti. Diğer taraftan ise Belh valisi Ayaz'ın o sıralarda Cürcan'a gitmiş olmasından yararlanarak

³³¹ Urfalı Mateos, *a.g.e.*, s.182-153.

Belh'e saldırdı. Nasr, Belh'i askerlerine yağmalattı ve Tirmiz'e döndü. Bunun üzerine Belh'in ayak takımından bir grup Nasr'ın burada bıraktığı askerlerine saldırdı. Haberi alan Nasr geri dönerek şehrin yakılmasını emretti. Şehrin ileri gelenleri Nasr'dan af diledi. Nasr bu talebi kabul etmekle birlikte hutbeyi kendi adına okuttu ve şehri vergiye bağladı. Haberi alan Ayaz, Belh'e döndü ve şehri geri aldı (Mart 1073). Daha sonra on bin kişilik kuvvetle Tirmiz'e Nasr üzerine yürüdü. Ancak yapılan savaşta Nasr ve askerlerine mağlup olmaktan kurtulamadı. Ayaz az bir kuvvetiyle firar etmek zorunda kaldı.³³²

Sultan Melikşah, doğu sınırındaki karışıklıkları gidermek için İsfahan'da hazırlıklara başladı. Bu sıralarda kardeşi Ayaz'ın Belh'den ölüm haberi geldi (1073).³³³ Savaş hazırlıklarını tamam eden Melikşah, Tirmiz üzerine yürüdü. Melikşah Herat'a vardığı zaman Nasr'dan bir mektup aldı. Mektupta Tirmiz ve civarının Mâverâünnehir beldelerinden olduğu ve buraların tasarrufunun kendisinde olduğunu belirtmekteydi. Bunun üzerine derhal harekete geçen Melikşah atına binerek Belh'e geldi. Şehir halkı Melikşah'a Mâverâünnehir askerlerinden şikâyette bulundular. Arkadan yetişen Nasr'ın elçisi Melikşah'a adeta tehditkâr sözler söyleyerek talebinde ısrar etti.³³⁴ Melikşah elçiyi geri göndermiş ve kendisi de ordusuyla birlikte Tirmiz'e yönelmiştir. Savtekin komutasındaki bazı kuvvetleri öncü birlik olarak Semerkand'dan gelecek yardımları engellemek için Ceyhun kenarına yolladı. Savtekin yolda Karahanlı birliklerini yendi. Böylece Nasr'ın kardeşinin müdafaa ettiği Tirmiz, yardım alma umudunu kaybetmiş ve Selçuklular tarafından muhasara edilmiştir. Şehirdekiler bu durum üzerine aman dilemişler ve Melikşah şehre girmiştir. Melikşah, teslim olan Nasr'ın kardeşini serbest bırakmış, Savtekin'e kalenin tahkim ve tamir edilmesini tevdi ederek Semerkand'a doğru yola çıkmıştır. Maksudı Nasr ile hesaplaşmaktır. Melikşah çadırını Semerkand hududuna kurmuştur. Durumun ciddiyetini anlayan Nasr, payitahtından çekilmek zorunda kalmış ve Nizâmülmülk aracılığıyla af dilemiştir. Melikşah onu affederek yerinde bırakmış ve

³³² İbnü'l-Esir, X, *a.g.e.*, s. 81; Kafesoğlu, *Sultan Melikşah*, s. 50.

³³³ El-Hüseynî, *a.g.e.*, s. 40; Kafesoğlu, *Sultan Melikşah*, s. 57.

³³⁴ Elçi elinde ağır bir topuz ve kılıçla gelmiştir. Melikşah'a "Ey Sultan, Hakan sana diyor ki biz bu kılıçla muharebe etmeyiz oynarız, bu topuzla zırha vursak yerin dibine geçiririz. Biz bununla harp ederiz." dedi. Melikşah bir süre sessiz kaldıktan sonra askerlerine hazırlanmalarını emretmiş ve kendisi de atına binerek meydana gelmiştir. Topuzu almış ve başının etrafında yedi defa döndürerek seksen adım öteye atmıştır. Kılıcı da alarak onunla bir hamlede bir devenin boynunu ayırmıştır. Melikşah, sonrasında eline yayı alarak elçiye: "Hakan'a topuz ve kılıç senin olsun, bize kamçı ve yay yeter de." dedi. El-Hüseynî, *a.g.e.*, s.41; Kafesoğlu, *Sultan Melikşah*, s. 57.

Horasana gelmiştir. Belh ve Toharistan'ı kardeşi Tekiş'e tefviz ederek Rey'e dönmüştür.³³⁵

3.3.1.2. *Gazneliler ile Mücadele*

Mâverâünnehir cephesinde yukarıda ifade ettiğiniz gelişmeler yaşanırken aynı şekilde harekete geçen (Ocak-Şubat 1073) Gazne ordusu Çiğilkend'e geldi. Melikşah'ın Emirü'l-Ümera lakaplı amcası Osman burada bulunuyordu ve onu esir aldılar. Osman maiyeti ve hazineleriyle birlikte Gazne'ye götürüldü. Melikşah'ın büyük emirlerinden Gümüştekin Bilge Bey izleri takip etti, ancak Gazneliler Çiğilkent'i yağmalayarak geri çekilmişlerdi.³³⁶ Bu sıralarda Melikşah'ın Tirmiz üzerine sefer hazırlığında olduğunu haber alan Gazne hükümdarı dikkatleri kendi üzerine çekmemek için Osman'ı serbest bırakmıştır. Ayrıca Gazne hükümdarı Sultan İbrahim, bir elçi ile hediyeler göndererek barış teklifinde bulundu. Hatta Melikşah'ın kızı Gevher'i veliaht Mesud'a nişanlamak istemişlerdir. Melikşah Gaznelilerin isteklerini kabul etmiş ve kızını da vermiştir.³³⁷

3.3.2. *Siyasi ve Askeri Gelişmeler*

3.3.2.1. *Suriye'nin Fethi*

Türkmenlerin doğudan batıya göç hareketleri kalabalık kitleler halinde devam etmekteydi. Sultan Alp Arslan, bu göç hareketlerinin önünü açabilmek için birçok kumandanını Anadolu ve Suriye'nin fethiyle görevlendirmişti. Bu kumandanlardan Atsız Bey³³⁸, emrinde Türkmen emirlerinden Şöklî olduğu halde Suriye'nin zaptı ile görevlendirilmişti. Atsız, kısa sürede Suriye'de önemli başarılar elde etmişti. Fâtımîlerin elinde bulunan Remle, Kudüs kısa sürede alınmıştır (1070-1701).³³⁹ Atsız, Dımaşk'ı da muhasara etmiş ancak başarılı olamamıştı. Fakat Dımaşk'ı zapt etme düşüncesinden vazgeçmemiş, aksine özellikle zahirenin azaldığı mevsimlerde yıpratma akınları yapmaya devam etmiştir.³⁴⁰

³³⁵ El-Hüseynî, *a.g.e.*, s. 43; İbnü'l-Esir, X, *a.g.e.*, s. 92-93; Kafesoğlu, *Sultan Melikşah*, s. 58.

³³⁶ İbnü'l-Esir, X, *a.g.e.*, s. 81-82; Kafesoğlu, *Sultan Melikşah*, s. 50-51.

³³⁷ El-Hüseynî, *a.g.e.*, s. 40; Turan, ; *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, s. 198-199; Kafesoğlu, *Sultan Melikşah*, s. 58.

³³⁸ Suriye'nin fethi ile ilgili geniş bilgi Uvakoğlu Atsız başlığı altında yukarıda verilmiştir.

³³⁹ Kafesoğlu, *Sultan Melikşah*, s. 63; Özgüdenli, *a.g.e.*, s.169-170.

³⁴⁰ Kafesoğlu, *Sultan Melikşah*, s. 63.

Sultan Melikşah Suriye'nin fethi ile fazla ilgilenememiş, Atsız'ı görevlendirmiştir. Alp Arslan döneminde faaliyetlerine başlayan Atsız bu dönemde de Suriye taraflarındaki harekâtına devam etmiştir.

Nisan 1073'te Dımaşk'ı tekrar kuşatan Atsız, yine başarılı olamamış ve geri çekilmek zorunda kalmıştır. Bununla birlikte iki ay sonra Dımaşk'ta başlayan askeri ihtilal Atsız'a uygun bir ortam sağlamıştır. Atsız, Nisan-Mayıs 1075 yılında yeniden Dımaşk üzerine yürümüş fakat Dımaşk'ı ele geçiremeyip geri çekilmiştir. Şiî Fâtımî Halifesi el-Mustansır tarafından şehrin emiri tayin edilen el-Muallâ b. Haydere ise (Temmuz-Ağustos 1075) şehri terk edip kaçmıştır.³⁴¹ Daha sonra Dımaşk'a Rezînüddele adıyla tanınan İntisar b. Yahyâ el-Masm'ud'i komutasındaki ihtilalciler hâkim olmuştur. Bu dönemde Dımaşk'ta tam bir kargaşa hâkim olurken şehirde fiyatlar artmıştır. Halk birbirini yiyecek duruma gelmiştir. Bu durumu haber alan Atsız, hemen Dımaşk'a gelmiş (Mart-Nisan 1076), şehrin önlerine inerek muhasaraya tekrar başlamıştır. "Mısırlıların tacı" olarak bilinen Dımaşk şehri eman ile teslim olmuştur (Haziran 1076). Atsız hutbeyi Abbâsî Halifesi Muktedî adına okutmuştur.³⁴²

Diğer taraftan Şöklü Akka'yı fethederken Şöklü ve Atsız arasındaki çekişme nedeniyle anlaşmazlık çıkmıştır. Şöklü, Atsız'a karşı başlattığı mücadelede destek sağlamak için Kutalmışoğullarını Suriye'ye davet ederek Atsız üzerine yürümüştür. Amacı Atsız'a karşı hanedana mensup kişilerle güç birliği yapmaktır. Mısır üzerine sefer hazırlığında olan Atsız, bu durumu haber alınca Şöklü ile karşı karşıya gelmiştir. İki komutan arasında yapılan savaşta Şöklü ölmüş, Kutalmışoğullarından bazılarını esir almıştır. Durumu Melikşah'a bildiren Atsız, gelen emir üzerine esir aldığı Kutalmışoğullarını İsfahan'a göndermiştir.³⁴³

Suriye'nin önemli bir kısmını ele geçiren Atsız, Mısır'a hâkim olmak için Fâtımî Devleti üzerine yürüdü. Fakat Kahire yakınlarında yapılan savaşı kaybetti ve geri çekilmek zorunda kaldı. Sultan Melikşah yaşanan son olaylardan sonra Suriye hadiselerinin kontrol altına alınması gerektiğine inanıyordu. Bu nedenle Suriye'de fethedilen ve fethedilecek yerler için Gence Meliki kardeşi Tutuş'u vazifelendirdi (1077-

³⁴¹ El-Muallâ'nın şehri terk etme nedeni halka ve askerlere kötü davranması ve askerlerin kendine başkaldırmasıyla birlikte halkın da askerlere destek vermesidir. İbnü'l-Esir, X, *a.g.e.*, s. 98.

³⁴² İbnü'l-Esir, X, *a.g.e.*, s. 98-99; Kafesoğlu, *Sultan Melikşah*, s. 63-64; Özgüdenli, *a.g.e.*, s.170.

³⁴³ Kafesoğlu, *Sultan*, s. 64.

1078). Bu sıralarda Fâtımî ordusu Dımaşk'ı kuşattı. Atsız başarılı bir savunma yaptıysa da şehir ertesi yıl daha sıkı bir şekilde Fâtımî ordusu tarafından yeniden kuşatıldı. Bu arada Suriye'ye gelerek Haleb'i kuşatmış olan Tutuş'tan kendisine itaat edeceğini söyleyerek yardım istedi. Tutuş'un yola çıktığını haber alan Fâtımî ordusu kuşatmayı kaldırarak geri çekildi. Tutuş'u Dımaşk'ta karşılayan Atsız, şehri Tutuş'a teslim etti. Ancak Tutuş, gücünden çekindiği Atsız'ı kendisini şehrin dışında karşılamadığı bahanesi ile öldürttü ve hazinelerine el koydu. Bölgenin yeni hâkimi olan Tutuş, Dımaşk ve Suriye'nin yeni sahibi oldu.³⁴⁴

3.3.2.2. *Doğu Arabistan'ın Selçuklulara Bağlanması*

Sultan Melikşah karmaşanın olduğu Ahsâ ve Bahreyn'i Selçuklu Devleti'ne bağlama görevini Artuk Bey'e verdi. Artuk Bey kendisine yeni ikta edilen Hulvan (Luristan) bölgesine gitti (1076-1077). Basra'dan hareket ederek Necid çölünü geçti ve Katîf'e geldi. Buralarda attan çok deveye ihtiyaç olduğunu anlayarak Basra'ya döndü. İhtiyaçlarını karşıladıktan sonra tekrar Katîf'e geldi. Buranın mahalli hâkimi Yahya b. Abbas el-Hafâcî Artuk Bey'e karşı koyamayacağını anlayarak önceden Katîf Kalesi'ni boşaltmıştı. Buradan hareketle Artuk Bey Bahreyn adalarına geçti. Bölgeyi kısa bir zamanda Selçuklu hâkimiyetine bağladı. Sonra Ahsâ'ya hareket ederek kaleyi savaşa aldı. Burada bulunan Şîf Karmatîleri cezalandırdı. Hutbeyi Abbâsî halifesi Muktedî Biemrillâh ve Sultan Melikşah adına okuttu. Ahsâ Kalesi'ni de Karmatîlerin düşmanı Mahsana Kalesi sahibi olan Abdullah b. Ali el-Anevî'ye teslim etti. Bölgedeki Şîf Karmatîlerin gücünün kırılması Abbâsîleri de memnun etmiş ve halife Muktedî Biemrillâh tarafından Artuk Bey'e çeşitli hediyeler gönderilmiştir.³⁴⁵

3.3.2.3. *Diyarbakır'ın Fethi*

Sultan Melikşah tarafından Tutuş'un Suriye'ye gönderilmesi ve bölgenin Selçuklu Devleti'ne bağlanması burada bulunan yerel hanedanları rahatsız etmiştir. Tutuş'un bölgede hâkimiyetini genişletme çabaları Musul Emîri Şerefüddeve Müslim'i rahatsız etmiştir. Müslim, bir yandan Fâtımîlerden yardım isterken diğer yandan da Tutuş'un

³⁴⁴ İbnü'l-Esir, X, *a.g.e.*, s. 107; Kafesoğlu, *Sultan Melikşah*, s. 68; Özgüdenli, *a.g.e.*, s.170-171.

³⁴⁵ Sıbt İbnü'l-Cevzi, *a.g.e.*, s. 209; Kafesoğlu, *Sultan Melikşah*, s. 68-69; Sevim, *a.g.e.*, s. 53-54; Ali Sevim, "Sultan Melikşah Devrinde Ahsa ve Bahreyn Karmatilerine Karşı Selçuklu Seferi", *Bellekten*, s. 217-219; Sevim ve Merçil, *a.g.e.*, s. 123-127; Özgüdenli, *a.g.e.*, s. 171.

hâkimiyetindeki Dımaşk'ı kuşatmıştır. Buna rağmen beklediği yardımı alamayan Müslim mağlup olmuştur (Mayıs 1083). Müslim'in Şîf halifesinden yardım istemesi Harran kadısı Hulba'yı da sinirlendirmiş ve isyana teşvik etmiştir. Hulba, şehri Türkmen beyi Çubuk'a teslim etmek için haber göndermiş, ancak Çubuk yetişmeden Müslim Harran'ı kuşatarak almıştır. Müslim, şehir halkının önemli bir kısmı ile kadıyı katlederek Musul'a doğru hareket etmiştir.³⁴⁶

Selçuklu Sultanı Melikşah'ın lütfuyla Musul dışında Haleb'e de hâkim olan Müslim'in hareketleri Melikşah'ı son derece kızdırmıştır.. Bununla birlikte ilk harekât Diyarbakır üzerine yapılmıştır. Bunun nedeni bölge halkının huzursuz olması ve Diyarbakır Emîri Mansûr'un Müslim ile şüphe uyandıran münasebetlerinin olmasıydı.³⁴⁷ Ayrıca önce Mervânîlerin, sonra da Abbâsîlerin vezirliğini yapan Fahrüddeve Muhammed b. Cehîr (Cüheyir)'in İsfahan'a gelerek Diyarbakır'ın fethinin lüzumunu izah etmesi de etkili olmuştur. Bu nedenle Melikşah, Fahrüddeve'yi Diyarbakır emirliğine tayin etmiş ve ona bazı haklar tanıyarak büyük bir ordu ile Diyarbakır'a göndermiştir.³⁴⁸

Melikşah Fahrüddeve'yi Diyarbakır'a gönderirken önemli Türk beylerini de bu sefere memur etmiştir. Bu görevlendirilenler arasında; Artuk, Çubuk, Bağdad şihnesi Gevherayin, hâcib Altuntak, Humartaş, Türşek, Çökürmüş, Sandak (Sunduk), Dilmaçoğlu Mehmet, Ayaz bulunuyordu. Durumun tehlikeli olduğunu anlayan Müslim, önde Melikşah'ın sancağının dalgalandığını görünce karşı koymanın mümkün olmadığını anlamıştı. Bu nedenle Fahrüddeve ile anlaşma yollarını aramaya başlamıştır. İrkdaşı Müslim'in anlaşma teklifini kabul eden Fahrüddeve orduyu biraz geri çekecekti. Fakat bu anlaşma olayına karşı çıkan Artuk Bey, Melikşah'ın sancağının geri çekilemeyeceğini söylemiştir. Durumdan haberdar olan Türkmenler de anlaşma olursa alacakları ganimetten olacaklarını hesap ederek Çubuk Bey komutasında Müslim'in askerlerine baskın düzenlediler. Olayların sorumlusu olarak Artuk Bey'i gören Fahrüddeve, Araplardan elde edilen ganimetlerin toplanarak Melikşah'a gönderilmesini istedi. Bu istekteki hileyi sezen Artuk Bey bu öneriyi kabul etmedi. Müslim, Artuk Bey'e sağ-salim Diyarbakır'dan çıkarılması karşılığında mal ve para vaadinde bulundu. Artuk Bey bu

³⁴⁶ Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, s.202; Özgüdenli, *a.g.e.*, s. 172.

³⁴⁷ Aynı yer.

³⁴⁸ İbnü'l-Esir, X, *a.g.e.*, s. 122; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *a.g.e.*, s. 254-255; Kafesoğlu, *Sultan Melikşah*, s. 76; Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, s.202; Sevim ve Merçil, *a.g.e.*, s. 127; Özgüdenli, *a.g.e.*, s. 172.

teklifi kabul etti. Ardından kendisi de Fahrüddevle namına savaşmanın faydasız olduğunu düşünerek çekildi. Durumu Melikşah'a anlatmak için harekete geçti. Bu durumdan haberdar olan Melikşah, Aksungur'u Müslim'e karşı görevlendirdi. Artuk Bey'e de ona yardım etme emrini verdi.³⁴⁹

Fahrüddevle harekete geçerek Mardin, Siirt, Erzen ve Hısnıkeyfâ gibi Mervânîlere bağlı yerleri arka arkaya aldı. Aynı tarihlerde oğlu da Amid'i kuşatma altına almıştı. Bu sıralarda Mervânî emîri adamlarına savunma emri vererek Melikşah ile görüşmeye gitti. Amacı memleketini kurtarmaktı. Melikşah ona ancak Âmid ve Meyyafarikin'i verebileceğini, diğer Diyarbakır şehirlerini teslim etmesini söyledi. Mervan Emîri Nasrüddevle Mansur, veziri Ebû Sâlim'in on yıl dayanabiliriz, surlar güçlü sözüne kanarak Melikşah'ın teklifini kabul etmedi. Fakat bu sıralarda (Mayıs 1085) Âmid halkı ayaklandı, 1085 Eylül başlarında şehir Selçuklulara teslim oldu. Hesapları tutmayan Mervan emîri sultanın teklifini kabul ettiğini söylese de iş işten geçmişti.³⁵⁰

Diyarbakır bölgesinde bulunan Meyyafarikin'in alınması biraz daha uzun sürdü. Sonunda şehir ahali direnmenin faydasızlığını anlayınca şehri teslim etti (Eylül 1085).³⁵¹ Ele geçirilen hazineler İsfahan'a gönderilerek Sultan Melikşah'a teslim edildi. Böylelikle Diyarbakır bölgesi fethedilmiş oldu ve Mervanoğulları hâkimiyetine son verildi.³⁵² Mervânîlere ait olan Diyarbakır bölgesinin fethedilmesiyle birlikte bu bölgeler türkmen beylerine ikta olarak verilmiş ve buralar Selçuklu hâkimiyetine vasal olarak bağlanmıştır. Jeopolitik açıdan önemli bir noktada bulunan Diyarbakır, birçok devlet ve medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Mısır ve Suriye gibi yerlere geçiş noktasında olması da Diyarbakır'ın önemini her dönem korumasını sağlamıştır. Böyle önemli bir bölgenin alınması ile buradaki karışıklıklar giderilmiş, sağlam surlara sahip olan Diyarbakır'ın fethi Selçuklulara güç kazandırmıştır.

³⁴⁹ İbnü'l-Esir, X, a.g.e., s. 125; Sıbt İbnü'l-Cevzî, a.g.e., s. 259-260; Kafesoğlu, *Sultan Melikşah*, s. 76-78; Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, s.202-203; Sevim ve Merçil, a.g.e., s. 128-129; Özgüdenli, a.g.e., s. 172-173.

³⁵⁰ İbnü'l-Esir, X, a.g.e., s. 132; Kafesoğlu, *Sultan Melikşah*, s. 79-80; Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, s.203-204; Sevim ve Merçil, a.g.e., s. 130-131; Özgüdenli, a.g.e., s.173.

³⁵¹ Mükrimin Halil Yınanç, "Diyarbakır", *İA*, C. 3, İstanbul: MEB Yayınları, 1979, s.605-636.

³⁵² Özgüdenli, a.g.e., s.174.

3.3.2.4. Musul'un Fethi

Musul, Ukayliler'den Şerefüddeve Müslim'in elinde bulunmaktaydı. Müslim, Selçuklu Devleti'ne hem Çağrı Bey'in kızı Safiye Hatun ile evlenerek akrabalık ilişkisi kurmuş hem de itaatte bulunarak bazı mevkiiler elde etmiştir. Buna rağmen Selçukluların iyice güçlenmesinden rahatsızlık duyarak Âmid kuşatması sırasında Mervaniler ile iş birliği yapmıştır. Bu durumu öğrenen Melikşah çok sinirlenmiş ve Fahrüddeve'nin oğlu Amîdüddeve'yi Aksungur ile birlikte Musul'a göndermiştir (1084-1085). Artuk Bey'in de Selçuklu ordusuna katılmasıyla Musul kısa sürede alınmıştır. Sultan Melikşah da İsfahan'dan hareket ederek Musul'a gelmiştir. Sultan Melikşah'ın huzuruna çıkan Müslim af dileğinde bulunmuş, hatta meşhur atı Beşşar'ı da Melikşah'a hediye olarak sunmuştur. Melikşah kardeşi Tekiş'in Horasan'da isyan ettiği haberini alınca Müslim'i bağışlayarak kendisine bağlı kalması koşuluyla eski topraklarını ona geri vermiştir (Kasım-Aralık 1084).³⁵³

Eski bir medeniyet ve ilim merkezi olan Musul'un alınması ile Selçuklular bölgeye bir süre hâkim olmuştur. Sultan Melikşah'ın kardeşi Tekiş'in isyanı nedeni ile Musul'un idaresini tekrar Müslim'e vermesi burada Ukayliler'in hâkimiyetinin bir süre daha devam etmesini sağlamıştır. Musul günümüzde olduğu gibi tarihte de stratejik ve ekonomik öneme sahip olmuştur. Dimaşk, Nişabur gibi şehirlere gitmek için Musul'dan geçmek gerekmektedir. Bu da şehrin önemini dönem açısından daha da önemli kılmaktadır.

3.3.2.5. Urfa'nın Fethi

Sultan Melikşah Urfa'nın fethi için emirlerinden Bozan'ı görevlendirmiştir. Emîr o zamana kadar Türklerin eline geçmeyen, Bizans ve Ermeni valileri tarafından hükmedilen Urfa'yı şiddetli bir kuşatma altına almıştır. Üç ay süren aralıksız kuşatmada sık sık taarruzlarda bulunmuştur.³⁵⁴ Sultan da bir ara küçük bir kuvvetle bölgeye gelmiş, şehrin etrafını dolaştıktan sonra bir şey yapmadan geri gitmiştir.³⁵⁵

³⁵³ İbnü'l-Esir, X, *a.g.e.*, s. 126-127; Kafesoğlu, *Sultan Melikşah*, s. 82-83; Özgüdenli, *a.g.e.*, s.174; Omeed I. Jowzalı, "Selçuklular Döneminde Musul (1057-1127)", Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2004, s. 56.

³⁵⁴ Kafesoğlu, *Sultan Melikşah*, s. 111.

³⁵⁵ Urfalı Mateos, *a.g.e.*, s. 173.

Bozan Urfa'ya karşı hücumlarına devam etmiş, şehri günlerce sıkıştırmıştır. Bunca hücum ve açlığa dayanamayan şehir halkı hala savunmada inat eden kalenin yöneticisi Barsam'ı ikna etmek için isyan etmiştir. Bu durum karşısında bir şey yapamayan Barsam çareyi kendini surlardan aşağı atmakta bulmuş, omurga kemiği kırılmıştır. Bozan'ın çadırına götürülüp tedavi edilmiş, ancak birkaç gün sonra ölmüştür. Şehrin ileri gelenleri Urfa'yı Bozan'a teslim etmiştir (28 Şubat 1087). Bozan şehir halkına iyi davranmış, ancak bazı kötü niyetli olanların iftira ve etkisi ile on iki zengin ve yüksek mevki sahibi Ermeniye muhalif olduklarını düşünerek kılıçtan geçirmiştir. Bozan bunu yapmakla birlikte bu hadiseden daha sonra üzüntü duymuştur.³⁵⁶ Sultan Melikşah Bozan'ı Urfa valisi tayin etmiştir.³⁵⁷ Urfa'nın fethiyle birlikte Bizans ve Ermeni valileri tarafından idare edilen önemli bir merkez Selçuklu topraklarına dâhil edilmiştir. Daha önce Sultan Alp Arslan tarafından 50 gün kadar muhasara edilip alınamayan Urfa'nın alınması Selçuklu fetihlerinin yolunu da açmıştır.

3.3.2.6. Haleb'in Alınması

Selçuklu Devleti'nin sınırlarında istikrar bir türlü sağlanamıyordu. Sultan Melikşah kardeşi Tekiş'in isyanını bastırmakla meşgulken Anadolu'da müstakil bir devlet kuran Süleymanşah, Haleb şehrini kuşatmıştı. Ancak Tutuş ile mücadelede hayatını kaybetmiştir (Haziran 1086).³⁵⁸ Tutuş, Haleb emiri İbnü'l-Hutayfî'ye haber göndererek şehri kendisine teslim etmesini istemiş, fakat bu teklife karşı çıkan Haleb emiri şehri ancak Melikşah'a teslim edebileceğini söylemiştir. Bununla birlikte haleb emiri Melikşah'a haber göndererek onu Haleb'e davet etmiştir. Bu tutuma sinirlenen Tutuş Haleb'i kuşatarak ele geçirmiş, ancak şehrin iç kalesini alamamıştır.³⁵⁹ Kaleyi on yedi gün kuşatmıştır, ancak sultan Melikşah'ın öncü birliklerinin gelmekte olduğunu haber alınca buradan ayrılmıştır.³⁶⁰

³⁵⁶ Urfalı Mateos, *a.g.e.*, s. 173.

³⁵⁷ Kafesoğlu, *Sultan Melikşah*, s. 111.

³⁵⁸ Urfalı Mateos, *a.g.e.*, s. 168.

³⁵⁹ Özgüdenli, *a.g.e.*, 177.

³⁶⁰ Artuk Bey Tutuş'a sultanın askerlerine baskın düzenlemeyi teklif etmiştir. Sultanın askerlerinin ve hayvanlarının yorgun olduğunu, bir saldırı durumunda karşı koyamayacaklarını ve galip geleceklerini söylemiştir. Fakat Tutuş, gölgesine sığındığım kardeşime bu hareketi yapamam, hem bu bana da yakışmaz diyerek Dımaşk'a çekilmiştir. İbnü'l-Esir, X, *a.g.e.*, s. 136.

Sultan Melikşah (Eylül-Ekim 1086) İsfahan'dan yola çıkarak önce Musul'a geldi. Daha sonra Harran'a ulaştı. Şehrin yöneticisi İbn. Şâtır Harran'ı Melikşah'a teslim etmiştir. Melikşah yoluna devamla Urfa'ya geldi. Buradan da Caber kalesine gitti. Bir gün bir gece muhasaranın ardından Fırat üzerinde bulunan ve stratejik öneme sahip Caber kalesini de teslim aldı. Melikşah Fırat Nehri'ni geçerek Haleb'e ulaştı.³⁶¹ Yolda Menbiç şehrini de aldı.³⁶²

Melikşah Haleb'e vasıl olarak şehri teslim aldı. Şeyzer hâkimi Emîr Nasr b. Ali b. Munkız el-Kinânî de Melikşah'a haber göndererek itaatini bildirdi. Ayrıca Lazkiye, Kefertâb, Efâmiye gibi şehirleri sultana teslim etti. Melikşah, Şeyzer hâkiminin barış teklifini kabul etmiş ve Şeyzer'i ona bırakarak üzerine yürümekten vazgeçmiştir. Sultan Melikşah Haleb'e hâkim olduktan sonra buranın idaresini Aksungur'a vermiştir.³⁶³

Haleb'in alınmasıyla birlikte Suriye'nin fethi ile ilgili önemli bir merkez ele geçirilmiştir. Haleb'in alınmasıyla birlikte Selçukluların Suriye hâkimiyeti güçlenmiştir. Haleb, Anadolu'dan Mezopotamya'ya, Akdeniz'den İran'a giden yolların ana kavşak noktasında bulunmaktadır. Bu da Haleb'in önemini bölgede bulunan devletler için daha da değerli kılmaktadır. Ayrıca şehrin kervanların uğrak noktasında bulunması da hem şehrin büyümesine katkı sağlamış hem de değerini bir kat daha arttırmıştır.

3.3.2.7. Antakya'nın Zaptı

Haleb ve Suriye taraflarında istikrarı sağlayan Sultan Melikşah, Antakya üzerine doğru hareket etmiştir. Daha önceden Süleymanşah tarafından fethedilen³⁶⁴ ve veziri Hasan b. Tâhir eş-Şehristânî'nin idaresinde bulunan Antakya herhangi bir direniş göstermeden sultana teslim olmuştur. Şehrin valiliğine Yağısıyan'ı tayin etmiştir.³⁶⁵ Selçuklu Devleti'nin sınırları en geniş sahaya ulaşmıştı. Sultan Melikşah buradan Sevodi (Süveydiye)'ye geçerek Akdeniz sahiline inmiş, atını denize sürerek kılıcını üç kez denize çalmıştır. Sınırlarının babası Alp Arslan dönemindekinden daha geniş olduğunu görerek

³⁶¹ İbnü'l-Adîm, *a.g.e.*, s. 62.

³⁶² İbnü'l-Esir, X, *a.g.e.*, s. 136; Özgüdenli, *a.g.e.*, 178.

³⁶³ İbnü'l-Esir, X, *a.g.e.*, s. 137; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *a.g.e.*, s.278.

³⁶⁴ Sıbt İbnü'l-Cevzî, *a.g.e.*, s.277.

³⁶⁵ Urfalı Mateos, *a.g.e.*, s. 171-172; Kafesoğlu, *Sultan Melikşah*, s. 111; Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, s. 205; Özgüdenli, *a.g.e.*, 179.

şükretmiş ve namaz kılmıştır.³⁶⁶ Ayrıca denizden kum aldırarak babasının mezarı üzerine serpmiştir.³⁶⁷

Antakya'nın alınmasıyla birlikte Selçuklu Devleti'nin sınırları Akdeniz kıyılarına ulaşmıştır. Bir kara devleti olarak kurulan Selçukluların sınırları Antakya'nın alınmasıyla denize de komşu olmuştur. Ayrıca Kuzey Suriye'de sükûnet sağlanmış, bölgenin yönetimi doğrudan merkeze Selçuklu Devletine bağlanmıştır.

3.3.2.8. *Kafkasya Harekâtı*

3.3.2.8.1. Gürcistan Seferi

Gürcistan'da IV. Bagrat'ın ölümünden sonra tahta geçen II. Giorgi döneminde bazı karışıklıklar ortaya çıkmıştır. Selçuklu Devleti'nin hâkimiyetini önce kabul edip daha sonra Melikşah'ın ilk yıllarında tekrar Bizans'a tabiiyet bildiren Gürcü krallığına da ders verilmesi gerekiyordu.³⁶⁸

Kral II. Giorgi zamanında bu bölgede bazı anlaşmazlıklar ortaya çıkmıştır. Ayaklanan bütün Gag kalesi halkı krala isyan etmiştir. Bu hareketi bastıran Liparit oğlu Yuane, teslim aldığı kaleyi Şeddadilerden Gence emîri olan Fazlûn'a satmıştır. Daha sonra Sultan Melikşah'ı ziyarete gitmişlerdir. Bu ziyaretin maksadı Melikşah'ı bölgeye tahrik etmek olduğu anlaşılmaktadır. Öyleki Melikşah, beraberinde Yuane olduğu halde Gürcistan seferine çıkmıştır. Karthili'ye gelmiş, birçok kale, esir, ganimet elde etmiştir. Daha sonra Gence'yi Emîr Fazlun'dan alarak buraya Savtekin'i tayin etmiştir (1076).³⁶⁹ Savtekin idaresindeki Türkmenler, Arran ülkesinin bütün dağ, ova, nahiye ve kalelerine yerleştiler. Hatta Gence adeta bir Türkmen şehri olarak adlandırılmıştır.³⁷⁰ Bununla beraber Savtekin, o dönemde Kutâyis'te oturan Gürcü Kralı Giorgi ile yaptığı iki savaşta yenilince Kars ve Anapa gibi kaleler kaybedilmiştir. Öte yandan Yuane, Melikşah tarafından daha önce alınan Şamşvilde kalesinde direniş göstermeye başlamış, eski Ani Kralı Gagik de tekrar tahta çıkmak için harekete geçmiştir. Olayların bu şekilde gelişmesi

³⁶⁶Reşîdü'd-Dîn Fazlullah, *a.g.e.*, s.130.

³⁶⁷Urfalı Mateos, *a.g.e.*, s. 172.

³⁶⁸Bedirhan, *a.g.e.*, s. 143-145.

³⁶⁹Kafesoğlu, *Sultan Melikşah*, s. 127; Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, s. 200; Ali Sevim, *Genel Çizgileriyle Selçuklu-Ermeni İlişkileri*, Ankara: TTK Yayınları, 1983, s. 19; Bedirhan, *a.g.e.*, s. 144; Nebi Gümüş, "Büyük Selçuklu-Gürcü İlişkileri", *Türkler*, C. IV, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s.716.

³⁷⁰Zeki Velidi Togan, "Azerbaycan", *İA*, C. 2, İstanbul: MEB Yayınları, 1979, s.101.

Sultan Melikşah'ı tekrar Gürcistan seferine çıkmaya zorlamıştır. 1078-1079 yıllarında Sultan Melikşah Aras Nehri üzerinden Gürcistan topraklarına girmiştir. Somkheth bölgesini yağmalamış, Yuane'yi esir etmiş ve Savtekin'e yeni kuvvetler bırakarak geri dönmüştür.³⁷¹

Savtekin'in Gürcü kralına tekrar yenilmesi Bizans generallerinden aslen Gürcü olan şark hududu komutanı Grigor Bakuryan'ın Erzurum, Oltu, Kars şehirlerini ve civarındaki bazı bölgeleri de ele geçirmesine neden olmuştur. Grigor aynı zamanda Gürcistan kralını metbû tanımıştı. 1080 senesinde Sultan Melikşah, büyük emirlerden Emîr Ahmed'i Gürcistan'ın fethine memur etmiştir. Gürcistan Kralı II. Giorgi'yi ağır bir hezimete uğratan bu emir, evvelce Türkler tarafından birkaç defa fethedildiği hâlde elden çıkmış olan Kars şehrini ve daha sonra Erzurum ile Oltu şehirlerini ve diğer memleketleri birer birer fethederek bu bölgedeki Hristiyan hâkimiyetine son vermiştir.³⁷²

Emîr Ahmed fetih hareketlerine devam etmiştir. Gürcü kralı bir kez daha yenilgiye uğratılmış ve kaçmak zorunda kalmıştır. Gürcistan'dan beraberindekilerle Arran'a büyük başarılar ve ganimetlerle dönen Emîr Ahmed, yolda Anadolu'ya gitmekte olan Ebu Yakub ve İsa Börü adlı iki önemli emir ile karşılaşmıştır. Onları Gürcistan'a gitmeleri konusunda teşvik etmiştir. Böylelikle bu iki emir Karadeniz kıyılarına kadar olan yerleri ele geçirdiler. Şavşat, Acara, Karthili, Ardanuç, Kütâyis havalisini ele geçirerek maiyetlerinde bulunan boyları buralara yerleştirdiler (1080). Kışını Moka'da geçirdikten sonra ertesi yıl tekrar Gürcistan seferine çıktılar. Trabzon'a kadar bütün Karadeniz kıyılarını fethettiler. Durumun pek parlak olmadığını anlayan Kral II. Giorgi İsfahan'a giderek Sultan Melikşah'a sadakat bildirmiştir (1082). Böylelikle kral ölene kadar Selçukluların tabiiyetinde kalmıştır.³⁷³ Sultan Melikşah, Kafkasya ve Arran'ın idaresini amcası Yakuti'nin oğlu ve Azerbaycan genel valisi Kutbuddin İsmail'e vermiş ve onu bu bölgenin meliki ilan etmiştir.³⁷⁴

³⁷¹ Kafesoğlu, *Sultan Melikşah*, s. 127; Özgüdenli, *a.g.e.*, 176.

³⁷² Merkezi Erzurum olarak kurulan Saltukoğullarının da 1080 tarihinden itibaren tesis edilmeye başlanmıştır. Mükrimin Halil Yınanç, "Erzurum", *İA*, C. 4, İstanbul: MEB Yayınları, 1948, s. 349.

³⁷³ Kafesoğlu, *Sultan Melikşah*, s. 128; Bedirhan, *a.g.e.*, s. 149-150.

³⁷⁴ Kafesoğlu, *Sultan Melikşah*, s. 128; Bedirhan, *a.g.e.*, s. 151.

3.3.2.8.2. II. Kafkasya Seferi

Sultan Melikşah 1086 yılının başlarında büyük bir ordu ile ikinci kez Kafkasya seferine çıkmıştır. Bu seferinde bölgede ortaya çıkan küçük de olsa direniş ve muhalefeti ortadan kaldırmayı amaçlıyordu.³⁷⁵ Melikşah'ın bu seferi sırasında birçok şehir direnç göstermeden Selçuklu Devleti'ne tâbi olduklarını bildirdiler.³⁷⁶ Ani emiri olan ve sultanın huzuruna gelerek tabiiyetini yeniden bildiren II. Ebu'l Fazl önceki yerinde bırakıldı. Şirvan Meliki Şirvanşah Faribuz itaat etti ve yıllık 70 bin dinar vergi vermeyi kabul etti.³⁷⁷ Daha sonra bu vergi 40 bin dinar olarak kararlaştırılmıştır.³⁷⁸

3.3.2.8.3. Gence'nin Fethi

Melikşah'ın Kafkasya seferinde en fazla meşguliyet çıkararak yer Gence olmuştur. Sultan Melikşah, Gence'nin alınması ve buranın emiri olan Fazlûn'un tedip edilmesi işini Urfa hâkimi Emîr Bozan'a vermiştir. Emîr Bozan Gence'yi şiddetli bir muhasara altına almıştır. Sonunda Gence'yi işgal etmiş ve Fazlûn'u da esir etmiştir. Gence ve etrafındaki kasaba, kaleler doğrudan merkeze bağlanmıştır.³⁷⁹

3.3.2.9. Mâverâünnehir Seferi

Şemsülmülk'ten sonra Semerkand (Karahanlı) hükümdarı olan oğlu Ahmed Han b. Hızır Han'ın kötü idaresi ülkede sıkıntı ve şikâyetlere neden olmaktadır. Hükümdar, halkın elinde bulunan mallarını sık sık müsadere ediyordu. Bu nedenlerle halkı ondan nefret ediyordu ve gizlice Sultan Melikşah'a mektuplar göndererek yardım istediler, onu ülkelerini zapt etmesi için davet ettiler.³⁸⁰ Hatta saltanatının daha başlarında Ahmed Han, başkadı olan Ebû Nasr Süleyman el-Kâsânî'yi idam ettirmiştir.³⁸¹ Bu sıralarda Şâfiî fakih Ebû Tâhir b. Alek de şikâyet amacıyla Sultan Melikşah'ın huzuruna geldi. O da Melikşah'a şikâyetinde bulundu ve Melikşah'ı Mâverâünnehir'i zapt etmeye teşvik etti.³⁸²

Bütün bu gelişmeler üzerine Sultan Melikşah aldığı davet üzerine Mâverâünnehir'e hareket etti (1088-1089). Kalabalık bir ordu ile Ceyhun Nehri'ni geçerek Buhara'ya

³⁷⁵ Kafesoğlu, *Sultan Melikşah*, s. 129; Bedirhan, *a.g.e.*, s. 152.

³⁷⁶ Urfalı Mateos, *a.g.e.*, s. 171; Sevim ve Merçil, *a.g.e.*, s. 119.

³⁷⁷ El-Hüseynî, *a.g.e.*, s. 50.

³⁷⁸ ³⁷⁸ Kafesoğlu, *Sultan Melikşah*, s. 129.

³⁷⁹ Urfalı Mateos, *a.g.e.*, s. 173; Kafesoğlu, *Sultan Melikşah*, s. 129; Bedirhan, *a.g.e.*, s. 153.

³⁸⁰ İbnü'l-Esir, X, *a.g.e.*, s.153;

³⁸¹ Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, s. 337-338.

³⁸² İbnü'l-Esir, X, *a.g.e.*, s.154.

ulaştı. Yol boyunca geçtiği yerleri aldı. Buhara'yı ve etrafındaki yerleri alarak Semerkand'a hareket etti. Şehrin önünde karargâh kurdu. Şehri muhasara altına aldı. Halk da kendisine maddi destekte bulundu. Sonunda Semerkand'ı ele geçirdi. Ahmed Han halktan birinin evine kaçarak saklanmıştı ancak ihbar üzerine yakalandı ve Melikşah'ın huzuruna getirildi. Sultan aynı zamanda Terken Hatun'un da yeğeni olan Ahmed Han'a iyi davrandı, onu serbest bırakarak yanındaki muhafızlarla birlikte İsfahan'a gönderdi. Semerkand'a Hârezm amîdi Ebû Tâhir'i görevlendirdi.³⁸³ Melikşah sonrasında Ahmed Han'ı Selçuklu tabiiyetine bağlı kalmak şartıyla yurduna iade etti.³⁸⁴

Melikşah'ın bu seferiyle Karahanlıların batı kolu Selçuklu Devleti'ne bağlanmış oldu. Melikşah yoluna devamla Kaşgar'a yürüdü. Bu sıralarda Talas hâkimi Kırhan itaat altına alındı. Ayrıca Balasagun ve Taşkend'in kuzeyinde İsbicab hükümdarları da Melikşah'a tâbi olmuş ve vergi vermeyi taahhüd etmişlerdi. Melikşah ilerleyerek Özkent'e geldi, Kaşgar hanına haber göndererek hutbenin kendi adına okunması ve paranın da yine kendi adına basılmasını istedi. Kaşgar hanı bu vaziyet üzerine teklifi kabul etti. Sultanın huzuruna gelerek itaat arz etti ve Melikşah onu iyi bir şekilde karşılayarak memleketine iade etti. Böylelikle Karahanlıların doğu kanadı da Selçuklulara tâbi kılındı. Sultan Melikşah buradan ayrılarak İsfahan'a döndü.³⁸⁵

Melikşah'ın Semerkand'dan dönmesinden sonra Mâverâünnehir'de isyan ortaya çıktı. Bu isyanın nedeni Melikşah tarafından Semerkand'a bırakılan vali ile Çiğil askerlerinin anlaşmazlığıydı. Sultan Melikşah yeniden harekete geçerek (1090) Mâverâünnehir'e gitti. Semerkand yeniden Selçuklular tarafından ele geçirildi. Melikşah Semerkand'ın idaresini seçkin komutanlarından olan Emîn Ünver'e verdi. Sultan Melikşah doğuda daha da karmaşık bir hal alan siyasi olaylara pek de müdahil olmak istemedi. Çiğillerin komutanı Aynüddeve'yi desteklemek için gelen sonra da korkup kaçan Kaşgar hanının kardeşi Yakub'u affederek Kaşan kalesi hâkimi Tuğrul b.Yınal'a karşı kullanmaya karar verdi. Doğu Karahanlı Devleti bu seferle bir kez daha itaat altına alındı. Böylece Selçuklu Devleti'nin sınırları doğuda Çin hududuna kadar dayanmış oldu.

³⁸³ İbnü'l-Esir, X, *a.g.e.*, s.154; Kafesoğlu, *Sultan Melikşah*, s. 132; Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan.*, s. 338.

³⁸⁴ El-Hüseynî, *a.g.e.*, s. 45.

³⁸⁵ İbnü'l-Esir, X, *a.g.e.*, s.155; Kafesoğlu, *Sultan Melikşah*, s. 133; Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, s. 209.

Bütün bu işleri hallettikten sonra Sultan Melikşah İsfahan'a döndü. Burada daha önce tahtından indirdiği Ahmed Han'ı Karahanlı tahtına iade etti.³⁸⁶

3.3.2.10. Anadolu'nun Fethi

Melikşah Büyük Selçuklu Devleti tahtına geçtiği zaman Anadolu'da başta Kutalmışoğulları olmak üzere, Emîr Tutak, Emîr Artuk Bey olmak üzere birçok komutan fetih faaliyetlerinde bulunmaktaydı.³⁸⁷ Bu fetih hareketleri Sultan Melikşah döneminde de devam etmiştir. Bu faaliyetler geçici bir harekât olmaktan çıkmış, artık vatan tutma mahiyetini almıştı. Anadolu'da ilerleyen komutanlar Kızılırmak'ı geçerek Orta Anadolu'ya ilerlemekteydiler.³⁸⁸

İlk başlarda Melikşah'a karşı muhalif bir tavır sergileyen fakat sonrasında halifenin vasıtası ile Anadolu'nun fethi ile görevlendirilen ve Melikşah'tan zapt edecekleri memleketlerin hükümdarlık menşurunu alan Kutalmışoğulları: Mansur, Süleymanşah, Alp-İlek ve Dulat faaliyetlerine devam ediyordu. Diğer taraftan da yine Melikşah tarafından görevlendirilen Artuk Bey, Tutak, Afşin, Dilmaçoğlu Mehmed, Tarankoğlu, Davdavoğlu gibi emirler de muhtelif taraflarda muvaffakiyetlere nail olmakta ve bölgeler açmaktaydılar.³⁸⁹

Yeni Bizans İmparatoru VII. Mihael Dukas, Selçuklu fetih hareketlerini durdurmak amacıyla Isaakios Komnenos ve kardeşi Aleksios'u Frank komutanlarından Ursel ile Anadolu'ya gönderdi. Kayseri'ye gelen Bizans birlikleri arasında anlaşmazlık çıktı. Ursel, beraberindeki birlikle Sivas'a doğru gitti. Onu yakalamak için harekete geçen Isaakios Kayseri civarında Selçuklu birlikleri ile karşılaştı. Yaptığı savaşta Selçuklu birliklerine yenildi ve esir düştü. İmparator Dukas, bir taraftan ilerleyen Selçuklu birliklerinden endişe duyarken diğer taraftan da gittikçe güçlenen Ursel'i yakalamak için büyük bir ordu ile eski nazırı İonnes Dukas'ı görevlendirdi. Bu komutan Ursel'e yenilmekle birlikte esir düştü. Ursel, tutsak Dukas'ı Bizans imparatoru ilan ederek İstanbul'u ele geçirme planları yapmaya başladı. Durumun geldiği halden iyice endişeye

³⁸⁶ İbnü'l-Esir, X, a.g.e., s.157; Kafesoğlu, *Sultan Melikşah*, s. 133-134; Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, s. 210-211; Özgüdenli, a.g.e., 181-182.

³⁸⁷ Kafesoğlu, *Sultan Melikşah*, s. 87.

³⁸⁸ Sevim ve Merçil, a.g.e., s. 111.

³⁸⁹ Mükrimin Halil Yınanç, *Türkiye Tarihi: Selçuklular Devri I. Anadolu'nun Fethi*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1944, s. 86; Kafesoğlu, *Sultan Melikşah*, s. 90.

kapılan imparator bu sıralarda İznik yörelerinde fetih hareketinde bulunan Artuk Bey ile anlaşma yaptı. Artuk Bey Ursel'i yendi ve esir aldı, ancak daha sonra fidye karşılığı serbest bıraktı. Bizans, Ursel tehlikesini Anadolu'da faaliyette bulunan bir başka Selçuklu emîri Tutak'ın yardımı ile bertaraf etti. Selçuklu kuvvetleri ise İzmit yakınlarına kadar ilerlerken, Kutalmışoğulları da güneydoğu Anadolu'da fetih hareketlerine devam etmekteydi.³⁹⁰ Diğer taraftan ise Ege bölgesinde Milet ve kuzeyde Trabzon civarına kadar ilerlemişlerdi. Öyleki Artuk Bey komutasında bulunan Türk kuvvetleri 1074 yılında Kelkit ve Yeşilirmak civarını fethetmeye başlamıştı. Emîr Mengücek ise Divriği, Erzincan, Şebinkarahisar bölgesinde, Emîr Ebu'l Kâsım da Erzurum ve Çoruh bölgelerinde faaliyetlerine devam etmekteydi. Artuk Bey daha sonrasında Sultan Melikşah tarafından geri çağırılmış, ondan boşalan yerlerdeki faaliyetleri Danişmend Gâzi yaptığı fetihlerle devam ettirmiştir. Başka bir Selçuklu komutanı olan Gümüştekin Candar ise yönetiminde bulunan Türk birlikleri ile 1077'de Urfa civarlarında Bizans kuvvetlerini mağlup etmiştir.³⁹¹

Başlangıçta Büyük Selçuklulara bağlı olarak kurdukları Anadolu Selçuklu Devleti'ni ağabeyi Mansur ile birlikte idare etmekte olan Süleymanşah, abisinin tek başına hâkim olabilmek için Bizans imparatoru Nikephoros Botaniates ile işbirliği yapması üzerine Sultan Melikşah'a durumu bildirmiştir. Sultan Melikşah, Anadolu'da kendi hâkimiyet ve otoritesini sağlamak için harekete geçmiştir. Değerli komutanlarından olan Emîr Porsuk'u Anadolu'ya göndermiştir. Emîr Porsuk, Mansur ile yaptığı savaşta Mansur'u öldürmüştür. Böylece Süleymanşah'ın bölgedeki gücü daha da artmıştır.³⁹²

Anadolu'nun bir nevi genel valisi durumunda iken fetih hareketlerini genişleten Süleymanşah, Karadeniz sahillerine, diğer taraftan da Akdeniz ve Ege denizine doğru ilerlemeye devam etmiştir. Bu minval üzere Bizans'ın elinde bulunan ve Marmara sahillerinin en mühim askeri kalesi durumundaki İznik şehrini kati suretle fethetmiş (1075)³⁹³ ve Türklere intikalini sağlamıştır.³⁹⁴

³⁹⁰ Kafesoğlu, *Sultan Melikşah*, s. 90-92; Ali Sevim, *Anadolu'nun Fethi: Selçuklular Dönemi (Başlangıçtan 1086'ya Kadar)*, Ankara. TTK Yayınları, 1987, s. 78-79.

³⁹¹ Sevim ve Merçil, *a.g.e.*, s. 114; Ali Sevim, *Anadolu'nun Fethi*, s. 82-83.

³⁹² Sevim ve Merçil, *a.g.e.*, s. 114; Ali Sevim, *Anadolu'nun Fethi*, s. 84.

³⁹³ Ali Sevim, *Anadolu'nun Fethi*, s. 81.

³⁹⁴ Kafesoğlu, *Sultan Melikşah*, s.99.

Kilikya’da Philaretos tarafından kurulan Ermeni Prenslığıne tâbi memleketlerden olan Harput, Emîr Çubuk tarafından fethedilmiştir. Diğer taraftan da Çankırı’yı fetheden Emîr Karatekin fetihlerine devamla sahile doğru hareket etmiş ve Sinop’u 1084’te almıştır. Efes şehri ve Ege sahillerinde Tanrıvermiş Bey, İzmir civarında da Çaka Bey hâkimiyet kurmuştur. Böylece Antakya’dan Karadeniz’e, Ege Denizi ve Çanakkale’ye kadar birçok yer Türk hâkimiyetine girmiş ve Anadolu Selçukluları yoluyla Büyük Selçuklu Devleti’ne bağlanmıştır.³⁹⁵

3.3.3. Bâtınilerle Mücadele

Bâtniye, her zahirin bir batını olduğunu ve Kur’an ile hadislerin ancak te’vil ile anlaşılabilceğini iddia eden fırkalara V. asırdan itibaren toptan verilen addır.³⁹⁶ Genel bir ifade ile Bâtînîlik ve İsmaililik aynı anlamda kullanılmıştır. Asıl olarak İsmaililere Bâtıniler denmiştir.³⁹⁷ İran’da Büyük Selçuklular döneminde ortaya çıkan ve daha sonrasında gelişmesini Suriye topraklarına doğru devam ettiren Bâtıniler, Hasan Sabbah ve yedi halefi tarafından idare edilmiştir.³⁹⁸ Hasan Sabbah yaşadığı dönemde Büyük Selçuklu Devleti’ne siyasi ve askeri sorunlar yaşatmıştır.

İsmâîlilerin Selçuklular zamanındaki açık faaliyetleri Hasan Sabbah (Hasan b. Ali b. Muhammed b. Ca’fer b. Hüseyin b. Muhammed b. Sabbah el-Himyerî er-Râzî) ile başlamıştır.³⁹⁹ Hasan Sabbah gücünü arttırmak, Nizâmülmülk ’ün takibinden kaçabilmek için müstahkem bir mevkide bulunan Alamut Kalesi’ni ele geçirmeye karar vermiştir. Sultan Melikşah döneminde kaleyi Alevî-î Mehdî adlı bir kişi idare etmektedir. Alamut Kalesi, Kazvin’in kuzeydoğusunda Rûdbâr vadisinde Elbruz dağlarında yalçın kayalar üzerinde kurulmuştur.⁴⁰⁰ Kalenin bir hücumla alınması pek mümkün görünmemektedir. Bu nedenle Hasan Sabbah kaleye kendi kimliğini saklayarak gizlice girerek kalenin

³⁹⁵ Kafesoğlu, *Sultan Melikşah*, s. 105.

³⁹⁶ Ahmed Ateş “Bâtniye”, *İA*, C. 2, İstanbul: MEB Yayınları, 1979, s.339.

³⁹⁷ Ayşe Atıcı, “*Büyük Selçuklu İmparatorluğu’nda Bâtinî Hareketi: Hasan Sabbah İle İlk Halefleri ve İran Nizârî İsmâîlileri*”, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2005, s. 2.

³⁹⁸ Atıcı *a.g.t.*, s. 46.

³⁹⁹ Özgüdenli, *a.g.e.*, 184.

⁴⁰⁰ Kafesoğlu, *Sultan Melikşah*, s. 141; Pınar Kaya, “Büyük Selçuklular Döneminde Bâtıniler İle Yapılan Mücadeleler”, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2008, s. 18.

idarecisi olan Mehdî'yi kandırmıştır. Böylelikle kaleyi alarak burada Bâtınî hâkimiyetini başlatmıştır (5 Eylül 1090).⁴⁰¹

Bâtınîlerin ilk ele geçirdikleri kale Kâin kalesidir. Hasan Sabbah daha sonra Sultan Melikşah'ın yakın dostlarından birine ait olan Deylem yakınlarındaki Ruznâz kalesini 1200 dinara satın almıştır. Bâtınîlerin aldığı diğer bir kale de Alamut yakınlarında bulunan Şah-rûd nehri ötesindeki Rûdbâr kalesidir. Melikşah'ın Emîr Üner'e ikta ettiği Halâdhân Kalesi de yine Bâtınîler tarafından ele geçirilmiştir.⁴⁰² Hasan Sabbah bu kaleleri ele geçirmekle Sultan Melikşah'ın saltanatının yanı başında ciddi bir tehlike oluşturuyordu.

Melikşah, Bâtınîlerle mücadeleyi devlet politikası haline getirmeye çalışmıştır. Bu amaçla Bâtınîlerin elinde bulunan kaleleri ele geçirmek için Rûdbâr ve Alamut bölgesinden sorumlu olan Emîr Yoruntaş'ı 1091'de Alamut ve civarını almakla görevlendirdi. Emîr Yoruntaş'ın kuşatması başarılı sonuçlar vermiş, hatta Alamut kalesinde yeterli erzak biriktirilmediğinden açlık sıkıntısı baş göstermeye başlamıştır. Kaleyi birkaç süvariye bırakıp gitmeyi düşünenler olmuştur. Bütün bu sıkıntılara rağmen Hasan Sabbah'ın telkinleriyle mukavemet sağlanmıştır. Bu sıralarda Emîr Yoruntaş'ın aceleyle ölmesi düşmek üzere olan kaledeki durumu Bâtınîlerin lehine çevirmiştir. Kaleden Selçuklu kuşatmasının kaldırılmasıyla Bâtınîler daha da güçlenmiştir.⁴⁰³

Sultan Melikşah özellikle Kûhistan ve Rûdbâr bölgesinde giderek güçlenmeye başlayan Bâtınîler üzerine bu defa Kûhistan tarafındaki kaleleri ele geçirmekle meşgul olan dâî Hüseyin Kâinî'yi⁴⁰⁴ yakalamak üzere Emîr Koltaş'ı, Alamut'ta bulunan Hasan Sabbah'ı yakalamak üzere ise Emîr Arslantaş'ı görevlendirmiştir. Zor durumda kalan Hasan Sabbah, Dihdâr Ebû Ali Erdistânî'den yardım istedi. Bu yardımla Arslantaş'ın birliklerini bir gece baskını ile yarararak dağıttılar (Eylül-Ekim 1092). Bu bozgunla birlikte Arslantaş kuşatmayı kaldırıp geri çekilmek zorunda kaldı.⁴⁰⁵

Melikşah bu son olaylar karşısında duruma son vermek amacıyla hassa kumandanlarından Emîr Kızıl Sarığ'ı bir ordu ile yola çıkardı. Horasan sınırlarında

⁴⁰¹ Kafesoğlu, *Sultan Melikşah*, s. 141; Kaya, *a.g.t.*, s. 19.

⁴⁰² Kaya, *a.g.t.*, s. 27-28.

⁴⁰³ Kafesoğlu, *Sultan Melikşah*, s. 142; Kaya, *a.g.t.*, s. 29.

⁴⁰⁴ Kafesoğlu, *Sultan Melikşah*, s. 142.

⁴⁰⁵ Kaya, *a.g.t.*, s. 30.

bulunan kuvvetlerine de onun emrine girmeleri konusunda talimatlar verdi. Emîr Kızıl Sarıĝ Bâtınilere ait kale ve hisarları bir bir ele geçirmeye başladı. Aynı zamanda Hasan Sabbah taraftarlarını adım adım takibe başladı. Fakat Mü'mîn Âbâd yakınında Dere kalesini ele geçirdiği sırada Sultan Melikşah'ın ölüm haberi gelince her şey bir anda değişti. Aynı şekilde Emir Koltaş'ta Hüseyin Kâini'ye karşı muvafakat sağlayacakken haberi duyunca işler değişti. İki komutan da geri çekilmek zorunda kaldı.⁴⁰⁶

Bâtınilerin vezir Nizâmülmülk'ü bir suikast ile öldürdüklerine dair rivayetler de vardır. Nizâmülmülk'ün ölüm şekli ile ilgili farklı rivayetler olsa da onun bâtıniler tarafından ve Deylemli Ebû Tâhir-i Errânî adlı bir kişi aracılığı ile öldürüldüğü ortak görüştür.⁴⁰⁷ Melikşah döneminde Bâtıniler ile mücadeleyi yürüten Nizâmülmülk olmuştur. Onun ölümünden sonra Bâtıniler Selçuklu topraklarında daha da yayılmış ve rahat hareket etme imkânı bulmuştur.

3.3.4. Melikşah Dönemi Dış Politikadaki Diğer Gelişmeler

3.3.4.1. Siyasi Evlilikler

Devletler arasında savaşlar ve siyasi antlaşma ilişkileri dışında zaman zaman siyasi amaçla yapılan evliliklere de başvurulmuştur. Bu tür evliliklere tarihin farklı dönemlerinde rastlanmaktadır. Siyasi amaçlı yapılan evliliklerde hedeflenen durum, devletlerin ilişkilerini barış yoluyla devam ettirmek istemeleridir. Bu amaçla yapılan evlilikler Melikşah döneminde de görülmektedir. Gerek kendisinin gerekse oğullarının bu meyanda evlilikler yaptığı anlaşılmaktadır.

3.3.4.1.1. Melikşah'ın Terken Hatun ile Evlenmesi

Sultan Melikşah'ın Terken Hatun ile olan evliliğinden yukarıda bahsetmiştik. Alp Arslan oğlu Melikşah'ı daha 1065 yılında bir Karahanlı prensesi olan Terken Hatun ile evlendirmiştir.⁴⁰⁸ Alp Arslan'ın oğlu Melikşah'ı Batı Karahanlıların kızı ile evlendirmesinde yönünü batıya dönmek istemesi ve doğuda arkasında bir sorun teşkil edecek devlet bırakmak istememesi ve doğudan emin olmak istemesi etkili olmuştur.

⁴⁰⁶ Kafesoğlu, *Sultan Melikşah*, s. 143; Kaya, *a.g.t.*, s. 30.

⁴⁰⁷ Kaya, *a.g.t.*, s. 33-33.

⁴⁰⁸ Akyol, *a.g.t.*, s. 68.

Sultan Melikşah'ın Terken Hatun ile olan evliliği her ne kadar kendi saltanat döneminde olmasa da iktidarda olduğu dönemde önemli etkileri görülmüştür. Örneğin Mâverâünnehir seferinde Selçukluların eline geçen Batı Karahanlı hükümdarı Ahmed Han Terken Hatun'un yeğenidir. Bu akrabalık bağının da etkisiyle Sultan Melikşah kendisine iyi davranmış ve ardından Selçuklu Devleti'ne tabi kalmak koşuluyla onu tahtına iade etmiştir.

3.3.4.1.2. Gazneliler ile Akrabalık Bağının Kurulması

Gazne Sultanı İbrahim ile Sultan Melikşah arasında 1073 yılında barış yapılmıştı. Hem bu barışın uzun soluklu olması hem de iki devlet arasında akrabalık bağı kurarak ilişkilerin daha da geliştirilmesi amacıyla Sultan İbrahim, Sultan Melikşah'ın kızı Mehdü'l-Irak olarak bilinen Gevher'i oğlu Mesud'a istemiştir. Sultan bu evlilik teklifini onaylamış ve kızını Mesud'a vermiştir.⁴⁰⁹

Sultan Melikşah'ın bu evlilik teklifini kabul etmesinde bu dönemde batı odaklı bir siyaset yürütmesi ve batıya doğru giderken arkasında doğuda bir problem oluşturacak bir devlet bırakmak istememesi etkili olmuştur. Ayrıca Gazneliler ile barış merkezli bir siyaset yürütmek istediği de söylenebilir. Bu evlilik yoluyla doğudan Gazneliler yoluyla devlete gelebilecek tehlikeler akrabalık bağı kurularak bertaraf edilmek istenmiştir.

3.3.4.1.3. Melikşah'ın Kızı ile Tegin Han Süleyman'ın Evlendirilmesi

Batı Karahanlı Hükümdarı Tegin Han Süleyman, Melikşah'ın kızı ile evlendirilmiştir. Bu evlilik ile ilgili kaynaklarda pek bilgi yoktur.⁴¹⁰ Fakat bu evliliği de diğerleri gibi iki devlet arasında yakın ilişkiler kurmak amaçlı siyasi bir evlilik olarak değerlendirmek gerekir.

3.3.4.1.4. Mahmelek Hatun'un Halife ile Evliliği

Selçuklu sultanları ve Abbâsî halifeleri arasında başlayan siyasi ilişkiler evlilikler yoluyla da devam etmiştir. Tuğrul Bey ve Alp Arslan zamanında evlilik yoluyla kurulan ilişkiler Sultan Melikşah döneminde de devam etmiştir. 1081 yılında Abbâsî halifesi veziri Fahrüddeve Ebû Nasr b. Cüheyr'i Sultan Melikşah'tan kızını kendisine istemesi için dünür olarak İsfahan'a gönderdi.⁴¹¹ Bu sıralarda Melikşah'ın küçük oğlu Davud

⁴⁰⁹ Akyol, *a.g.t.*, s. 50-51.

⁴¹⁰ Akyol, *a.g.t.*, s. 68.

⁴¹¹ İbnü'l-Esir, X, *a.g.e.*, s. 115; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *a.g.e.*, s.241.

ölmüştü ve matem vardı. Bu yüzden vezir görüşme için bir ay beklemek zorunda kaldı. Nizâmülmülk ile görüşen halifenin veziri durumu bildirdi.⁴¹² Melikşah'ın eşi Terken Hatun ile görüşen vezir ondan kızını halife için istedi. Ancak Terken Hatun kızını Gazne ve Karahanlı hükümdarlarının da istediğini ve dört yüz bin dinar verdiklerini, eğer bu meblağı halife verirse tabiki halifenin diğerlerinden üstün olduğunu ve onu tercih edeceğini söyledi. Halifenin karısı olan Arslan Hatun da orada bulunmaktaydı ve Terken Hatun'a: "O söylediklerinin hepsi halifenin kulu ve hizmetçileridir, ayrıca halifeden para istenmez." dedi. Bu durum üzerine Terken Hatun yapılan teklifi kabul etti. Sultan Melikşah da bu evliliğe rıza gösterdi.⁴¹³

Altı yıl önce İsfahan'da verilen evlilik kararına göre Bağdad'da 3 Mayıs 1087'de düğün başlıyordu. Melikşah o sıralarda Bağdad'da bulunuyordu. Kızını İsfahan'dan Bağdad'a getirmek üzere önemli kişileri görevlendirmiştir. Bağdad'da büyük ve gösterişli bir düğün tertip edilmiştir. Ziyafetler verilmiş ve halife tarafından hatunlara ve ziyafette bulunan kumandanlara hediyeler ve hil'atler verilmiştir.⁴¹⁴ Sultan Melikşah düğünden sonra bir süre daha Bağdad'da kaldıktan sonra İsfahan'a dönmüştür.⁴¹⁵

Kızını Abbâsî halifesi Muktedî Biemrillâh ile evlendiren Sultan Melikşah, gücünü arttırmış ve Doğu İslam topraklarında gücün en yüksek noktasına erişmiş oluyordu.⁴¹⁶

Melikşah daha sonrasında bu akrabalık bağının kurulmasına rağmen halife ile olan ilişkilerini istediği ölçüde devam ettirememiştir. Zira kızı Mahmelek Hatun halifeden şikâyetçi olmuş ve kendisine halifenin kötü davrandığını söyleyerek babası Melikşah'tan kendisini Bağdad'dan aldırmasını istemiştir. Melikşah bu isteği kabul ederek kızını ve torunu Cafer'i İsfahan'a getirtmiştir. Ancak kısa bir süre sonra Mahmelek Hatun vefat etmiştir. Sultan Melikşah yaşananlara sinirlenmiş ve belki de bunların etkisi ile Bağdad ziyareti sırasında yanında torunu Cafer'i de götürmüş ve

⁴¹² Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, s. 207.

⁴¹³ İbnü'l-Esir, X, *a.g.e.*, s. 115; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *a.g.e.*, s. 244-245; Ahmet Yaşar Ocak, *Selçukluların Dinî Siyaseti (1040-1092)*, İstanbul: TATAV Yayınları, 2002, s. 376.

⁴¹⁴ İbn Kesîr, *a.g.e.*, s. 142-143.

⁴¹⁵ İbnü'l-Esir, X, *a.g.e.*, s. 145-146; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *a.g.e.*, s.279; Kafesoğlu, *Sultan Melikşah*, s. 114-115; Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, s. 208; Kitapçı, *Yeni İslâm Tarihi ve Türkler I*, s. 138-143.

⁴¹⁶ Ocak, *a.g.e.*, s. 378.

halifeden onu veliaht tayin etmesini istemiştir. Melikşah'ın ani ölümüyle bu olay gerçekleşmemiştir.⁴¹⁷

3.3.4.2. Bağdad Ziyareti

3.3.4.2.1. Bağdad'a İlk Ziyaret

Sultan Melikşah, Bağdad'a ilk ziyaretini Haleb ve Suriye taraflarındaki işlerini hallettikten sonra gerçekleştirmiştir. Dârü'l-Hilâfe'yi ziyaret maksadıyla ramazan bayramından sonra Haleb'den hareket ederek (13 Mart 1087) Bağdad'a ulaştı.⁴¹⁸ Melikşah ilk olarak Bağdad yakınlarında bulunan Akarakûf'a gelip konaklamıştır. Bu sıralarda halifenin veziri Ebû Şûca, hâdimler ve halifelik ileri gelenleri sultanı karşılamak maksadıyla gelmişlerdir. Sultan Melikşah'a halife tarafından pek çok hediyeler gönderilmiştir. Her gün sultanın ordusuna ait atlar için 6 eşek yükü yiyecek tahsis edilmiştir. Halife Muktedi Biemrillah, Sultan Melikşah için bir de şölen hazırlatmıştır. Bu şölende iki bin koyun kesilmiş, tavuk ve helva hazırlanmıştır. Sultan ziyafette çok kalmamıştır. Daha sonrasında halifenin veziri Ebû Şucâ gelerek sultanı selamlamış ve halifenin bu ziyaretten memnun olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca üzerinde değerli mücevherler bulunan bir tesbihi de takdim etmiştir. Sonrasında oradan ayrılan Ebû Şucâ atına binerek gitmiştir. Sultan Melikşah da veziri Nizâmülmülk ile Akarakûf'tan ayrılarak Bağdad'a gitti.⁴¹⁹

Sultan Melikşah'ın Bağdad'ı bu ilk ziyareti sırasında yanında Nizâmülmülk dışında büyük kumandanlar, beyler, kalabalık bir maiyet vardı. Melikşah Bağdad'da Dârü'l-Memleke'de (Sultanlık Sarayı) misafir edildi. Melikşah'ın bu ziyaretinin nedeni Kızı Mahmelek Hatun ile halifenin evlilikleriydi. Sultan ertesi gün ata bindi, çevgan ve kürre oynadı. Halifeye hediyeler gönderdi. Nizâmülmülk de halifeye zengin hediyeler gönderdi. Sultan ve vezir Musa Kâzım'ın, Ma'ruf'ül-Kerhî'nin, Ahmed b. Hanbel'in ve İmâm-ı Âzam Ebû Hanife'nin kabirlerini ziyaret etti. Mus'ab b. Câfer'in kabrini ziyaret için Kûfe'ye gitti. Sonrasında ise çölde Hz. Ali ve Hüseyin'in meşhedlerini ziyaret ettiler. Avdan çok hoşlanan Melikşah, buralarda ava çıktı. Birçok ceylan ve vahşi hayvan avladı.

⁴¹⁷ Ocak, *a.g.e.*, s. 379-380.

⁴¹⁸ Kafesoğlu, *Sultan Melikşah*, s. 112.

⁴¹⁹ Sıbt İbnu'l-Cevzî, *a.g.e.*, s. 275; Sevim ve Merçil, *a.g.e.*, s.140.

Kûfe yakınlarında Subey'a'da meşhur Minâretü'l-Kurûn'un (Boynuzlar Anası) yapılmasını emretmiştir.⁴²⁰

Bağdad'a geldiklerinde Nizâmülmülk otağını askerleriyle birlikte Bağdad dışına Zâhir semtine kurmuştur. Onu gören diğer asker ve kumandanlar da çadırlarını şehrin dışına kurdular ve şehirdeki evlerde konaklamadılar. Bu durumu gören ve fiyatların artmasından endişe ederek stok yapan halk da rahatladı. Bağdad'a Emir, Hâcib ve Hâslardan başka kimse girmemiştir. Halktan şikâyeti olanlar gelip sultana durumlarını bildirmişler ve Melikşah'da bu şikâyetlerini gidermiştir.⁴²¹

Melikşah ile halife henüz görüşmemiştir. Halife takdim ve tanışma için resmi bir tören düzenledi (25 Nisan 1087). Halife hâdimlerinden Zafer adlı bir kişiyi sultana göndererek saraya davet etti. Melikşah bu sıralarda şehir dışında bulunuyordu. Nehir yolu aracılığıyla gelebilmesi için emrine bir gemi tahsis edildi. Sultan ve mahiyetini taşıyan gemi önünde üç büyük saltanat sancağı dalgalandığı halde kıyıları dolduran halkın sevinçleri arasında Dicle Nehri üzerinde yavaş yavaş seyretti. Bâbü'l-Garabet denilen hilafet sarayının küçük kapılarından birinden karaya çıktı. Burada atlar hazırlanmıştı. Halife Muktedî Biemrillah kendi atını özel olarak Melikşah için göndermişti. Melikşah bu at ile Sahnü's-Selam (Selamlık) kapısına kadar gitti ve burada attan indi ve halifeye doğru yürüdü. Bu sıralarda birkaç kez yer öptü. Ayakta durmayı tercih eden Sultan Melikşah, halifenin ısrarı ile kendisi için özel olarak hazırlanmış şeref mevkiine oturdu. Nizâmülmülk ise bu sırada karşıda ayakta durarak takdim merasimine refakat etmekte ve gelenleri halifeye tanıtmaktaydı. Bu tanıtma işi kırktan fazla kişinin takdim edilmesiyle sona erdi. Sonrasında Melikşah'a yedi tane hil'at giydirildi. Ayrıca taç, bilezik, sinebend (kolye) takıldı. Halifenin emriyle Sultan Melikşah'a “Şarkın ve Garbın hükümdarı” anlamına gelen iki kılıç kuşatıldı.⁴²²

Halifenin veziri Ebû Şucâ Sultan Melikşah'a hitapta bulunarak: “Ey Celalüdevle! Efendimiz Mü'minlerin Emîri'ni, Allahü Teâlâ imamlıkla şereflendirip halifeliğe seçmiş ve ümmetin başına getirmiştir. Fakat o şimdi bu emanetin maddi

⁴²⁰ İbnü'l-Esir, X, *a.g.e.*, s. 141-142; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *a.g.e.*, s.275-277; Kafesoğlu, *Sultan Melikşah*, s. 112; Sevim ve Merçil, *a.g.e.*, s.140; Özgür Öztürk, “*Melikşah Zamanında (1072-1092) Büyük Selçuklu Devleti'nin Dinî Siyaseti*”, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2015, s. 66.

⁴²¹ Sıbt İbnü'l-Cevzî, *a.g.e.*, s.275; Sevim ve Merçil, *a.g.e.*, s. 140.

⁴²² Sıbt İbnü'l-Cevzî, *a.g.e.*, s.278; Kafesoğlu, *Sultan Melikşah*, s. 113; Özgüdenli, *a.g.e.*, s. 179.

mevkiini sana vermiş bulunuyor. Allah'ın düşmanlarına karşı güçlü olman için sana iki kılış kuşandırdı. Düşman diyarlarını dolaşır onlara boyun eğdirirsin. Halifeye itaat etmekle iyilikler sana yönelir, bereketler senin üzerine yağar.” demiştir.⁴²³

Bu törenler sırasında vezir Nizâmülmülk'e birkaç ve diğer konuklara da birer hil'at verilmiştir. Sultan Melikşah tören sonlarında halifenin elini öpmek istemiş fakat halife buna müsaade etmeyerek hilafet mührü olan yüzüğü vermiştir. Melikşah bu yüzüğü öperek halifeye iade etmiş ve saraydan ayrılmıştır. Saraydan çıkarken de yine aynı gösterişli merasim devam etmiştir. Melikşah, kendisi için hazırlanan saraya çekilmiştir. Bu sırada da Nizâmülmülk Nizamiye Medresesi'ne giderek teftişte bulunmuş ve oradakilerle görüşmüş, bir süre kütüphanede kalmıştır.⁴²⁴

Melikşah kızının düğününü yaptıktan sonra bir müddet daha Bağdad'da kaldı. Melikşah beraberinde vezir Nizâmülmülk olduğu halde İsfahan'a doğru hareket etti (Mayıs-Haziran 1087).⁴²⁵ Hilafet veziri Ebû Şucâ da onları Nehrevan'a kadar uğurladı.⁴²⁶

Melikşah'ın ilk Bağdad ziyaretinden istenildiği ölçüde verim alınamamıştır. Kızının evlendikten bir süre sonra halifeden şikâyetçi olması ve İsfahan'a getirildikten bir müddet sonra vefat etmesi Abbâsîler ile olan ilişkilerin gerilmesine de neden olmuştur. Aslında gösterişli ve şaşaalı karşılama törenleri menfaatin bunu gerektirmesinden de kaynaklanmıştır. Zira Abbâsî halifesini koruyucu durumda olan Selçukluların en güçlü olduğu dönem Sultan Melikşah dönemi olmuştur. Dolayısıyla Abbâsî halifeliğinin siyasi etkinliğinin en az olduğu dönem de Melikşah'ın saltanat günleri olmuştur.

3.3.4.2.2. Bağdad'ı İkinci Ziyaret ve Hicaz Meselesi

Sultan Melikşah Mâverâünnehir seferinden sonra Bağdad'ı ikinci kez ziyaret etti (5 Kasım 1091). Bu ziyaretinde yine Darü'l Memleke'ye indi. Yanında Nizâmülmülk, Tâcülmülk ve daha birçok devlet erkânı vardı. Ayrıca yanında oğlu ve halifeden olan torunu Cafer de bulunmaktaydı.⁴²⁷ Kardeşi Tutuş, Aksungur, Bozan ve Çubuk gibi emirlerini de Bağdad'a çağırmişti. Melikşah'ın Bağdad'a bu gelişi bir ziyaretten çok bir

⁴²³ Sibt İbnu'l-Cevzî, *a.g.e.*, s.279; Kafesoğlu, *Sultan Melikşah*, s. 113.

⁴²⁴ İbnü'l-Esir, X, *a.g.e.*, s. 142; Sibt İbnu'l-Cevzî, *a.g.e.*, s.279; Kafesoğlu, *Sultan Melikşah*, s. 113; Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, s. 206-207; Sevim ve Merçil, *a.g.e.*, s. 142.

⁴²⁵ İbnü'l-Esir, X, *a.g.e.*, s. 142; Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, s. 208.

⁴²⁶ Sibt İbnu'l-Cevzî, *a.g.e.*, s.280; Kafesoğlu, *Sultan Melikşah*, s. 115; Sevim ve Merçil, *a.g.e.*, s. 144.

⁴²⁷ Ahmed b. Mahmud, *Selçukname*, s. 158.

seferi de andırıyordu.⁴²⁸ Bu ziyarette sultanı Vezir Ebû Şucâ azledildiği için yerine vezirlik naibliği yapan Ebû Sa'd b. Mavsalaya karşıladı. Melikşah'ın Bağdad'a bu gelişi de benzeri görülmemiş bir ihtişamla karşılandı. Ziyafetler verildi. Dicle Nehri baştanbaşa süslendi. Hatta bu şenlikler birçok şairin şiirine de konu oldu.⁴²⁹

Sultan Melikşah bu defa Bağdad'da iken Sultan Camii'nin yapılmasını emretti ve camiinin yapımına Şubat-Mart 1092 tarihinde başlandı. Bunun dışında Melikşah'ın emri ile birçok imar işine girişildi. Emirler de geldiklerinde camiinin etrafına kalmak için konaklar inşa ettirdiler.⁴³⁰ Melikşah Tuğrul Bey Çarşısı'nın yenilenmesini emretti. Ayrıca sultan ve vezir için saraylar, devlet adamları için konak ve evler, hanlar, çarşılar ve darphâne yapmaya başladılar. Irak'ta büyük sulama tesisleri ve kanallar açılması girişimleri büyütüldü. Rasat işleri ve astronomi araştırmalarının merkezini oraya naklettiler. Bütün bu hazırlıklar Melikşah'ın cihan hamiyeti davasına işaret etmekte ve Bağdad'ın da devletin merkezi haline getirilmek için teşebbüsler olduğunu göstermektedir.⁴³¹ Zira Sultan Melikşah, halifeye ister Mekke'ye isterse Medine'ye gitmekte serbest olduğunu bildiren haberler göndermiştir. Bu duruma devletin denge unsuru olan ve halife ile sultan arasındaki muvazeneyi de sağlayan Nizâmülmülk engel olmuştur. Bu durumdan da anlaşılacağı üzere Sultan Melikşah halifeye bu ziyaretinde pek de nazik davranmamıştır. Bunun nedeni kızının ölümü ve halifelik veziri Ebû Şuca'nın Selçuklu Devleti'ni memnun etmeyen davranışları olabilir.⁴³² Melikşah Bağdad'a bu gelişinde halife ile direk görüşmemiştir.⁴³³ Bu da Melikşah'ın halifeyi Selçuklulara ikta ile bağlı bir memur gibi görmesi ve otoritenin kendisinde olduğunu hissettirmek istemesi ile de ilgili olabilir.

⁴²⁸ Mehmet Nadir Özdemir, "Abbâsî Halifeleri İle Büyük Selçuklu Sultanları Arasındaki Münasebetler", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 24, Ocak 2008, s. 331.

⁴²⁹ İbnü'l-Esir, X, *a.g.e.*, s. 173-174; İbnü'l-Cevzî, *a.g.e.*, s. 150-151; Kafesoğlu, *Sultan Melikşah*, s. 134-135; Muhittin Kapanşahin, "Büyük Selçuklu Sultanları İle Abbâsî Halifelerinin İlişkileri", *History Studies*, C.4, Kasım 2012, s. 203; Ocak, *a.g.e.*, s. 380.

⁴³⁰ Onur Özatağ, *Suyûti'nin "Tarihu'l Hulafa" Adlı Eserine Göre XI. ve XIV. Yüzyıllarda Selçuklular (Çeviri – Değerlendirme)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2011, s. 46.

⁴³¹ İbnü'l-Cevzî, *a.g.e.*, s. 152; Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, s. 213.

⁴³² Hasan Hüseyin Adaloğlu, *Büyük Selçuklu Devleti İle Abbâsî Halifeliği Münasebetleri*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 1996, s. 72.

⁴³³ Öztürk, *a.g.t.*, s. 72.

Melikşah İsfahan'a döneceği sıralarda komutanlarını toplayarak bir harp meclisi kurmuş ve yeni bir fetih programı çizmiştir. Suriye ve Mısır'ın zaptına komutanlarını görevlendirmiştir.⁴³⁴ Sultan Melikşah, Gevherâyin emrinde Emîr Çubuk'u ve bazı emirleri Hicaz bölgesinin kontrolü ile henüz Selçuklulara bağlanmamış olan Yemen ve Aden kıtasının fethine memur etmiştir. Gevherâyin, bu grubun başına Türşek adlı bir emiri tayin etmiştir. Kısa süre sonra Türşek ölünce yerine vazifeyi Yorunkuş devam ettirmiştir. Bölgeyi iyi tanıyan Yorunkuş, hızla hareket ederek Yemen ve Aden havalisini fethetmiştir.⁴³⁵

1086-1087 yılından itibaren Melikşah'ın ölümüne kadar Mekke ve Medine'de Şîî Fâtımî hutbesi kesin olarak sonlandırılmış, hatta Kâbe'nin kapısında bulunan Mısır halifelerine ait isim cetveli kazınarak kaldırılmıştır. Fakat bu duruma rağmen Melikşah'ın Bağdad'ı ikinci ziyaretinde yukarıda değindiğimiz gibi emirlerine Hicaz bölgesinin kontrolünü hatta fethini emretmesi, ihtimaldir ki 1090-1091'de Mısır'ın Suriye'de kazandığı bazı başarıların Hicaz üzerinde yapacağı tesir ile ilgilidir.⁴³⁶ Bu suretle fetih hareketiyle birlikte Mekke ve Medine Selçuklulara bağlandıktan sonra hutbe Abbâsî halifesi Muktedî ve Sultan Melikşah adına okutulmuştur.⁴³⁷ Yemen ve Aden havalisin fethiyle birlikte Sultan Melikşah, hac yollarında imar çalışmaları yaparak su tesisleri, sarnıçlar, ribatlar inşa ettirmiş, hacılardan alınmakta olan vergileri kaldırmıştır.⁴³⁸

Sultan Melikşah ve Nizâmülmülk, kışı Bağdad'da geçirdikten sonra (Nisan-Mayıs 1092) İsfahan'a döndüler.⁴³⁹ Selçukluların bu fetih ve siyasetle güçleri artarken diğer taraftan da İslam dünyasında ve Abbâsî halifeliği üzerindeki otoriteleri de artmaktaydı. Bu nedenle Abbâsî halifesinin kendisini Selçuklulara dolayısıyla da Melikşah'a en bağımlı hissettiği dönem bu zaman dilimi olmuştur.

⁴³⁴ Bu konu ile ilgili açıklama ve izahlar yukarıda ilgili başlıklar altında anlatılmıştır.

⁴³⁵ İbnü'l-Esir, X, *a.g.e.*, s. 176; Kafesoğlu, *Sultan Melikşah*, s. 136; Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, s. 213.

⁴³⁶ Kafesoğlu, *Sultan Melikşah*, s. 137.

⁴³⁷ Kafesoğlu, "Melikşah", s. 672.

⁴³⁸ Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, s. 213.

⁴³⁹ Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, s. 213; Özgüdenli, *a.g.e.*, s. 183.

3.3.4.3. *Melikşah İle Nizâmülmülk Arasındaki Gerginlik ve Bağdad'a Son Ziyaret*

İkinci Bağdad ziyareti sonrası İsfahan'a döndükten sonra Melikşah ve Nizâmülmülk 'ün arası açılmıştır. Nizâmülmülk, Melikşah zamanında on dokuz yıl olmak üzere, Alp Arsan döneminden itibaren ise toplamda otuz küsur yıl Selçuklu Devleti'ne hizmet etmekte⁴⁴⁰ ve aynı zamanda kendisine sarsılmaz bir mevki sağlamış durumdaydı. Nizâmülmülk'ün bu görev süresi boyunca tabiidir ki rakip ve düşmanları da olmuştur. Bu kişiler onu sultanın gözünden düşürmek için haklı haksız tenkitleri ile çalışmalar yapıyorlardı. Melikşah ile Nizâmülmülk'ün arasının açılmasına neden olan çeşitli olaylar zikredilmektedir. Bunları şu şekilde ifade edebiliriz:

Çok zengin bir Yahudi olan İbn. Allân Nizâmülmülk'ün teveccühünü kazanmış ve yıllık 100 bin dinar karşılığında Basra mültezimi olmuştur. Melikşah Huzistan taraflarında avlanmaya gittiğinde beraberinde olan Gevherâyin ve Humartekin İbn. Allân'ı sultana şikâyet ettiler ve öldürülmesi yönünde telkinde bulundular. Bu istek yerine getirilerek İbn. Allân suda boğdurularak öldürülmüştür. Humartekin'de Basra'yı kendi uhdesine almıştır. Bu durumu öğrenen Nizâmülmülk, üç gün evinden çıkmayarak sultana tepkisini belli etmiştir. Fakat daha sonra sultanın huzuruna çıkan Nizâmülmülk sultandan özür dilemek zorunda kalmıştır.⁴⁴¹

Nizâmülmülk'e cephe alanlardan bir diğeri ise Tuğra Divanı naibi Ebu'l Mehâsin'di. Melikşah'ın sevdiği ve aynı zamanda Nizâmülmülk'ün de damadı olan bu zât, sultana Nizâmülmülk ve adamları hakkında şikâyette bulundu. Ebu'l Mehâsin Sultana, Nizâmülmülk ve adamlarını bana teslim et ben de sana onlardan alacağım altınları takdim edeyim demiştir. Bu olayı haber alan Nizâmülmülk, bütün köleleri, atları, teçhizatıyla iştirak ettiği büyük bir ziyafet düzenleyerek sultanı davet etmiştir. Sultana, malını aldığımı söylüyorlar, doğrudur, fakat senden aldıklarımın bunların ihtiyaçlarını gideriyorum, şimdi istersen bütün varlığımı al, demiştir. Sultan Melikşah bu duruma duygulanmış ve Ebu'l Mehâsin'in gözlerine mil çektirerek Sâve kalesine göndermiştir.⁴⁴²

⁴⁴⁰ İbnü'l-Esir, X, *a.g.e.*, s. 177.

⁴⁴¹ İbnü'l-Cevzî, *a.g.e.*, s. 129-130; Kafesoğlu, *Sultan Melikşah*, s. 198; Sevim ve Merçil, *a.g.e.*, s. 160.

⁴⁴² Kafesoğlu, *Sultan Melikşah*, s. 198; Sevim ve Merçil, *a.g.e.*, s. 161.

Nizâmülmülk ‘ün oğlu Cemâlülmülk’ün sultanın emriyle öldürülmesi de gerginlik nedenlerinden bir diğeridir. Cemâlülmülk, babasının taklidini yapan saray soytarısı Câferek’i öldürttü. Bu duruma başta sessiz kalan Melikşah sonrasında Cemâlülmülk’ün öldürülmesini sağlamıştır. Nişabur’dan İsfahan’a dönüş yolunda Nizâmülmülk’e oğlunun ölüm haberini veren Melikşah, taziyede bulunmuş ve ona sabırlı olmasını, kendisinin de onun oğlu olduğunu söylemiştir.⁴⁴³ Cemâlülmülk hesapsız ve kendini bilmez iş yapmanın cezasını canı ile öderken arkasında babası Nizâmülmülk ile Melikşah’ın arasının daha da açılmasına neden olan bir sorun bırakmıştır.

Nizâmülmülk aleyhine çalışanlardan biri de Tâcülmülk Ebu’l-Ganâim’di. O Melikşah’ın teveccühünü kazanarak saray işlerine memur edilmişti. Sonrasında Terken Hâtun’un vezirliğine getirilmesiyle itibarı daha da artmıştı. Tâcülmülk sultana vezir Nizâmülmülk hakkında açıktan olmasa da bir şekilde muhalefette bulunmuştur. Bir defasında sultana ”Nizâmülmülk her yıl fakih ve sûfilere üç yüz bin dinar veriyor. Bu para ile bir ordu tanzim edilse Konstantiniyye surlarını bile fethetmek mümkün olur.” diyerek şikâyette bulunmuştur. Bu durumu Nizâmülmülk’ten öğrenmek isteyen Melikşah onu yanına çağırarak kendisine sordu. O, sultana: “Senin askerlerinin okları ve kılıçları ancak etrafındakilere tesir eder. Fakat benim kurduğum ordunun, Allah’ın dinini ihyaya çalışan kişilerin yaptığı dua ta arşa kadar çıkar ve Allah’a vasıl olmalarında hiçbir engel yoktur. Hem sen benim bunlara harcadığının iki mislini askerlere harcıyorsun.” demiştir. Bu cevap karşısında sükût eden sultan, Nizâmülmülk’ü teşvik etmek dışında bir şey yapmamıştır.⁴⁴⁴

Nizâmülmülk’e muhalif olanlardan belki de en önemlisi Melikşah’ın eşi Terken Hâtun’dur. Nizâmülmülk’ün yakın çevresini, akraba ve oğullarını önemli mevkilere yerleştirmesi bazı kişileri rahatsız ediyordu. Ayrıca oluşan kuvvet ve vezirin yaşlılığından faydalanan adamları zaman zaman sultanın adamları ile de çatışmaktan geri durmuyordu. Öyleki Merv’e vali olarak atanan Nizâmülmülk’ün oğlu Osman, sultanın hassa kumandanlarından bölgede şihne olarak görevlendirilen Kavan ile takıştı ve onu tardetti. Bu durum saraya gelen şihne tarafından bizzat sultana arz olundu. Vaziyete çok sinirlenen Melikşah, Tâcülmülk ve diğer devlet adamları ile Nizâmülmülk’e bir mektupla haber

⁴⁴³ Cemalülmülk olayının ayrıntısı için bkz: Kafesoğlu, *Sultan Melikşah*, s. 199.

⁴⁴⁴ İbnü’l-Esir, X, *a.g.e.*, s. 177

göndererek: “sen saltanatta ve mülkümde benim ortağım mısın? Eğer benim hükmümde isen hudutlarını bilmelisin. Oğullarına ne hakla fermanımız olmadan ülkeler, iktalar verirsin? İster misin ki önünden vezirlik okkanı ve başından destârının (sarık) alınmasını emredeyim?” diye ağır bir hitapta bulunmuştur. Nizâmülmülk bu mektup karşısında verdiği cevapla önce sultana olan hizmetlerini hatırlattı, sonra da eski üslubunun dışında bir hitapla sultana mukabelede bulundu: “Devlete ortak olduğumu henüz bilmiyor musun? Bu vezirlik diviti ve sarığı senin tacın ile o kadar birbirine bağlıdır ki diviti aldıktan sonra taç da kalmaz gider.”⁴⁴⁵ Bu ifadelerin tam olarak ne zaman sarf edildiği bilinmese de son dönemler olduğu muhtemeldir. Zira Siyasetnâme adlı eserinin sultana sunulması tarihin yakın olduğunu teyit etmektedir. Bu son olayla ciddi manada sultan ve vezirin araları açılmıştır.

Son olaydan kısa bir süre sonra aradaki gerginliğe rağmen Melikşah vezirini azletmemiş ve Bağdad’a gitmek üzere hareket etmiştir. Nizâmülmülk de arkasından yola çıkmıştır. Fakat yolda Nihâvend’de katledilmiştir. Nizâmülmülk’ün ölümü ile ilgili Bâtınîler dışında Tâcülmülk, Terken Hâtun ve diğer hasımların da rolü olabileceği kaynaklarda belirtilmektedir.⁴⁴⁶ Nizâmülmülk’ün ölümü ile yerine Tâcülmülk getirilmiştir. Nizâmülmülk’ün ölüm haberi devlet içinde oldukça geniş bir yankı ve üzüntü uyandırmıştır. Bu üzüntü ve endişe duyanlardan biri de halife Muktedî’dir. Zira halife ile sultan arasındaki ilişkiler her zaman dostane olmamıştı. Halife hukukunun sultan tarafından gerçek manada tanınmasını istiyor, fakat Sultan Melikşah, halifelik merkezi de dâhil olmak üzere hâkim olduğu ülkelerde iktidarına ortak olacak ikinci bir otoriteye müsaade etmek istemiyordu.⁴⁴⁷ İşte tam da bu durumlarda arada muvazaneyi sağlayan Nizâmülmülk’ün ölümü nedeniyle halifenin endişeye kapılması gayet normaldi.

Nizâmülmülk’ün ölümünden sonra yola devam eden Melikşah 28 Ekim 1092 tarihinde Bağdad’a ulaşmıştır.⁴⁴⁸ Nizâmülmülk’ün ölümü ile halife üzerindeki baskı artmış, Melikşah’ın iki yaşındaki torunu Cafer’in velihtlığı yeniden gündeme gelmiştir.

⁴⁴⁵ İbnü’l-Esir, X, *a.g.e.*, s. 177-178; El-Hüseyinî, *a.g.e.*, s. 47-48; Nizâmü’lmülk, *Siyasetname*, Mehmet Taha Ayar (çev.), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1941, s. x; Kafesoğlu, *Sultan Melikşah*, s. 202; Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, s. 216.

⁴⁴⁶ Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, s. 216.

⁴⁴⁷ Kafesoğlu, *Sultan Melikşah*, s. 206.

⁴⁴⁸ İbnü’l-Esir, X, *a.g.e.*, s. 181; Kafesoğlu, *Sultan Melikşah*, s. 207.

Ancak bu veliahtlık olayını onaylamayan halife Melikşah'a muhalefette bulunmuştur.⁴⁴⁹ Torunu Cafer'in adının Bağdad'da hutbede okunmamasına kızan Melikşah halifeye haber göndererek hemen Bağdad'ı terk etmesini, Hicaz veya Dimaşk'tan istediği yere gidebileceğini ve 24 saat içinde şehirden ayrılmasını söylemiştir. Endişeye kapılan halife bu kesin emri reddedememiş, fakat bir ay süre istemiştir. Buna mukabil sultan halifeye cevaben, bir saat bile fazladan süre veremeyeceğini söylemiştir. Bunun üzerine sultanın veziri Tacülmülk'ten mühlet isteyen halife, on gün sonra Bağdad'dan gitme konusunda onun aracı olmasını istemiştir. Bu isteği sultana bildiren Tâcülmülk, evini boşaltan birine bile bu süre tanınır, hemen nasıl aile ve yakınlarını toparlayabilsin, demiştir. Bunu makul bulan Melikşah halifeye on gün mühlet tanıyarak ava çıkmıştır. Buna mukabil Melikşah, halifeye tanıdığı süre dolmadan hastalanarak vefat etmiştir.⁴⁵⁰

Melikşah'ın ölümünün tam da halife ile arasının bozulduğu döneme denk gelmesi sultanın ölümü üzerinde halifeyi de ister istemez şüpheli kılmaktadır. Melikşah'ın son faaliyetlerine bakıldığında halifeliği Selçuklulara intikal ettirmeyi düşündüğü ortaya çıkmaktadır. Melikşah'ın önce torunu Cafer'i halifenin veliahdı olarak onaylatmak istemesi ardından halifeyi Bağdad'dan çıkarma teşebbüsü, Bağdad ziyaretleri sırasında adeta şehri kendisine göre yeniden inşa etmesi hilafetin el değiştireceği yönünde işaretler olarak değerlendirilebilir. Peki, Melikşah'ın Abbâsî Halifeliği ile olan bu düşünceleri en baştan beri mi vardı yoksa son olaylar mı durumu tetiklemiştir? Bu konuda kaynaklarda tam bir değerlendirme olmasa da duruma bütüncül bir açıyla bakıldığında Melikşah'ın saltanatının ilk yıllarında iç ve dış sorunlar ile uğraşması ve saltanatını güçlendirmesi gerekiyordu. Ayrıca Abbâsî halifeliğine kendisini siyasi bir otorite olarak tanıtırken aynı zamanda halifeliğin de kendisini dini olarak onaylamasına ihtiyaç duyuyordu. Üstelik halifelik ile Melikşah arasında denge unsuru olan Nizâmülmülk gibi bilge bir vezir bulunuyordu. Tüm bu gelişmeler birlikte değerlendirildiğinde Melikşah'ın Abbâsî halifeliği ile ilgili olan düşüncelerini sonraya bırakmasını anlaşılır kılmaktadır.

Melikşah'ın saltanatının son dönemlerinde, halife ile evli olan kızının ve Nizâmülmülk'ün ölümü onu harekete geçirmiştir. Ancak Melikşah'ın ani ölümü

⁴⁴⁹ Sevim ve Merçil, *a.g.e.*, s. 168; Adalıoğlu, *a.g.t.*, s. 75; Selver Temir, *Abbâsî Halifeleri ile Selçuklu Sultanları Arasındaki İlişkiler*, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2010, s. 51.

⁴⁵⁰ İbnü'l-Cevzî, *a.g.e.*, s. 154; Kafesoğlu, *Sultan Melikşah*, s. 207; Sevim ve Merçil, *a.g.e.*, s.169; Ahmed b. Mahmud, *Selçukname*, s. 160; Adalıoğlu, *a.g.t.*, 75-76.

tasarlanan düşüncenin gerçekleşmesini engellemiştir. Osmanlı Devleti padişahı Yavuz Sultan Selim tarafından gerçekleştirilen dini ve siyasi otoritenin tek elde toplanması olayı belki de bu dönemde gerçekleştirilecekken Melikşah'ın ölümüyle hayata geçirilemeden sonraya Osmanlı dönemine kalmıştır. Halife de gittiği Basra'dan dönerek Bağdad'da⁴⁵¹ işlerinin başına geçmiştir.

3.3.5. Melikşah Dönemi İç Politikanın Dış Politikaya Etkisi

Melikşah döneminde iç hadiselerin dış politikaya etkisi olmuştur. Amcası ve kardeşlerinin zaman zaman isyanları önceliğin iç hadiselere verilmesini gerekli kılmıştır. Melikşah'ın tahta geçmesinin hemen ardından amcası Kavurd Bey'in saltanat davası ile ayaklanması bu meselenin hallini icap etmiştir.

Melikşah tahta geçtikten sonra ordudaki Kavurd taraftarları ona mektup yazarak Kavurd'u tahta çıkmaya davet etmişlerdir.⁴⁵² Bu nedenle tedbir almak gerektiğini düşünen Nizâmülmülk, Anadolu'nun batı uçlarında fetih hareketlerinde bulunan Artuk Bey'i merkeze çağırmıştır.⁴⁵³ Kavurd Bey yapılan muharebede yenilmiş ve yayının kirişi ile boğularak öldürülmüştür. Melikşah'ın Kavurd meselesi ile uğraşması Karahanlı ve Gaznelilerin Selçuklu hudutlarına müdahalede bulunmalarına fırsat vermiştir.⁴⁵⁴ Melikşah Kavurd meselesini hallettikten sonra sınırlara yönelerek asayişini sağlamıştır. Melikşah, Kirman ve Umman bölgesini Kavurd'un evlatlarına bırakmış fakat amcasının payı olan ülkelerin başına da Serhenk Savtekin'i tayin etmekten geri durmamıştır. Maksudı hem bu işte yararlılık gösteren komutanını memnun etmek hem de amcaoğullarını baskı altında tutmaktır.⁴⁵⁵

Melikşah'ın önce amcası Kavurd Bey'in isyanı ile meşgul olması, ardında da bu iç karışıklığı fırsat bilen Karahanlı ve Gazneliler üzerine yönelmesi başka bir iç hadisenin cereyanına neden olmuştur. Melikşah'ın Türkistan'dan hızla dönmesinde garp taraflarında gelişen hadiselerin önem kazanması etkili olmuştur. Öyle ki bu durum Melikşah'ın halası ve aynı zaman da El-Basan'ın karısı Gevher Hatun'un Kavurd isyanını

⁴⁵¹ Özdemir, *a.g.m.*, s.334.

⁴⁵² Kavurd Bey Melikşah döneminden önce de isyan girişimlerine bulunmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz: Nurullah Yazar, "Kirman Meliki Kavurd Bey'in Büyük Selçuklu Tahtını Ele Geçirme Teşebbüsleri", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 10, S. 19, Ocak 2011, s. 230.

⁴⁵³ Osman Turan, *Selçuklular ve İslamiyet*, İstanbul: Nakışlar Yayınevi, 1980, s. 80.

⁴⁵⁴ Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, s. 197-198.

⁴⁵⁵ Kafesoğlu, *Sultan Melikşah*, s. 54.

desteklemesi ve bu nedenle Nizâmülmülk'ün onun bütün servetini müsadere etmesi ile ilgilidir. Zira bu gelişen durumlarda bile durmayan Gevher Hatun, Kavurd'un mağlubiyeti üzerine Azerbaycan taraflarında Anadolu'ya kaçmakta olan Yavgulu (Yavgıyya) Türkmenlerine yani El-Basan ve diğer hâkimiyet davasında bulunan şehzadelere bağlı bey ve boylara yetişmek üzere yola çıkmıştır. Nizâmülmülk bu kadının bir mesele çıkarması endişesi ile durumu Melikşah'a bildirmiş ve bir kıta asker çıkararak yolda Gevher Hatun'u bertaraf ettirmiştir.⁴⁵⁶

Gevher Hatun meselesi halledilmekle birlikte diğer taraftan Yavgulu Türkmenlerin merkezden uzak Anadolu ile Suriye'de toplanmaları ve siyasi bir teşekkül oluşturmaya başlamaları başka bir meseleyi ortaya çıkarıyordu. Kavurd meselesi dolayısıyla Anadolu'da görevli olan Artuk Bey merkeze çağrılınca Anadolu Türkmenleri Kutalmışoğulları etrafında birleşmekte, Alp Arslan zamanında Suriye'ye kaçan Yavgulular da Atsız Bey idaresinde Kudüs'te bir Türkmen Beyliği kurmaktaydılar. Bu Türkmen kitlelerinin bir kısmı henüz Azerbaycan taraflarında bulunmaktaydı. Bu gelişmeler Melikşah'ın 1075 yılında bu taraflara hareket etmesine ortam hazırlamıştır. Yavguluların Anadolu'ya çekilmiş olmaları Melikşah'ın Kafkasya tarafları ile ilgilenmesine imkân sağlamıştır.⁴⁵⁷

Melikşah'ı uğraştıran ve meşgul eden iç hadiselerden bir diğeri de kardeşi Tekiş'in ayaklanmalarıdır. Melikşah kardeşi Tekiş'i Belh ve Toharistan meliki olarak görevlendirmişti. Melikşah'ın her Horasan'a gelişinde kardeşi huzura gelir ve itaatini bildirirdi. Fakat Tekiş 1080-1081'de isyan etti. İsyan etme nedeni Melikşah'ın Rey şehrinde askerleri teftiş ederken şüphelendiği Türk kıyafetli 7 bin Ermeni'yi ordudan ihraç etmesiydi. Bu kişiler Venec kalesinde bulunan Tekiş'in yanına gittiler. Bu şekilde güçlenen Tekiş merkeze karşı ihtimaldir ki saltanatı ele geçirmek için ayaklandı. Süratle hareket eden Tekiş'in niyeti bir an önce Nişabur'a varmak ve bütün Horasan'ı ele geçirmektir. Ancak Melikşah ondan önce davranmış ve Nişabur'a ulaşmıştır. Planlarını

⁴⁵⁶ Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, s. 199.

⁴⁵⁷ Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, s. 199-200.

gerçekleştiremeyeceğini anlayan Tekiş Tirmiz'e çekilmiş ve Melikşah'tan af dileğinde bulunmuştur.⁴⁵⁸

Melikşah Musul taraflarında iken (1084-1085) Tekiş ikinci kez ayaklanmıştır. Serahs kalesini muhasara etmiştir. Kale düşmek üzere iken oraya kasten gönderilen ve casusmuş gibi davranan bir adamın elindeki mektuptan Nizâmülmülk ile Melikşah'ın yaklaşmakta olduğunu zannederek muhasarayı kaldırdı. Hâlbuki bu mektup Nişabur'da bulunan Nizâmülmülk'ün adamları tarafından Nizâmülmülk'ün yazısı taklit edilerek yazılmış bir mektuptu. Tekiş ve adamları durumu gerçek sanarak her şeylerini geride bırakıp Venec kalesine çekildiler.⁴⁵⁹ Hâlbuki Sultan Melikşah bu sıralarda Artuk, Porsuk, Bozan, Kamaç, Humartaş, Türşek, Ayaz ve başka beylerle Musul'dan hareket etmiş bulunmaktaydı. Sultanın Horasan'a gelişi de üç ay sürmüştü. Tekiş'i takip eden Melikşah Venec kalesinden onu indirerek gözlerine mil çektirdi. Tekiş'in yerine oğlu Ahmed tayin edildi. Böylece Melikşah Batıda fetihlerle uğraşırken kendisini engelleyen kardeşini ortadan kaldırmış ve daha rahat hareket etme imkânı bulmuştur.⁴⁶⁰

Sultan Melikşah zaman zaman iç hadiselerle uğraşmak zorunda kalsa da bunları bertaraf etmesi dış politikada güçlenmesini ve otoritesinin artmasını sağlamıştır.

3.4. MELİKŞAH DÖNEMİ DIŞ POLİTİKASININ SONRAKİ DÖNEMLERE ETKİSİ

Melikşah öldüğünde arkasında, Çin sınırlarından Boğaziçi'ne, Kafkaslardan Yemen ve Aden'e kadar uzanan büyük bir devlet bırakmıştır.⁴⁶¹ Sultan Melikşah'ın ölümü ile Selçuklu soyundan gelen birçok melik ve hanedan üyesinin katıldığı taht kavgası devrinin başlaması devletin bir duraklama dönemi yaşamasına neden olmuştur.

⁴⁵⁸ İbnü'l-Esir, X, *a.g.e.*, s. 113; Sıbt İbnu'l-Cevzî, *a.g.e.*, s. 238; Kafesoğlu, *Sultan Melikşah*, s. 84; Sevim ve Merçil, *a.g.e.*, s.144; Cihan Piyadeoğlu, *Büyük Selçuklular Döneminde Horasan*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2008, s. 38.

⁴⁵⁹ İbnü'l-Esir, X, *a.g.e.*, s. 127-128.

⁴⁶⁰ Sıbt İbnu'l-Cevzî, *a.g.e.*, s. 263-265; El-Hüseynî, *a.g.e.*, s. 43-44; Kafesoğlu, *Sultan Melikşah*, s. 84-85; Sevim ve Merçil, *a.g.e.*, s.144-146; Özgüdenli, *a.g.e.*, s. 175; Piyadeoğlu, *a.g.t.*, s. 38-39.

⁴⁶¹ Sevim ve Merçil, *a.g.e.*, s. 172. Kafesoğlu'nun ifadesi ile "Melikşah Kaşgar'dan Boğaziçi'ne, Akdeniz'e, Kafkaslar'dan ve Aral Gölü'nden Hind Denizi ve Yemen'e kadar genişletmekle dünyanın en büyük imparatorluklarından biri haline getirmeğe muvaffak olduğu Selçuklu Devleti'nin sınırlarını daha uzaklara götürmek, Mısır'ı, Kuzey Afrika'yı zapt etmek ve bir dünya hâkimiyeti kurmak arzusundaydı. Kafesoğlu, *Selçuklu Tarihi*, s. 70.

Bu taht kavgaları sadece merkezde Büyük Selçuklu Devleti tahtına yönelik değil, Büyük Selçuklulara vasal olarak bağlı olan devletlerde de görülmüştür.

Melikşah'ın ölümünden sonra sırasıyla dört oğlu; Mahmud, Berkyaruk, Muhammed Tapar ve Sencer tahta geçmiştir.⁴⁶² Mahmut küçük oğul olmasına rağmen tahta geçmesi için uğraşan Terken Hâtun olmuştur.⁴⁶³ Taht kavgasına Melikşah'ın sağlığında herhangi bir şekilde müdahil olmayan Tutuş, Melikşah'ın ölümü ile bu kavgaya karışmıştır. Bu taht kavgalarını fırsat bilen ve Melikşah'ın ölümü ile Anadolu Selçuklu Devleti'nin başına geçen I. Kılıç Arslan, merkezdeki taht kavgalarına karışmak yerine vasalı bulunduğu Büyük Selçuklu Devleti'nden tamamen ayrılarak zaten zayıf olan bağıni da koparmak yoluna gitmiştir.⁴⁶⁴

Büyük Selçuklu Devleti'ne Melikşah döneminde vasallık bağıyla bağlanan bir diğer devlet de Suriye Selçuklu Devleti'ydi. Sultan Melikşah, kardeşi Tutuş'u Suriye'ye göndermiş ve böylece yeni bir vasal devlet kurulmuştur. Tutuş melik unvanıyla Melikşah'ın saltanatı boyunca Büyük Selçuklu Devleti'ne tâbilik statüsünü devam ettirmiştir.⁴⁶⁵ 1092 yılında Bağdad'da bulunan Melikşah'a itaat ve bağlılığını arz etmek amacıyla Dimaşk'tan Bağdad'a hareket etmişti. Tutuş, Fırat Nehri kıyısında bulunan Hît ilçesine geldiği zaman sultanın ölüm haberini aldı. Gelişen bu durum üzerine Bağdad'a gitmekten vazgeçmiş, hatta Hît'te kendini Büyük Selçuklu sultanı ilan ederek adına hutbe okutmuştur.⁴⁶⁶ Melikşah'ın saltanat döneminde herhangi bir girişimde bulunmazken Melikşah'tan sonra taht kavgalarına karışan Tutuş, bir süre bu yolda mücadele etmiş ve hayatını kaybetmiştir.⁴⁶⁷

Devletin doğu sınırlarında Melikşah'ın ölümünden sonra Doğu Karahanlı hükümdarı Kadir Han, Selçuklu Devleti'nin içinde bulunduğu fetret döneminden istifade

⁴⁶² Kafesoğlu, *Selçuklu Tarihi*, s. 71.

⁴⁶³ Sevim ve Merçil, *a.g.e.*, s.173.

⁴⁶⁴ Köymen, *Selçuklu Devri*, s. 110; Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, s. 225.

⁴⁶⁵ Tutuş'un Melikşah'ın saltanat döneminde müstakil bir siyasi teşekkülün başında bulunmak istemediğine kanıt olarak şu hadise gösterilebilir: Süleyman Şah ile Haleb'e hâkim olmak için yaptıkları savaşta Süleyman Şah'ın ölümü ve Haleb'e hâkim olmasına rağmen Melikşah'ın bu tarafa gelmesi üzerine şehri boşaltıp Şam'a çekilmişti. Ancak yanında bulunan ve Melikşah'a kırıgın olan Artuk Bey'in "Melikşah'ın ordusu ve hayvanları yorgundur. Hücum edildiği takdirde mukavemet etmesi imkânsızdır." teklifine rağmen Tutuş'un: "Gölgesinde gölgelendiğim kardeşimin şeref ve haysiyetini kıramam." cevabıyla tavrını net olarak ortaya koymuştur. Köymen, *Selçuklu Devri*, s. 115.

⁴⁶⁶ Sevim ve Merçil, *a.g.e.*, s.447-448; Pehlivanlı, *a.g.e.*, s. 34.

⁴⁶⁷ Sevim ve Merçil, *a.g.e.*, s.454.

etmek istemiştir. Kadir Han, hem Selçuklular'ın Mâverâünnehir hâkimiyetine son vermek hem de Horasan'ı istila etmek maksadıyla harekete geçmiştir. Berkyaruk'un tahta çıkardığı Batı Karahanlı hükümdarını öldürmüştür.⁴⁶⁸ Bu taraflarda işler sonrasında yoluna konulmuş ve Karahanlılar tekrar Selçuklulara bağlı hale getirilmiştir, ancak Melikşah sonrası dönemde Mâverâünnehir bölgesine yeniden sefer düzenlemeyi gerekli kılan koşullar ortaya çıkmıştır.

Selçuklu Devleti'ne birinci ve ikinci dereceden bağlı olan Anadolu Selçukluları, Karahanlılar gibi devletler aynı ırka mensup ya da aynı aileden kişilerdi. Bunun dışında Selçuklulara üçüncü dereceden bağlı olan ve arada herhangi bir akrabalık ya da kavmiyetçiliğin olmadığı devletler de vardı. Bunlar Ukayloğulları, Mervaniler gibi devletlerdi. Bu devletleri Büyük Selçuklulara bağlayan ilk başta şüphesiz sevgi ve saygıdan ziyade korkuydu. Aradaki bağlar kuruluştan sonraki dönemlerde bazı tedbirler olarak, akrabalık bağı kurularak güçlendirilmeye çalışılmıştır.⁴⁶⁹

Melikşah, Alp Arslan'ın zamanında Selçuklulara üçüncü dereceden bağlı devletlerin varlığını ilk başta devam ettirse de sonradan bu devletlerin statüsünü ve Selçuklulara bağlanma şekillerini değiştirmiş, seleflerinden farklı bir yol izlemiştir. Melikşah'ın izlediği yol karşımıza iki şekilde çıkmaktadır. Birinci olarak vasal devletleri hanedan mensubu meliklere tevcih etmiştir. İkinci olarak ise vasal devletlerin yerine direk merkezden Türk valiler atayarak bu yerleri Selçuklu Devleti'nin sınırlarına katmıştır. Bu anlamda Suriye seferi sırasında Yukarı Mezopotamya ve Kuzey Suriye'yi yeniden düzenlemesi; Bizans'tan aldığı Urfa'ya Bozan'ı, Tutuş'tan aldığı Haleb'e Aksungur'u, Süleyman Şah'ın Bizans'tan fethettiği Antakya'ya Yağısıyan'ı vali olarak tayin etmesi örnek olarak verilebilir. Bu şekilde Ukayloğulları önemini kaybederken, Mirdasoğulları bir daha kendine gelememiş, toprakları direk Selçuklulara ilhak edilmiştir.⁴⁷⁰

Sultan Melikşah'ın ölümünden sonra Büyük Selçuklu Devleti'nin dış siyasetinde bazı değişimler meydana gelmiştir. Valiler ve küçük Selçuklu meliklerine bağlı atabeyler

⁴⁶⁸ Köymen, *Selçuklu Devri*, s. 125.

⁴⁶⁹ Köymen, *Selçuklu Devri*, s. 142.

⁴⁷⁰ Köymen, *Selçuklu Devri*, s. 154.

müstakil veya yarı müstakil siyasi teşekküller oluşturmaya başlamış ve bu durumda devletin birlik ve bütünlüğünü bozan bir hareket olarak ortaya çıkmıştır.⁴⁷¹

---

⁴⁷¹ Köymen, *Selçuklu Devri*, s. 155.

SONUÇ

Sultan Melikşah Dönemi Büyük Selçuklu İmparatorluğu Dış Politikası adlı çalışmamızda Melikşah öncesi gelişmelerden başlayarak Selçuklu Devleti'nin dış politikasına etki eden nedenler üzerinde durmaya çalıştık. Tezimizin ana konusunu oluşturan Melikşah dönemi Selçuklu dış politikası üzerinde etkisi olan askeri, siyasi gelişmeleri, siyasi evlilikleri, diğer devletlerle olan münasebetleri, iç politikanın etkisini anlatmaya çalıştık.

Selçuklular, Gaznelilere karşı kazandıkları istiklal mücadelesi sonunda devletlerini kurmayı başarmıştır. Tuğrul Bey döneminde devletin dış politikasında önemli gelişmeler yaşanmıştır. Tuğrul Bey batı taraflarına yaptığı seferlerde devletin sınırlarını genişletmiş, Bizans sınırlarına yaptığı akınlarla bu devlet ile temaslar kurmuştur. Sünnî İslam dünyasının lideri Abbâsî Halifeliği ile bağlantılar kurmuştur. Abbâsî halifesini Şîî baskısından kurtarmış, halifenin siyasi yetkilerini elinden alarak İslam dünyasının siyasi ve dini olarak iki otoriteye ayrılmasını sağlamıştır. Aynı zamanda halifenin kızı ile de evlenerek Abbâsî halifesi üzerindeki gücünü arttırmaya çalışmıştır. Her ne kadar Abbâsî Halifeliği ile Selçuklular arasında hem Bağdad ziyareti hem de evlilik yoluyla ilişkiler kurulmuş olsa da Abbâsî halifesi aslında gücünü kaybetmeyi hiçbir zaman istememiştir. Zira bu durumu Tuğrul Bey'in halifenin kızı ile evliliği için teklif götürdüğünde halifenin tavrından da anlamak mümkündür. Halife bu evliliği önce istememiş, sonra da çeyiz gibi bahaneler ileri sürmüştür. Bu evlilik sonunda gerçekleşse de Tuğrul Bey'in kısa süre sonra ölümü ile halifenin kızı bir müddet sonra geri gönderilmiştir.

Alp Arslan döneminde Selçuklular dış politikadaki gelişmelerine devam etmiştir. Kafkasya üzerine seferler yapılmıştır. Malazgirt zaferi ile Anadolu'nun kapıları kapanmamak üzere Türkler'e açılmış, artık Anadolu'ya yapılan seferler yağma amacını aşarak vatan tutma sürecini başlatmıştır. Alp Arslan'ın yürüttüğü batı politikasında bazı komutanları görevlendirmesi devletin sınırlarının genişlemesinde de etkili olmuştur.

Selçuklular, devletin sınırlarını genişletirken doğuda sınırları koruma, batıda yeni fetihler gerçekleştirme gibi bir yol izlemişlerdir. Aynı zamanda siyasi evlilikler yoluyla özellikle Karahanlı ve Gazneliler ile akrabalık bağı kurularak ilişkiler geliştirilmeye çalışılmış, sorunlar barış yolu ile çözümlenmiştir. Abbâsî Halifeliği ile de siyasi evlilikler

yapılmış, Selçuklular Abbâsiler üzerinde etkin bir siyasi güç olarak varlıklarını göstermiştir. Bu Selçuklu-Abbâsî birlikteliğinde Selçuklular, siyasi varlıklarına dini dayanak oluştururken, Abbâsîler de Şîî tehlikesine karşı Selçuklulardan aldıkları destekle varlıklarını devam ettirme imkânı bulmuşlardır.

Büyük Selçuklu Devleti'nin dış politikasına etki eden bazı düşünceler olmuştur. Türklerde çok eskiden beri görülen cihan hâkimiyeti davası; kut anlayışı, Kızılelma ve i'la-yı kelimetullah gibi kavramlarda kendini göstermiştir. Bu kavramlar, Büyük Selçuklu Devleti'nin ve Sultan Melikşah'ın da dış politikada özellikle batı yönünde ilerlemesinin fikri temellerinin oluşmasında önemli etkilere sahip olmuştur.

Sultan Melikşah döneminde dış siyasette önceki dönemlerden birtakım farklı uygulamalar görülmüştür. Öncelikle fethedilecek yerlere komutanlar görevlendirilmiş, ancak bunların merkeze vasallık bağı ile bağlanması sağlanmıştır. Böylece merkezi otorite güçlü tutulmaya çalışılmıştır.

Melikşah döneminde sınırların korunması maksadı ile karşı karşıya gelinen devletler yine Karahanlı ve Gazneliler olmuştur. Sınırların muhafazası ve güvenliği sağlandıktan sonra fetih hareketleri başlamıştır. Diyarbakır, Urfa, Halep, Antakya gibi birçok önemli yerin fethi gerçekleştirilmiştir. Kafkasya üzerine de harekât düzenlenerek buralarda Selçuklulara bağlı vasal devletler oluşturulmuştur. Siyasi evlilikler Sultan Melikşah döneminde de yapılmış, bu evlilikler doğudaki devletler ile barışın önemli araçları olmuştur.

Sultan Melikşah, devletin içinde ciddi sorunlar oluşturan Bâtîni hareketi ile uğraşmak zorunda kalmıştır. Hasan Sabbah'ın faaliyetleri ile meşgul olmak zorunda kalan Melikşah, birçok komutanını Bâtîniler ile mücadele için görevlendirmiştir. Hatta Bâtîniler ile olan mücadeleyi devlet politikası haline getirmeye çalışmıştır. Bâtînilerin elinde bulunan başta Alamut kalesi olmak üzere diğer birçok kaleyi ele geçirmeye çalışmıştır. Ancak bu dönemde Bâtîniler ile yapılan mücadelelerde çok da başarılı sonuçlar elde edilememiş, hatta vezir Nizâmülmülk'ün ölümü ile bu sorun sonraki dönemlere de miras kalmıştır.

Sultan Melikşah Abbâsî Halifeliği ile olan ilişkilerini canlı tutmuş, kızını halife ile evlendirmiştir. Ancak bu dönemin dikkat çeken özelliği Melikşah'ın Abbâsî Halifeliği

ile olan düşüncelerinin farklı bir boyutta olmasıdır. Sultan Melikşah tahta çıktıktan sonra halifenin onayını almak için Abbâsî Halifeliğine elçiler gönderip halifenin menşurunu alsa da halife ile görüşmesi tahta çıkışından 14 yıl sonra olmuştur. Melikşah Bağdad'ı sonraki ziyaretinde halife ile direk görüşmemiştir. Hatta Bağdad'a bu gelişinde Bağdad'ı adeta Selçuklu Devleti'nin yeni merkezi olacak şekilde imar faaliyetleri ile mamur hale getirme teşebbüslerinde bulunmuştur. Hatta Bağdad'a son gelişinde halifeden Bağdad'ı terk etmesini istemiş, halifeye on gün gibi kısa bir mühlet vermiştir. Ancak Melikşah'ın bu on günlük sürenin dolmadan vefat etmesi halifeyi bu durumdan kurtarmıştır.

Melikşah'ın Abbâsî halifesinden isteklerini ve tavrını değerlendirdiğimizde kendisine karşı bir güç oluşturacak otoriteyi yok etmek istediğini görmekteyiz. Zira daha öncesinde de Sultan Melikşah, halifeden olan torunu Cafer'i Abbâsî Halifeliği tahtına veliaht olarak ilan ettirmek istemiş, ancak bu isteği kabul görmemiştir. Nizâmülmülk'ün ölümü ile iki otorite arasındaki dengenin kalkması Melikşah'ı harekete geçirmiştir. Ancak Melikşah'ın kısa bir müddet sonra ölümü tasarlanan düşüncenin gerçekleşmesini engellemiştir. Burada ister istemez Melikşah'ın genç yaşta ölümünde halifenin de içinde bulunduğu durumdan dolayı halifeyi de zan altında bırakmaktadır. Sonuç olarak Büyük Selçuklu Devleti'nin ünlü sultanı Melikşah, kısa ömrüne ciddi başarılar sığdırmış, devleti azamet devrine ulaştırmıştır. Ölümü ile arkasından başlayan taht kavgaları Selçuklu Devleti'nin uzun bir süre fetret dönemine girmesine neden olmuştur.

KAYNAKLAR

- ABÛ'L-FARAC, Gregory, Abû'l-Farac Tarihi, Ömer Rıza Doğrul (çev.), Ankara: TTK Yayınları, 1999
- ADALIOĞLU, Hasan Hüseyin, “Büyük Selçuklu Devleti İle Abbâsî Halifeliği Münasebetleri”, (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 1996)
- AHMED BİN MAHMUD, Erdoğan Merçil (haz.), *Selçukname*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2011.
- AKKUŞ, Mustafa ve İzzetullah Zeki, “ Târîh-i Beyhakî'ye Göre Selçuklu-Gazneli İlişkileri ve Selçuklu Algısı”, *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, 2016.
- AKYOL, Yasemin, “*Büyük Selçuklu Devleti'nin Doğu Politikası*”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013).
- ALTAN, Ebru, “Yağısıyan”, *DİA*, C. 43, İstanbul, 2013, s. 177-179.
- ALPTEKİN, Coşkun, “Aksungur”, *DİA*, C.2, Ankara, 1989, s. 296.
- ARTUK, İbrahim, “Abbâsîler Devrinde Sikke”, *Belleten*, C. XXIV., S. 93., Ocak 1960, s. 36-37.
- ATEŞ, Ahmed “Bâtîniye”, *İA*, C. 2, İstanbul: MEB Yayınları, 1979, s.339.
- ATICI, Ayşe, “Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nda Bâtînî Hareketi (Hasan Sabbah İle İlk Halefleri ve İran Nizârî İsmâîlileri)”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005).
- ATİLA Marina, “XI.-XII. Yüzyıllar (1055-1171) Arasında Selçuklu Fatımî İlişkileri ”, (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1996), s. 77.
- BARTHOLD, Vasilij Vladimiroviç, “Şirvânşah”, *İA*, C. 11, İstanbul: MEB Yayınları, 1979, s.573.
- _____, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, Hakkı Dursun Yıldız (çev.), Ankara: TTK Yayınları, 1990.
- _____, Hüseyin Dağ (hızl.), *Orta Asya Türk Tarihi Dersleri*, Ankara: Çağlar Yayınevi, 2004.
- BEDİRHAN, Yaşar, *Selçuklular ve Kafkasya*, 3. Basım, Ankara: Nobel Yayınları, 2015.
- BEZER, Gülay Öğün, “Şeyzer”, *DİA*, C. 39, İstanbul, 2010, s. 106-107.
- _____, “Terken Hatun”, *DİA*, C.40, İstanbul, 2011, s. 510.

- _____, “Ünite 1-4”, Gülay Ögün Bezer (Ed.), *Büyük Selçuklu Tarihi (1-77)*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Yayınları, 2013.
- ÇAĞBAYIR, Yaşar (hızl.), *Kutadgu Bilig*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2005.
- ÇELİK, Aydın, “Fatımîler Devletinin Kuruluşu”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 15, S. 2, (Temmuz 2005), s. 442.
- DİZER, Türkan, “Anadolu’nun Türkleşmesinde Kadın Erkek Birlikteliği”, Ahiliğe Genç Bakışlar, Ahi Evran Üniversitesi Ahilik Kültürünü Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları, Kırşehir: 21 Eylül 2012, s. 85-101.
- ECER, Ahmet Vehbi, “Türkan Hatun”, Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C. 7, S. 6, Ocak 1989.
- EL-HÜSEYNÎ, Şadrudî Ebu’l-Hasan ‘Ali İbn Nâşır İbn ‘Ali, Ahbârü’l-Devleti’s-Selçukiyye, Necati Lügal (çev.), 2. Baskı, Ankara: TTK Yayınları, 1999.
- FAZLULLAH, Reşîdü’l-Dîn, *Cami’ü’t-Tevârih (Selçuklu Devleti)*, Erkan Göksu, H. Hüseyin Güneş (çev.), İstanbul: Selenge Yayınları, 2010.
- GÖKHAN, İlyas, “Sultan Melikşah Zamanında Suriye Üzerinde Selçuklu-Fatımî Mücadelesi”, *Nevşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2013, C. 2, S. 2.
- GÖKSU, Erkan (Ed.), *Târîh-i Güzide (Zikr-i Pâdişâhân-i Selçukiyân)*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2015.
- GÖKYAY, Orhan Şaik, “Kızilelma”, *DİA*, C. 25, Ankara, 2002, s. 559-561.
- GÖMEÇ, Sadettin, “Terken Unvanı Hakkında”, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi, C. 17, S. 2, 2010.
- GÜLTEPE, Necati, *Kızilelma’nın İzinde*, İstanbul: Milenyum Yayınları, 2007.
- GÜMÜŞ, Nebi, “Büyük Selçuklu-Gürcü İlişkileri”, *Türkler*, C. IV, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.
- GÜNALTAY, Şemseddin “Selçuklular’ın Horasan’a İndikleri Zaman İslam Dünyasının Siyasal, Sosyal, Ekonomik ve Dini Durumu”, *Belleten*, C. VII., S. 25, II. Kanun 1945, s. 59-99.
- HALICI, Feyzi, “Çevgân”, *DİA*, C.8, İstanbul, 1993, s. 294-295.
- HÜSEYNOF, R. A., “Malazgird ve Kafkaslar”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, S. 10, 1968, s.61-71.
- HUART, CL., “Bursuk”, *İA*, C. 2, İstanbul: MEB Yayınları, 1979, s. 819-820.

- İBNİ KESİR, Ebü'l-Fida Hâfız, *El-Bidâye Ve'n-Nihaye*, Tah. Ahmed Abdul-Vehhab Fetih, Daru'l-Hadîs, Kahire: 1994.
- İBNÜ'L-ADİM, *Bugyetü't-taleb fi Tarihi Haleb: Biyografilerle Selçuklular Tarihi*, Ali Sevim (çev.), Ankara: TTK Yayınları, 1982.
- İBNÜ'L-CEVZÎ, Abdurrahman, *El-Muntazam Fî Târîhi'l-Ümem'de Selçuklular*, Ali Sevim (çev.), Ankara: TTK Yayınları, 2014.
- İBNÜ'L-CEVZÎ, Sıbt, *Mir'âtü'a-Zamân Fî Târîhi'l-Âyân'da Selçuklular*, Ali Sevim (çev.), Ankara: TTK Yayınları, 2011.
- İBNÜ'L-ESİR, *İslam Tarihi:El-Kamil Fi't-Tarih*, Abdülkerim Özaydın (çev.), İstanbul: Türkiyat Matbaacılık, 1987.
- İNAN, Kâmran, *Dış Politika*, 5. Baskı, İstanbul: Timaş Yayınları, 2004.
- JOWZALI, Omeed I., “Selçuklular Döneminde Musul (1057-1127)”, (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004), s. 56.
- KAFESOĞLU, İbrahim, *Selçuklu Tarihi*, 1. Basım, İstanbul: MEB Basımevi, 1972.
- _____, *Sultan Melikşah*, 1. Basım, İstanbul: MEB Basımevi, 1973.
- _____, “Melikşah”, *İA*, C. 7, İstanbul: MEB Yayınları, 1979, s.668.
- _____, *Harezmşahlar Devleti Tarihi*, 2. Baskı, Ankara: TTK Yayınları, 1984.
- _____, *Türk Milli Kültürü*, 16. Basım, İstanbul: Ötüken Yayınları, 1997.
- _____, *Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, 2. Basım, İstanbul: Ötüken Yayınları, 2014.
- KAPANŞAHİN, Muhittin, “Büyük Selçuklu Sultanları İle Abbâsî Halifelerinin İlişkileri”, *History Studies*, C..4, Kasım 2012, s. 203.
- KAYA, Pınar, “Büyük Selçuklular Döneminde Bâtınîler İle Yapılan Mücadeleler”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008).
- KAZVİNÎ, Hamdullah Müstevfi-yi, *Târih-i Güzide*, Mürsel Öztürk (çev.), Ankara: TTK Yayınları, 2018.
- KİTAPÇI, Zekeriya, *Abbâsî Hilâfesinde Selçuklu Hatunları ve Türk Sultanları*, Konya: Selçuk Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları, 1994.
- _____, *Yeni İslâm Tarihi ve Türkler I: İslâmi Türk Tarihine Giriş*, Konya: Yedi Kubbe Yayınları, 2005.

- KOCA, Salim, “*Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah’ın Suriye, Filistin, Mısır Politikası ve Türkmen Beyi Atsız*”, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Dergisi, S. 22 Güz, 2007, s. 21.
- KOMNENA, Anna, *Alexiad: Malazgirt’in Sonrası*, Bilge Umar (çev.), İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1996.
- KONUŞ, Fazlı, *Selçuklular Bibliyografyası*, 1. Basım, Konya: Çizgi Kitabevi, 2006.
- KÖSOĞLU, Nevzat, “Kızılelma”, *Türkler*, C. II, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2014, s.857.
- KÖYMEN, *Tuğrul Bey ve Zamanı*, 1. Basım, İstanbul: MEB Basımevi, 1976.
- _____, Mehmet Altay, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, 3. Baskı, Ankara: TTK Yayınları, 1998.
- _____, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi/Kuruluş Devri*, 3. Baskı, Ankara: TTK Yayınları, 2000.
- _____, *Alp Arslan ve Zamanı*, 4. Baskı, Ankara: TTK Yayınları, 2001.
- KÜÇÜKAŞCI, Mustafa S., “Kızılelma’dan İla’-yı Kelimetullah’a Tarih Şuuru”, *Diyanet Dergisi*, S. 327, Mart 2018, s. 9.
- MAKDİSİ, George, “Tuğrul Bey’in Evliliği”, Mustafa Alican (Çev.), *Tarih Okulu Dergisi*, S. III, (İlkbahar 2009), s.139-159.
- MATEOS, Urfalı, *Vekayi-Nâme (952-1136) ve Papaz Grigor’un Zeyli (1136-1162)*, Hrant D. Andreasyan (çev.), Ankara: TTK Yayınları, 1987.
- MERÇİL, Erdoğan, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, 4. Baskı, Ankara: TTK Yayınları, 2000.
- NİZÂMÜ’LMÜLK, *Siyasetname*, Mehmet Taha Ayar (çev.), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1941.
- OCAK, Ahmet Yaşar, *Selçukluların Dinî Siyaseti (1040-1092)*, İstanbul: TATAV Yayınları, 2002.
- ÖZATAĞ, Onur, “Suyütî’nin “Tarihu’l Hulafa” Adlı Eserine Göre XI. ve XIV. Yüzyıllarda Selçuklular (Çeviri – Değerlendirme)”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011)
- ÖZAYDIN, Abdülkerim, “Cend”, *DİA*, C.7, İstanbul, 1993, s. 359-360.
- _____, “Melikşah”, *DİA*, C. 29, İstanbul, 2004, s. 54-57.
- _____, “Porsuk”, *DİA*, C. 34, İstanbul, 2007, s.325-326.

- _____, “Selçuk Bey”, *DİA*, C. 36, İstanbul, 2009, 364-365.
- ÖZDEMİR, Mehmet Nadir, “*Abbâsî Halifeleri İle Büyük Selçuklu Sultanları Arasındaki Münasebetler*”, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, S. 24, Ocak 2008, s. 331.
- ÖZGÜDENLİ, Osman Gazi, “İsfahan”, *DİA*, C. 22, İstanbul, 2000, s.497-502.
- _____, *Selçuklular I*, 4. Basım, İstanbul: İsam Yayınları, 2018.
- ÖZTÜRK, Özgür, “Melikşah Zamanında (1072-1092) *Büyük Selçuklu Devleti'nin Dini Siyâseti*”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015).
- PEHLİVANLI, Hamit, “Selçuklular ve Selçuklu Müesseseleri (1000-1300)”, Ahmet Nezih Turan (Ed.), *Tarih El Kitabı Selçuklular'dan Bugüne (7-98)*, Ankara: Grafiker Yayınları, 2004.
- PIYADEOĞLU, Cihan, “*Büyük Selçuklular Döneminde Horasan*”, (Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008).
- SERDAR, Murat, , “12. ve 13. Yüzyıllarda Tokat'ın Temel Özellikleri”, Tokat Tarihi ve Kültürü Sempozyumu, Ankara: Tokat Valiliği Özel İdaresi, 25-26 Eylül 2014.
- _____, “Sultan Melikşah Dönemine Kadar Selçukluların Abbâsî Hilafetine Dair Düşünceleri”, Alpaslan Demir vd. (Ed.), *Türk Tarihine Dair Yazılar III (37-50)*, Ankara: Gece Kitaplığı, 2018.
- SERTKAYA, Pınar, “Türk Tarihinde Terkenler”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011).
- SEVİM, Ali, “Sultan Melikşah Devrinde Ahsa ve Bahreyn Karmatilerine Karşı Selçuklu Seferi”, *Bellekten*, C. XXIV., S. 94., Nisan 1960, s. 217-219.
- _____, *Malazgirt Meydan Savaşı*, Ankara: TTK Yayınları, 1971.
- _____, “Artuk b. Eksük”, *DİA*, C. 3, İstanbul, 1991, s. 414-415.
- _____, *Genel Çizgileriyle Selçuklu-Ermeni İlişkileri*, Ankara: TTK Yayınları, 1983.
- _____, *Anadolu'nun Fethi/Selçuklular Dönemi (Başlangıçtan 1086'ya Kadar)*, Ankara. TTK Yayınları, 1987
- _____, *Ünlü Selçuklu Komutanları/Afşin, Atsız, Artuk, ve Aksungur*, 2. Baskı, Ankara: TTK Yayınları, 2011.
- SEVİM, Ali, Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi/Siyaset, Teşkilât ve Kültür*, 2. Baskı, Ankara: TTK Yayınları, 2014.

- SEYYİD, Eymen Fuad, “Fâtımîler”, *DİA*, C. 12, İstanbul, 1995, s. 228-237.
- ŞAPOLYO, Enver Behnan, *Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, Ankara: Güven Matbaası, 1972.
- ŞEŞEN, Ramazan, *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, 1. Basım, İstanbul: Bilge Kültür sanat Yayınları, 2017.
- TAŞAĞIL, Ahmet, “Mangışlak”, *DİA*, C. 27, İstanbul, 2003, s. 569-570.
- TEMİR, Selver, “Abbasî Halifeleri ile Selçuklu Sultanları Arasındaki İlişkiler”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010).
- TOGAN, Zeki Velidi, “Azerbaycan”, *İA*, C. 2, İstanbul: MEB Yayınları, 1979, s.101.
- TUNCEL, Metin, “İğdır”, *DİA*, C.19, İstanbul, 1999, s. 79-80.
- TURAN, Osman, *Selçuklular ve İslamiyet*, İstanbul: Nakışlar Yayınevi, 1980.
- _____, *Türk Cihân Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, 27. Basım, İstanbul: Ötüken Yayınları, 2018.
- _____, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, 21. Basım, İstanbul: Ötüken Yayınları, 2017.
- TÜRKER, Özgür ve Firdevs Özen, “Oğuznâme, Selçuknâme ve Meliknâme’ye göre Selçuklu Hanedanı’nın Menşei”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 2017.
- YAZAR, Nurullah, “*Kirman Meliki Kavurd Bey’in Büyük Selçuklu Tahtını Ele Geçirme Teşebbüsleri*”, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 10, S. 19, Ocak 2011, s. 230.
- YAZICI, Tahsin, “Hulvân”, *DİA*, C.18, İstanbul, 1998, s. 345-346.
- YILDIZ, Hakkı Dursun, “Abbâsîler”, *DİA*, C.1, İstanbul, 1988, s. 31-48.
- YINANÇ, Mükrimin Halil, *Türkiye Tarihi: Selçuklular Devri I. Anadolu’nun Fethi*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1944
- _____, “Erzurum”, *İA*, C. 4, İstanbul: MEB Yayınları, 1948, s. 349.
- _____, “Alp Arslan”, *İA*, C. 1, İstanbul: MEB Yayınları, 1978, s. 385.
- YURDUSEVDİ, Mehtap, “Selçuklular Devrinde Hükümranlık Anlayışı ve İmgesi”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2008).

İnternet Kaynakları

<http://dergipark.gov.tr/nevsosbilen>

<http://usad.selcuk.edu.tr>

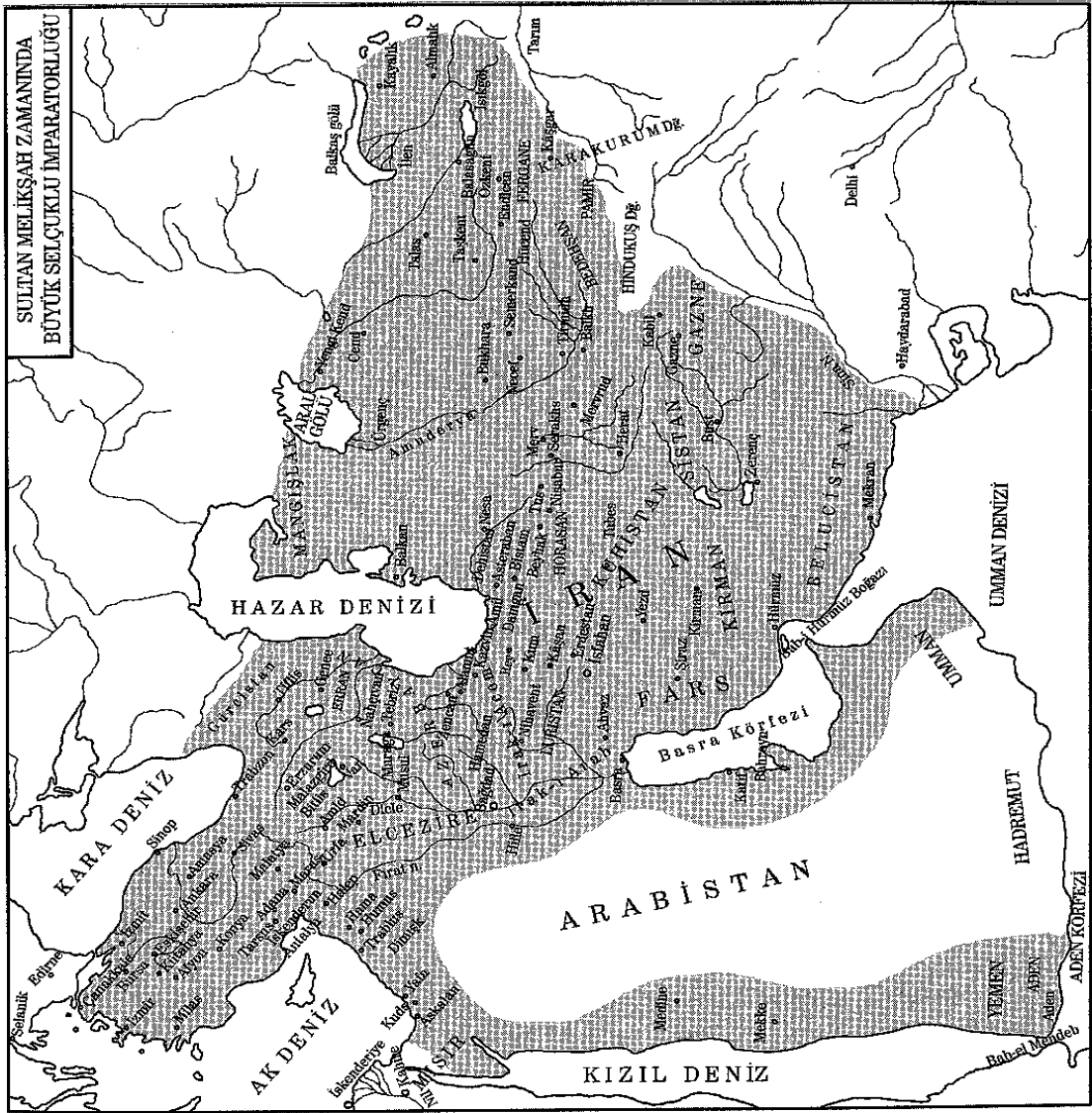
<http://sutad.selcuk.edu.tr>

<https://www.altayli.net/buyuk-selcuklu-veziri-nizamul-mulk-ve-tarihi-rolu.html>

EKLEREk-1⁴⁷²

⁴⁷² Nizâmülmülk'ün cenaze törenini gösteren minyatür: <https://www.altayli.net/buyuk-selcuklu-veziri-nizamul-mulk-ve-tarihi-rolu.html> (05/06/2019)

Ek-2⁴⁷³

Sultan Melikşah döneminde Büyük Selçuklu Devleti'nin sınırları

⁴⁷³ İbrahim Kafesoğlu, *Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, s.239.

ÖZGEÇMİŞ

Adı Soyadı : Türkan DİZER KARAOSMAN

Doğum Yılı ve Yeri : 1984- Almus/TOKAT

Eğitim Durumu

Lisans Öğrenimi : Selçuk Üniversitesi, Ahmet Keleşoğlu Eğitim
Fakültesi, Tarih Öğretmenliği Bölümü

Yüksek Lisans Öğrenimi : Gaziosmanpaşa Üniversitesi Ortaçağ Tarihi Anabilim
Dalı

Yabancı Dili : İngilizce

Bilimsel Faaliyetleri : 21 Eylül 2012 Ahiliğe Genç Bakışlar Sempozyumu
“Anadolu’nun Türkleşmesinde Kadın Erkek Birlikteliği” Bildirisi

İş Deneyimi : 2014-Şubat’tan beri MEB’de Tarih Öğretmeni

İletişim

E-Posta Adresi : turkandizer@hotmail.com